

Paula Mäkelä

LEHTIMÄEN KIRKON HISTORIA

Kustavilaisen ristikirkon perustaminen, arkkitehtuuri ja taide-esineistö

Pro gradu –tutkielma
Jyväskylän yliopisto
Taiteen- ja kulttuurintutkimuksen laitos
taidehistoria
1.2.2002

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Tekijä Paula Mäkelä	
Työn nimi Lehtimäen kirkon historia. Kustavilaisen ristikir- kon perustaminen, arkkitehtuuri ja taide-esineistö	
Oppiaine Taidehistoria	Työn laji Pro gradu
Aika kl 2002	Sivumäärä 89 + kuvat
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Pro gradu -tutkielmani aiheena on vuonna 1800 valmistunut Lehtimäen puukirkko, jonka rakennushistoria yhdessä taide-esineistönsä kanssa on aiemmin jäänyt tarkempaa selvitystä vaille. Tutkimuksessa perehdytään 1770-luvulla käynnistyneiden kirkonperustamishankkeiden selvitykseen, joka etenee kronologisesti ensimmäisestä perustamisyhtymästä aina virallisen rakennusluvan (1799) myöntämiseen saakka. Kirkon rakentajaksi oli epäilty tunnettua kirkonrakennusmestari Jacob Rijfiä (1753-1808), ja pystyttäminen oli ajoitettu vuosiksi 1791-1800. Kirkko rakennettiin kuitenkin vasta vuosina 1798-1800 rakennusmestari Carl Rijfin johdolla. Kadoksissa olevat piirustukset lienevät olleen Jacob Rijfin laatimat.</p> <p>Tutkimukseni varsinaisen ytimen muodostaa Lehtimäen kirkon rakennushistorian selvitys. Kirkon ulkoarkkitehtuurissa huomiota herättää kahdeksankulmainen ja ikkunoilla varustettu attika-osa, mistä syystä kirkkoa on pyritty tuomaan esille ns. Engel -kirkkojen syntyperään liittyvissä tutkimuksissa. Rakennusteknisten yksityiskohtien tutkimus ja alkuperäisen asiakirjamateriaalin systemaattinen selvitystyö johtivat kuitenkin lopputulokseen, jonka mukaan Lehtimäen kirkon ristivarsien kattoratkaisua ja kahdeksankulmaista attika-osaa ei voida pitää alkuperäisinä ratkaisuinä. Attika-osa torneineen rakennettiin vuosina 1845-46 suoritetun peruskorjaushankkeen yhteydessä. Hanke toteutettiin rakennusmestari Jaakko Kuorikosken (1807-1880) tekemän suunnitelman pohjalta.</p> <p>Lehtimäen kirkon taide-esineistön sekä muiden koristusten alkuperän ja ajoituksen tutkimus on erotettu kirkon rakennushistoriasta omaksi kokonaisuudekseen. Kirkossa olevat kaksi vanhempaa maalausta voidaan yhdistää Järvisseudulla toimineen maalari Matts Granbergin (1768-1818) tuotantoon. Vuodesta 1933 saakka alttaritauluna ollut taiteilija Onni Ojan (s.1909) maalaus 'Ristiinnaulittu' vaihdettiin lehtimäkeläisen veistäjä Kalle Isolehdon (1905-1967) veistämään alttarikrusifiksiin ja -kaappiin vuonna 1946. Taiteilija Oja tarjoutui myöhemmin valmistamaan uuden alttaritaulun ilmaiseksi.</p>	
Asiasanat kirkkoarkkitehtuuri, Rijf, Kuorikoski, ristikirkot	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	3
Tutkimusaiheen esittely ja tutkimuksen rakenne.....	3
Lähdeaineisto ja ongelmanasettelu.....	4
LEHTIMÄKI ERI KIRKKOPITÄJIEN YHTEYDESSÄ	8
Pietarsaaren emäseurakunnassa.....	8
Lappajärven kappeliseurakunnassa.....	9
Alajärven kappeliseurakunnassa.....	11
YHTEISHANKKEIDEN KAUTTA KOHTI OMAA KIRKKOA	12
Lehtimäen, Soinin ja Ähtärin yhteishankkeet.....	12
Soinin kappelikirkon perustaminen.....	17
Lehtimäen kirkon rakennuslupa-anomukset vuosilta 1795 ja 1798.....	21
LEHTIMÄEN KIRKKO 1850-LUVULLE SAAKKA	25
Rakentamisen aloittaminen.....	25
Lehtimäen kirkko.....	29
Kellotapuli.....	34
Vuosien 1845-46 peruskorjaus.....	37
Peruskorjausta edeltänyt asu.....	43
MYÖHEMMÄT UUDISTUKSET	49
Kirkko 1860-luvulta 1940-luvulle.....	49
Peruskorjaus 1947-48 ja nykyasu 1989 korjauksen jälkeen.....	51
KIRKON KORISTUKSIA	54
Varhaisin esineistö.....	54
Kipsimedaljonki.....	55
Vanha öljyvärimaalauus.....	56
Onni Ojan 'Ristiinnaulittu'.....	60
Alttarikrusifiksi ja alttarikaappi.....	63
Antti Salmenlinnan koristemaalaukset.....	66
LEHTIMÄKI KIRKKOHERRAKUNTANA	69
YHTEENVETO	72

KUVALUETTELO	75
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	78
Painamattomat lähteet.....	78
Painetut lähteet.....	81
LIITTEET	84
Kirkonrakentajasuku Rijf.....	84
Kuorikoskien kirkonrakentajasuku.....	87
Lehtimäen kirkon saarnaajat, kappalaiset ja kirkkoherrat.....	89

1. JOHDANTO

Tutkimusaiheen esittely ja tutkimuksen rakenne

Pro gradu -tutkielmani aiheena on vuonna 1800 valmistunut Lehtimäen kirkko, jonka suunnittelijana ja rakentajana on pidetty tunnettua kirkonrakennusmestari Jacob Rijfiä (1753-1808). Tutkimukseni ensisijaisena tarkoituksena on ollut selvittää kirkon rakennushistoria nykypäivään saakka. Toisena päämääränä on ollut selvittää kirkossa olevien taide-esineiden alkuperä ja ajoitus. Lehtimäen kirkko taideteoksineen on jäänyt aiemmin tarkempaa ja kokonaisvaltaisempaa tutkimusta vaille, vaikka arkkitehtuurinsa puolesta kirkon asema voidaan nähdä taidehistoriallisesti merkittävänä: Lehtimäen kirkon tarjoamasta kahdeksankulmaisesta attikarakenteen mallista ei ole pitkä matka ns. Engel -kirkkotyyppiin syntyyn. Tästä syystä kirkkoa onkin yleensä pyritty tuomaan esille juuri Engel -kirkon alkuperään liittyvissä tutkimuksissa.¹

Tutkielmani alkaa lyhyellä selonteolla Lehtimäen seurakunnan varhaisvaiheista eri kirkkopitäjien alaisuudessa. Luvussa kerrotaan aikakaudesta, jolloin lehtimäkeläisillä ei vielä ollut omaa kirkkoa. Yleisluonteisen katsauksen tarkoituksena on johdatella lukija ymmärtämään tutkielmassani esiintyviä emä- ja kappeliseurakuntien välisiä suhteita. Esitystä on selvennetty muutaman kaaviokuvan avulla.

Seuraava osa-alue keskittyy 1700-luvun jälkipuoliskolla käynnistyneiden kirkonperustamishankkeiden tutkimukseen, joka etenee kronologisesti ensimmäisestä perustamisyhteydestä aina virallisen rakentamisluvan myöntämiseen (1799) saakka. Luvussa on jouduttu käsittelemään myös Lehtimäen naapuripitäjä Soinin kappelikirkon perustamista, sillä sen vaiheet liittyvät oleellisesti myös Lehtimäen kirkon perustamishistoriaan. Soinin seurakunnan varhaisvaiheiden selvitys on tärkeää myöhemmin esille nousevan Lehtimäen kirkon rakentamisajan kohdan määrittelyn kannalta.

Tutkielmani varsinaisen ytimen muodostaa Lehtimäen kirkon varhaisimman rakennushistorian selvitys, jota käsitellään kolmannessa pääluvussa. Osa-alueessa selvitetään kirkon rakentamisen ajankohta ja käydään läpi kirkkorakennuksen historia rakennuksen pystyttämises-

¹Esim. Pettersson 1895, 422-426.

tä 1800-luvun puoliväliin saakka. Kappaleessa pureudutaan Lehtimäen kirkonarkistossa säilyneen kirkon piirustuksen analysointiin, josta muodostuu tutkimuksen edetessä aivan oma problematiikkansa. Kirkkoon myöhemmin tehdyt, sisä- ja ulkoarkkitehtuuriin vaikuttaneet korjaustoimenpiteet läpikäydään neljännessä pääluvussa, joka kattaa ajanjakson 1860-luvulta nykypäiviin saakka.

Pro gradu -tutkielmani toinen päämäärä -Lehtimäen kirkon taide-esineistön ja muiden koristusten alkuperän ja ajoituksen tutkimus- on erotettu kirkon rakennushistoriasta omaksi, kronologisesti eteneväksi kokonaisuudekseen. Jaottelu mahdollisti siten sekä rakennushistorian että esineistön tarkemman analysoinnin omissa yksiköissään, rikkomatta tai paisuttamatta toinen toisiaan.

Tutkielmani tullaan julkaisemaan Lehtimäen paikallishistoriallisena julkaisuna. Osittain tästä syystä johtuen on viimeisessä pääluvussa käsitelty Lehtimäen seurakunnan itsenäistymistä omaksi kirkkoherrakunnakseen. Julkaistussa versiossa on lisäksi mukana myös filosofian lisensiaatti Ilkka Tarvaisen kirjoittama luku Lehtimäen pappilan rakennushistoriasta ja -vaiheista. Näin on pyritty aikaansaamaan kokonaisuus, jossa kaikki kirkkoon ja sen historiaan oleellisesti liittyvät osa-alueet on otettu huomioon.

Lähdeaineisto ja ongelmanasettelu

Lehtimäen seurakunnan varhaisvaiheita olen tarkastellut painettujen lähteiden varassa. Lehtimäen omissa pitäjänhistoriallisissa katsauksissa on seurakunnan varhaisvaiheet eri emä- ja kappeliseurakuntien alaisuudessa käsitelty ainoastaan muutamilla epämääräisiksi jääneillä maininnoilla.¹ Kattavin kuvaus Lehtimäen kuin myös muidenkin Järviseudun pitäjien asemasta eri kirkkokuntien alaisuudessa on esitetty Heikki Junnilan (1983) ja Heikki Rantatuvan (1983) toimittamassa *Järviseudun historia I* -teoksessa. Emäseurakuntien muodostumista ja Järviseudun kappelikirkkojen perustamista on käsitellyt myös Kaarlo Österbladh (1949) ja Viljo Lampola (1937), joiden teoksia olen käyttänyt lähteinä. Näistä lähteistä olen koonnut lähdekritiikin peruseräitä noudattaen yleisluonteisen ja yksinkertaisen kuvauksen Lehtimäen seurakunnan alkuvaiheista kohti oman kirkon perustamista.

Lehtimäen ja Soinin ensimmäisiä, 1700-luvun jälkipuoliskolla käynnistyneitä kirkonpe-

¹Esim. Vallinmäki 1929, 6-8; Arola 1965, 68-70; Kriikku 1992, 110.

rustamishankkeita on käsitelty tähän saakka lähinnä perimätietoihin nojautuen. Perimätietoja on esitelty Väinö Tuomaala Soinin historiaan tai kirkkoon liittyvien tutkimusten yhteydessä.¹ Ensimmäisen kirkkohankkeen tiedetään siten olleen yhteinen Soinin ja Lehtimäen kesken, mutta ongelmaksi on jäänyt hankkeen tarkemman ajoituksen lisäksi mahdollisesti suoritettujen rakennustöiden laajuus. Kuinka pitkälle rakennustyöt etenivät vai suoritettiin niitä lainkaan? Entä millainen aiottu kirkko olisi ollut? Hankkeen tiedetään kariutuneen, mutta syy on jäänyt arvailujen varaan. Tämän tutkimuksen puitteissa on yhteistä ja myös ensimmäistä kirkonperustamishanketta käsitelty Ruotsin valtionarkistosta (RA) löytyneen varsin laajan asiakirjamateriaalin avulla. *Kamarikollegion kirjeet kuninkaalliselle majesteetille* -asiakirjasarja on jäänyt Lehtimäen ja Soinin osalta aiempien tutkimusten ulkopuolelle. Aineistosta löytyi uutta tietoa yhteishankkeen vaiheiden valaisemiseksi jopa siinä määrin, että se antoi aiheita Soinin kirkkohankkeen tarkemmalle tutkimukselle. Kariutuiko Lehtimäen ja Soinin yhteishanke kokonaan, vai jatkuiko se mahdollisesti uusin voimin?

Lehtimäen ja Soinin seurakuntien varhaisvaiheiden tarkastelussa olen lisäksi käyttänyt lähteenä Ruotsin valtionarkiston mikrofilmejä (RA FR), joista tutkimukseni kannalta tärkeäksi osoittautui *Landshövdingarnas skrivelser i Finland* -asiakirjakokonaisuus. Asiakirjasarja koostuu maaherran lähettämistä kirjeistä kuninkaalliselle majesteetille, ja on mikrofilmattuna Jyväskylän maakunta-arkistossa. Olen hyödyntänyt aineistoa esim. selvittäessäni Soinin kirkon rukoushuoneen- ja kirkonanomisprosessia. Asiakirja-aineistosta löytyi myös Lehtimäen kirkon rakentamisajankohtaa valaisevaa tietoa.

Tutkielmassani suurin ongelma kytketty Lehtimäen kirkon suunnitteluun, rakentamisajankohtaan sekä varsinaiseen rakentamiseen. Kirkon valmistumisvuotena pidetään yleisesti ottaen vuotta 1800.² Heikki Klemetin kirjoittamassa *Suomalaisia kirkonrakentajia* -teoksessa arvellaan Lehtimäen kirkon rakentamisen alkaneen kuitenkin jo vuonna 1791, vaikka virallinen lupa myönnettiin vasta kahdeksan vuotta myöhemmin. Klemetti olettaa lisäksi, että anottaessa rakennuslupia vuosina 1795 ja 1798 kirkko on koko ajan ollut valmiina.³ Klemetin tekemien tutkimusten hyväksikäyttöä hankaloittaa niiden varsin ylimalkainen lähteiden maininta. Myöhempi tutkimus on kuitenkin tukeutunut Klemetin käsityksiin ja määritellyt siten

¹Tuomaala 1963, 5-(8); Tuomaala 1948, 249, 254 (kuvatekstit) ja 253.

²Esim. Luostarinen 1980, 178.

³Klemetti 1927, 229-230.

Lehtimäen kirkon rakentamisajaksi vuodet 1791-1800.¹ Milloin kirkon rakentaminen alkoi ja mikä oli kirkonrakennusmestari Jacob Rijfin osuus kirkon suunnittelu- ja rakennusprosessissa?

Klemetin mukaan lehtimäkeläiset olivat tahtoneet rakentaa samanlaisen kirkon kuin mitä veljekset Jacob ja Carl Rijf olivat rakentaneet Korttesjärvelle (1792).² Kirkot ovatkin pohjakaavoiltaan ja pohjakaavadimensioiltaan samanlaiset, mutta Lehtimäen kirkon keskustorni ja ristivarsien kattoratkaisu on nykyisin kuitenkin tyystin erilainen kuin Korttesjärvellä. Muuhun Rijf -tuotantoon verrattuna Lehtimäen kahdeksankulmainen attikkaratkaisu on poikkeuksellinen. Tutkielmani tärkeimpänä päämääränä onkin selvittää, miksi ja miten Lehtimäellä päädyttiin lopulta kahdeksankulmaiseen ja ikkunoilla varustettuun attikarakenteseen.

Lehtimäen kirkonarkistossa ei ole säilynyt kirkon rakentamista valaisevia asiakirjoja. Suunnittelu- ja rakennusprosessin selventämiseksi olen käyttänyt lähteenä Ruotisin valtionearkistossa olevaa *yli-intendentinviraston pääarkiston* -materiaalia, joskin se Lehtimäen osalta on melko suppea. Päälähteeksi osoittautuikin tässä suhteessa jälleen *Landshövdingarnas skrivelser i Finland* -asiakirjakokonaisuus, jota ei Lehtimäen osalta ole aiemmin käytetty lähteenä. Toiseksi tärkeäksi lähteeksi suunnittelu- ja rakennusvaiheiden kannalta osoittautui Turun tuomiokapitulin arkiston sisältämä materiaali. Erityisen tärkeitä olivat esimerkiksi tuomiokapitulin pöytäkirjat ja ns. kirjekirjat, joista ilmeni rakennuslupa-anomusten eteneminen monimutkaisessa virkakoneistossa. Tuomiokapitulin eri instansseille lähettämät kirjeet löytyivät hyvin usein kirjekonseptien muodossa *Pietarsaaren rovastikunnan arkistosta*, jonka asiakirja-aineistoa säilytetään nimikkeestään huolimatta Vaasan maakunta-arkistossa.

Rinnakkain näiden alkuperäislähteiden kanssa olen käyttänyt Aaro Vallinmäen (1929), Herman Arolan (1965) ja Pertti Kriikun (1992) kirjoittamia paikallishistoriallisia katsauksia, joiden sisältämää yleisluonteista tietoa olen sekä tarkistanut että myös täydentänyt vertaamalla sitä säilyneeseen arkistomateriaaliin. Kirkkorakennuksen ja myöhemmin rakennetun kellotapulin vaiheita valmistumisesta aina nykypäiviin saakka ole seurannut kirkonarkistossa säilyneiden tili (alk. 1804)- ja pitäjänkokouspöytäkirjojen (alk. 1800) sekä kalustoluetteloiden (alk. 1800) avulla. Kirkon vaiheiden seurannassa varsin hedelmälliseksi osoittautui Turun maakunta-arkistossa säilytettävä *Emäseurakunnittain järjestetty asiakirjasarja*, joka koostuu seurakun-

¹Esim. Lindberg 1934, 144; Pettersson 1977, kohta 24; Pettersson 1985, 382.

²Klemetti 1927, 229.

tien tuomiokapitulille lähettämistä rovastintarkastuspöytäkirjoista, kalustoluetteloista sekä muista kirkkoon oleellisesti liittyvistä tiedotuksista ja kirjeistä. Asiakirjoista löytyi 1840-luvulla suoritettuun korjaushankkeeseen liittyvää materiaalia, joka on jäänyt aiempien tutkimusten ulkopuolelle. Peruskorjauskorjaushanketta ei ole tätä ennen selvitetty, vaan huomio on pikemmin kiinnittynyt korjausten jälkeen anottuun kirkon vihkimislupaan. Kirkon vihkimistä ei ole kuitenkaan tapana anoa pienimuotoisiksi luokiteltavien kunnostusten jälkeen, joten oliko kirkossa kenties suoritettu joitain varsin perustavaa laatua olevia korjaustöitä? Ongelmaan perehtyminen osoittautui tutkielmani kannalta ratkaisevaksi ja johti lopulta uusien tutkimusongelmien asettamiseen.

Lehtimäen kirkon taide-esineistöllä on rikas ja värikäs historia. Taideteosten ja -esineistön hankintavaiheiden selvittämisessä olen käyttänyt lähteinäni kirkon tili- ja pitäjänkokouspöytäkirjoja sekä kalustoluetteloita. Kiinnostavan tutkimuskohteen tarjosi tuntemattoman tekijän maalaama öljyväriteos 'Ristiinnaulittu', jota on arveltu kirkon vanhimmaksiksi ja siten ensimmäiseksi alttaritauluksi. Myös kirkossa nykyisin esillä olevien enkeliveistosten ajoitus ja alkuperäinen sijaintipaikka on aiemmin jäänyt hämärän peittoon. Tutkimustyön edetessä löytyi vanhan virsitaulun takaa maalaus, jonka sisältämä vuosiluku valaisee niin veistosten kuin myös saarnatuolinkin ajoitusta. Myöhemmistä taideteoksista esimerkkinä mainittakoon ennen alttarilla sijainneen taiteilija Onni Ojan maalaama 'Ristiinnaulittu' öljyväriteos, jonka vaiheet osoittautuivat varsin mielenkiintoiseksi.

Tutkielmani lopussa on käsitelty Lehtimäen seurakunnan itsenäistymistä omaksi kirkkoherrakunnakseen. Lähteinä olen käyttänyt kirkonkokouspöytäkirjoja. Kappaleen yhteyteen on koottu liite Lehtimäen kirkossa toimineista saarnaajista, kappalaisista ja kirkkoherroista. Tutkielmaani sisältyvät kaksi muuta liitettä käsittelevät Riffien ja Kuorikoskien kirkonrakentajasukuja.

Lehtimäen kirkon rakennusvaiheisiin ja esineistöön liittyvä epäselvä tieto on johtanut alkuperäismateriaalin ja kirjallisuuslähteiden systemaattiseen tutkimukseen. Tutkimusaineiston lähdekriittisen tarkastelun avulla on pyritty aikaansaamaan mahdollisimman objektiivinen ja luotettava kokonaisuus Lehtimäen kirkon vaiheista eri vuosikymmenten saatossa.

LEHTIMÄKI ERI KIRKKOPITÄJIEN YHTEYDESSÄ

Pietarsaaren emäseurakunnassa

Pietarsaaren suurpitäjään kuulunut Järviseutu¹ muodostui 1400-luvulla muutamasta uudistilasta. Pysyvän asutuksensa Järviseutu sai vasta 1500-luvulla. Katolisena aikana kirkon ote hajallaan asuviin sisämaan asukkaisiin oli heikko ja etenkin pitkät kirkkomatkat vaikeuttivat kirkon toimintaa aina 1600-luvulle saakka.² Katolinen aika ei ehtinyt Järviseudulla paljoakaan vaikuttaa, koska jo vuonna 1527 Västeråsin valtiopäivät antoivat julistuksen 'puhtaan opin' eli Lutherin opin saarnaamisesta.

1500-luvun keskivaiheilla muodostettiin Pietarsaaren suurpitäjästä kirkkopitäjä. Järviseudun erämaat olivat kaukana kirkkopitäjän keskuksesta ja yhteydenpito pappien ja seurakuntalaisten välillä oli hankalaa. Kaukana sijaitseva kirkko ei päässyt luomaan seurakunnallista yhteyttä, eikä sen ote liioin pystynyt hillitsemään raakoja tapoja. Henkirikokset olivat 1500-luvulla harvinaisia, mutta pienempiä tappeluita oli runsaasti, puhumattakaan esimerkiksi rajariidoista, ilkevallanteoista ja siveellisyysrikoksista. Kirkollisia toimituksia käytiin suorittamassa vain harvoin. Pietarsaaren pappien tiedetään tosin käyneen pitämässä jumalanpalveluksia Järviseudulla 1600-luvulla, ellei jo aiemminkin. Ainakin vuonna 1629 Pietarsaaren kappalainen Erkki Iisakinpoika piti jumalanpalveluksen Lappajärvellä.³

Lehtimäkeläiset, kuten myös muut järviseutulaiset, kävivät jumalanpalveluksissa Pietarsaaren kirkossa, jonne matka kesti useita päiviä. Kirkkomatkaa varten varattiin majapaikka pitäjäntuvalta, käräjätalolta, kievarista tai pappilan pirtistä. Joillakin taloilla saattoi olla omia erityisiä kirkkotupia, joissa yövyttiin myös kauppa- tai käräjämatkoilla.⁴

Kulkuyhteydet Pietarsaareen olivat huonot ja matkustaminen vaikeaa, minkä vuoksi osallistuminen jumalanpalveluksiin oli suhteellisen harvinaista.⁵ Myös muut kirkolliset toimi-

¹Järviseudulla (tai Järvipohjanmaalla) tarkoitetaan nykyisiä Evijärven, Korttesjärven, Lappajärven, Vimpelin, Alajärven, Lehtimäen ja Soinin kuntia.

²Junnila 1983, 493; Samasta aiheesta myös Österbladh 1949, (569)-608; Lampola 1937, 93-97, 98-282; Laukkonen 1966, 31-32, 59-60, 60-63; Rantatupa 1977, 51-58.

³Laukkonen 1966, 31; Lampola 1937, 93.

⁴Junnila 1983, (494)-495.

⁵Junnila 1983, (494)-495.

tukset kuten kaste, vihkiminen ja haudaus olivat vaikeita toteuttaa ajallaan. Tästä oli seurauksena päällekkäisyyksiä: on kerrottu, että kirkkoon mennessä saattoi naisella olla entinen miesvainaja hautaamatta, uusi mies vihittävänsä sekä vielä entisen ja jopa uudenkin miehen lapsi kastettavana.¹

Pitkän kirkkomatkan ohella vaikeuksia aiheutti myös jossakin määrin Pietarsaaren kaksikielisyys. Suomenkieliset seurakuntalaiset eivät saaneet kovin suurta hengellistä antia ruotsinkielisistä jumalanpalveluksista.² 1600-luvulla ruotsinkielisyys ulottui vielä suhteellisen voimakkaana aina Vimpeliin ja Alajärvelle saakka, mutta se alkoi väistyä 1700-luvulla. Erimielisyyksiä suomen- ja ruotsinkielisyydestä esiintyi etenkin emäseurakunnan kirkkoherra Gabriel Aspegren vanhemman aikana (1754-1784), mutta ne koskivat kuitenkin lähinnä Pietarsaaren kaupungin suomen- ja ruotsinkielisten suhteita.³

Pietarsaaren alaseurakunnissa kaksikielisyys aiheutti käytännön vaikeuksia liittyen lähinnä pitäjänkokouksiin ja niiden tulkkauksiin. Emäpitäjä sai myös lähettää eri säätyjen edustajia Tukholman säätyvaltiopäiville, mutta suomalaisalueelta ei tullut yhtään edustajaa. Vaikka ongelma kaksikielisyydestä säilyikin taustalla voidaan kuitenkin olettaa, ettei se ollut kovinkaan ratkaisevassa asemassa suunniteltaessa Pietarsaaren emäseurakunnan jakamista. Päätöstä suurpitäjän jakamiseen kypsyttivät ennen kaikkea käytännön asiat.⁴

Lappajärven kappeliseurakunnassa

Lappajärvi anoi Pietarsaaren emäseurakunnalta lupaa kappelikirkon rakentamiseen, jotta järviseutulaisten kirkkomatka olisi lyhentynyt ja osallistuminen jumalanpalveluksiin olisi siten runsaslukuisempaa. Perustamishanke ei aiheuttanut vastustusta Pietarsaareissa, joten Lappajärvi sai kappelioikeudet vuonna 1637.⁵ Sen alaisina olivat nykyiset Alajärven, Evijärven, Korttesjärven, Lehtimäen, Soinin ja Vimpelin seurakunnat. Vaikka Lappajärven kappelin perustamiseen oli osasyynä vaikuttanut myös suomalaisväestön tarve saada kuulla jumalansa-

¹Arola 1965, 69.

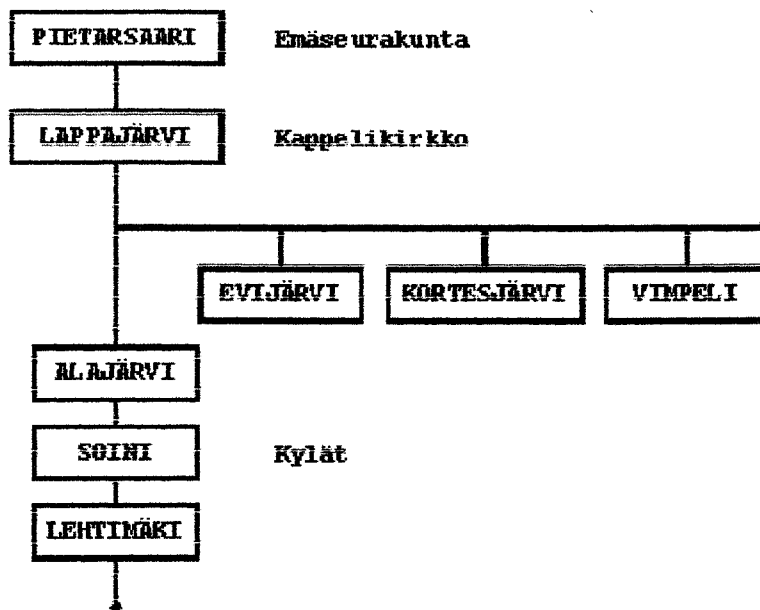
²Junnila 1983, 495.

³Rantatupa 1983, 877.

⁴Rantatupa 1983, 879.

⁵Junnila 1983, 495.

naa omalla kielellään, pidettiin Lappajärvellä ruotsinkielisiä saarnoja vielä 1700-luvun lopulla.¹

Järviseudun seurakunnallinen tilanne 1637
Pietarsaaren emäseurakunnan alaisuudessa.

Lappajärven kappalainen oli seurakunnallisissa asioissa yhdysside Pietarsaareen päin. Kappelilaisten velvollisuutena oli ottaa osaa esimerkiksi piispantarkastuksiin Pietarsaareessa.² Kappelin alue oli varsin laaja, minkä vuoksi vuonna 1751 piispankäräjillä valitettiin, että Lappajärven kappeliseurakunnassa oli ilmennyt epäkohtia ja pahoja tapoja.³ Ilmeisesti tästä johtuen sai Lappajärven kappalainen samana vuonna väliaikaisesti samat valtuudet kuin mitä oli emäseurakunnan kirkkoherralla. Pietarsaaren papit tekivät kuitenkin edelleen tarkastus- ja saarnamatkoja kappelin alueelle.⁴

1780-luvulla Lappajärven kappeli halusi erota Pietarsaaresta omaksi kirkkoherrakunnakseen.⁵ Anomus hyväksyttiin kuninkaallisella määräyksellä elokuussa 1786, mutta määräys pantaisiin toimeen vasta sitten, kun juuri Pietarsaaren kirkkoherraksi valittu Erik Brunnius luopuisi virastaan.⁶ Kirkkoherra Brunnius kuoli vuonna 1812, jolloin myös Lappajärvi mää-

¹Junnila 1983, 317.

²Lampola 1937, 105.

³Österbladh 1949, 570.

⁴Rantatupa 1983, 863.

⁵Lappajärveä oli esitetty erotettavaksi omaksi kirkkoherrakunnakseen jo vuonna 1650, mutta Lappajärven kappelin taloluku ei ollut silloin vielä riittävä, joten hanke kariutui. Rantatupa 1983, 876; Junnila 1983, 495

⁶Rantatupa 1983, 879-880; Lampola 1937, 274.

räyksen mukaisesti kohotettiin omaksi kirkkoherrakunnakseen. Lappajärvestä tuli Lehtimäen ja muiden Järvisseudun pitäjien uusi emäseurakunta.

Alajärven kappeliseurakunnassa

Järvisseudun kylät kuuluivat Pietarsaaren alaiseen Lappajärven kappeliseurakuntaan vielä 1700-luvulla. Vaikka kirkkomatka oli lyhentynyt huomattavasti, oli lehtimäkeläisillä, soimilaisilla ja osalla alajärveläisiä vielä varsin vaivalloinen taival kuljettavanaan Lappajärvelle. Vuonna 1750 alajärveläiset anoivat lupaa kirkon rakentamiseen. Anomus uusittiin piispantarkastuksen yhteydessä tammikuussa 1751 ja jo seuraavassa kuussa he saivat luvan kappelin perustamiseen. Lehtimäkeläiset olivat yhdessä muiden kappelin alaisuuteen kuuluvien kylien kanssa velvoitettuja osallistumaan uuden kirkon rakentamiseen.¹

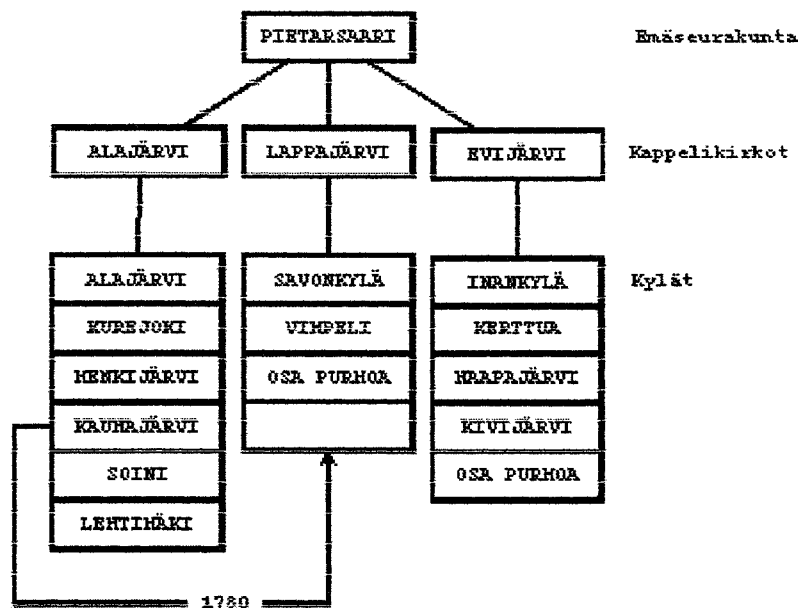
Vuonna 1760 tehdyn päätöksen mukaan oli Pietarsaaren emäseurakunnan alaisuudessa kolme erillistä kappelikirkkoa: Lappajärvi, Alajärvi sekä uutena kappelina Evijärvi.

Samana vuonna annetun määräyksen mukaan tuli näiden kolmen kappelin olla samansuuruisia.² Alajärven kappeliin kuului vuonna 1761 Alajärven, Kurejoen, Menkijärven, Lehtimäen, Soinin ja Kauhajärven kylät.³

¹Vuoden 1751 anomuksen olivat allekirjoittaneet yhteensä 54 talon edustajat Alajärven, Lehtimäen, Soinin eli Kuninkaanjoen, Kurejoen ja Menkijärven kylistä. Österbladh 1949, 570; Rantatupa 1977, 53; Rantatupa 1983, 864; Lehtimäen kylän asukkailla oli rakennusvelvollisuus kunkin tilan manttaalimäärän (eli verotusarvon) mukaisesti. Arola 1965, 70.

²Österbladh 1949, 572.

³Rantatupa 1977, 53-54; Rantatupa 1983, 865-866; Österbladh 1949, 572; Miten Järvisseudun muut pitäjät sijoituivat kirkollisessa uudelleenjärjestelyssä, ks. Rantatupa 1983, 863-869 ja Österbladh 569-575; Aluemuutoksia tapahtui Alajärven kappelin alueella vielä 1780, jolloin kauhajärveläiset siirrettiin kuuluvaksi Lappajärven kappelin yhteyteen. Rantatupa 1977, 54; Lampola 1937, 280; Holma 1983, 754.

Järviselän seurakunnallinen tilanne 1760

YHTEISHANKKEIDEN KAUTTA KOHTI OMAA KIRKKOJA

Lehtimäen, Soinin ja Ähtärin yhteishankkeet

Lehtimäen varhaisimmasta kirkkohankkeesta on tähän asti ollut esittää vain muutamia perimätietoja. Näiden perusteella tiedetään, että hanke oli ollut yhteinen soinilaisten kanssa¹, ja että kirkkoa rakennettiin tuolloin 'lasinkynnyksen korkeudelle' saakka. Puolivalmiiksi jääneen pyhäkön sijaintipaikaksi perimätieto mainitsee Pahkamäen Kirkkopellon. Lisäksi on säilynyt tieto siitä, että kirkonpaikan muuttuessa käytettiin rakennusmateriaaliksi tarkoitetut hirret Ison-Pahkamäen 'tuparatin' rakentamiseen. Lehtimäen ja Soinin yhteishanke olisi ollut ajan-kohtaisena 1700-luvun lopulla, joka tapauksessa kuitenkin ennen vuotta 1791.²

Nyt esiteltävä kokonaisuus pohjautuu Ruotsin kansallisarkistossa olevaan asiakirja-

¹Vallinmäki 1929, 7-8; Tuomaala 1948, 253, Arola 1965, 70; Kriikku 1992, 113.

²Tuomaala 1948, 249 ja 254 (kuvatestit), ks. myös 253; Arola 1965, 70; Kriikku 1992, 113.

aineistoon.¹

Pietarsaaren emäseurakunnan alaiseen Alajärven kappeliin kuuluneet lehtimäkeläiset ja soinilaiset laativat anomuksen oman kirkon, kellotapulin, hautausmaan ja pappilan perustamisesta vuonna 1776.² Hankkeeseen oli lupautunut yhteensä 40 tilaa Lehtimäeltä ja silloisesta Kuninkaanjoenkylästä (*Konungsåby*) eli Soinista. Heidän lisäksi myös 20 tilallista Ruoveden ja Keuruun pitäjistä olivat ilmoittaneet halukkuudestaan osallistua kirkonrakentamiseen. Ruovedeltä mukana oli Ähtärin kappelilaisia, jotka yhdessä lehtimäkeläisten ja soinilaisten kanssa tekivät suunnitelman papin ja pappilan ylläpitämiseksi. Hankkeen kokonaisvaltaisuus huomioiden kysymyksessä oli uuden kappelikirkon perustaminen.³

Anojat perustelivat kirkon tarpeellisuutta pitkillä kirkkomatkoilla. Syksyisin ja keväisin kelirikkojen aikaan matkanteko oli lähes mahdotonta, eikä kirkollisia toimituksia voitu näin ollen suorittaa ajallaan. Vaikeimmissa asemissa olivat etenkin Lehtimäen ja Soinin eteläosien asukkaat, joilla oli pisin matka Alajärven kappelikirkolle. Myös ne ähtäriläiset, jotka asuivat Soinin ja Lehtimäen rajamailla, olivat suhteellisen kaukana omasta kappelikirkostaan.

Lehtimäelle rakennettavan kirkon perustamishanke eteni hitaasti. Kuninkaalle lopulta lähetettävä anomus edellytti ajan tavan mukaan maaherran ja tuomiokapitulin lausuntoja.

Oman kantansa ilmaisivat myös rovastikunnan ja eri seurakuntien edustajat.⁴ Viivästyminen

¹Kamarikollegio kuninkaalliselle majesteetille 30.1.1782. Liitteinen. Vol 32. RA. Tästä eteenpäin käytän asiakirjakokonaisuudesta lyhennettä Vol 32. RA; Fil.lis. Ilkka Tarvainen on tehnyt vuonna 2000 ko. materiaalista perusselvityksen, jota olen käyttänyt apunani. Tekstissä esittämäni tiedot olen tarkistanut alkuperäisistä asiakirjoista, mikä on johtanut tarkennuksiin. Tarvaisen perusselvitystä säilytetään Jyväskylän yliopiston taiteen- ja kulttuurintutkimuksen laitoksella (TaiKu).

²Maaherra [Bror Cederströmille] osoitetussa anomuksessa ei ole päiväystä, mutta se on laadittu kaiketi vuonna 1776 koska ensimmäiset anomuksen johdosta annetut lausunnot ovat tammikuulta 1777. Vuosiluku voidaan päätellä myös muista hanketta käsittelevistä asiakirjoista. Ks. esim. Lars Forseliuksen lausunto 10.1.1777. Vol 32. RA.

³Ilmenee myös asiakirjoista. Vol 32. RA.

⁴Kantansa ilmaisivat Ruoveden kirkkoherra Lars Forselius 10.1.1777, Pietarsaaren rovasti Gabriel Anderss. Aspegren 20.1.1777 sekä Alajärven kappalainen Olaus Rooth [29.1.1777]. Maaherra Cederströmin määräyksen mukaisesti järjestetyssä kappalaisten ja tilallisten yhteiskokouksessa 10.8.1779 julkistettiin Ähtärin kappalainen Eric Peranderin ja Virtain kappalainen Johan Långhjelmin muistiot. Samassa kokouksessa ilmaisi mielipiteensä kruununvouti Eric Björk sekä itse anojat. Maaherra Cederström ja tuomiokapituliin edustaja Jacob Haartman antoivat lausuntonsa kirkonperustamisesta vuonna 1780. Vol 32. RA; Viittaaan tekstissä ainoastaan niihin lausuntoihin, jotka tuovat tarkempaa tietoa kirkon varhaisempaan rakennushistoriaan. Jonkinlaisena yhteenvetona voisi kuitenkin todeta, että käytännössä kaikki kantansa ilmaisseet olivat uuden kirkon rakentamista vastaan. Myönteisimmän lausunnon antoi rovasti Gabriel Anderss. Aspegren. Hän piti rakentamista sinänsä kannatettavana, mutta kirkon olisi sijaittava kauempana Alajärvestä. Parempi paikka löytyisi tulevassa isossajaossa. Kiivaiten uutta kirkkoa vastusti Alajärven kappalainen Olaus Rooth. Uuden kappelikirkon perustaminen olisi köyhdyttänyt liiaksi Alajärven kappelia. Lausuntojen sisällöistä tarkemmin, katso Ilkka Tarvaisen tekemä perusselvitys. TaiKu.

aiheutti lisäksi se, että aiemmin kirkonrakentamiseen myötämielisesti suhtautuneet jättäytyivät pois ja siirtyivät hanketta vastustavien puolelle. Koska kirkkoa haluavien tilojen yhteenlaskettu manttaalimäärä pieneni, uusia osallistujia oli saatava mukaan, joskus jopa arveluttavin menetelmin. Kun hankkeeseen tarvittavien tila- ja savulukujen määrä saatiin riittäväksi ja tarpeelliset lausunnot olivat saapuneet, laadittiin kuninkaalle osoitettu anomus vuonna 1781.¹

Lehtimäelle rakennettavan kirkon paikaksi oltiin kaavailtu Vähä-Laukkosen (*Lill-Lauckonen*) tilan vierellä sijaitsevaa Kirkonmäkeä (*Kyrckjobacken, Kirckokangas*).² Kirkon sijainti 'kylien välissä' olisi siten ollut edullinen sekä soinilaisille että lehtimäkeläisille. Hankkeen kantava voima Yrjö Laukkonen esiintyy asiakirjoissa myös nimellä Yrjö Vähä-Laukkonen. Kirkko oli tarkoitus rakentaa lähelle hänen tilaansa. Lehtimäellä Vähä-Laukkonen tunnetaan myös nimellä Pahkamäki.³

Lupaa tarvittavien puiden kaatamiseksi pyydettiin jo maaherralle osoitetussa anomuksessa vuonna 1776. Kuninkaalle osoitetussa anomuksessa vuonna 1781 Laukkonen ja Kukko pyysivät saada aloittaa rakennustyöt, koska tarvittavat puut oli jo kaadettu. Olaus Roothin selvityksen mukaan anojat olivat ryhtyneet puiden kaatoon kruununvouti Eric Björkin nimenomaisesta kiellosta huolimatta. Lisäksi Rooth mainitsee, että anojat olivat olleet jopa niin uskaliaita, että olivat aloittaneet tulevan kirkkonsa perustusten teon ilman kuninkaallisen majesteetin lupaa. Rakentamista varten hankittu puumateriaali oli kuitenkin tuhoutunut kesällä ta-

¹Anomus, joka sisälsi asiakirjoja vv. 1776-1781, saapui kuninkaan kansliaan kesäkuussa 1781. Kamarikollegio sai asian käsiteltäväkseen saman vuoden heinäkuussa. Aivan kaikki asiakirjat eivät kuitenkaan saapuneet Tukholmaan samanaikaisesti. Kanslia vastaanotti jälkilähetystenä mm. osallistujaluettelon, nimismies Spolanderin suorittamat tarkistusmittaukset kirkkomatkojen pituuksista, hanketta vastustavien valituskirjeen sekä Alajärven kappalainen Olaus Roothin tekemän selvityksen. Kaksi ensin mainittua on päivätty syyskuulle 1781, viimeksi mainitut ovat ilman tarkempaa päiväystä, mutta kaikei samanaikaisia kuin edelliset. Asiakirjat ehtivät mukaan päätöksentekoon, kuten käy ilmi esim. kamarikollegion päätöksestä 30.1.1782. Vol 32. RA; Varsinaisen anomuksen olivat allekirjoittaneet Yrjö Laukkonen (Lehtimäeltä) ja Matti Kukko (Ähtäristä). Osallistujaluettelosta (1781) ilmenee, että mukana oli myös soinilaisia. Vol 32. RA; Arveluttavista menetelmistä kertoo, että kirkonrakentamista vastustavien mukaan anomuksessa ilmoitettujen tila- ja savulukujen määrää oli vääristelty. Osallistujien määrä oli kaksinkertaistettu merkitsemällä osallisiksi kaikki Lehtimäen ja Soinin tilalliset, vaikka niistä enää vain muutama oli hankkeelle myöntynäinen. Anomuksen allekirjoittaneet Laukkonen ja Kukko olivat myös yrittäneet ylipuhua Alajärven tilallisia väittämällä koko Alajärven kappelin olevan kirkkohankkeen tukena. Olaus Roothin selvitys ja hanketta vastustavien laatima valituskirje kuninkaalle [1781]. Vol 32. RA.

²Kirkonmäki on ilmoitettu rakennettavan kirkonsijaintipaikaksi sekä maaherralle (1776) että kuninkaalle (1781) osoitetuissa anomuksissa. Vol 32. RA.

³Ks. esim. Rantatupa 1983, 867.

pahtuneen metsäpalon seurauksena.¹

Aiemmassa yhteydessä mainittu perimätieto kertoi, että lehtimäkeläisten ja soinilaisten yhteishanke 1700-luvun loppupuolella oli kariutunut siinä vaiheessa, kun kirkon seinät oli saatu rakennetuksi ikkunalautaan saakka. Roothin lausunnosta päätellen rakennustyöt eivät ainakaan kesällä 1781 olleet niin pitkällä. Perustusten teolla ei välttämättä tarkoiteta varsinaisen kivijalan pystyttämistä. Se viittaisi ennemminkin perustusten kaivamiseen ja rakennusaluksen tasoittamiseen esimerkiksi kiviä siirtämällä ja puita kaatamalla. Tämän pidemmälle ei luultavasti edettykään, sillä kirkon rakentamiseen varattu materiaali ehti tuhoutua.

Kirkkoa haluavien yhteisrintama murtui jo ennen virallisen päätöksen saapumista. Roothin vuonna 1781 tekemästä selvityksestä ilmenee, että anojien keskuudessa oli sisäisiä ristiriitoja. Soinilaisten ja lehtimäkeläisten välisiä erimielisyyksiä aiheutti kiista tulevan kirkon sijaintipaikasta.² Soinilaisten mukaan matka Alajärven kappeliin oli vaikeampi kuin lehtimäkeläisillä. Jos kirkko rakennettaisiin Lehtimäelle, tekisi se joidenkin soinilaisten kirkkomatkan jopa aiempaa pidemmäksi. Kaiketi he olisivat halunneet rakentaa kirkon Soinin puolella sijaitsevan Vakkurin talon ns. Isonahon mäelle, talvitien varrelle. Kappelikirkolta olisi siten hyvä kulkuyhteys kaupunkeihin ja käräjäpaikkoihin.³ Vuoden 1776 anomuksessa kirkkohankkeeseen oli ilmoittautunut 18 tilallista Lehtimäeltä ja 21 tilallista Soinista. Vuonna 1781 Lehtimäeltä ilmoittautui kymmenen, Soinista 25 tilallista. Soinilaiset olivat enemmistönä molemmissa anomuksissa, mutta kirkko aiottiin silti rakentaa Lehtimäen puolelle. Ehkä soinilaiset tämän vuoksi halusivatkin kirkon lopulta omille mailleen. Osa lehtimäkeläisistä taas aikoi vetäytyä hankkeesta, mikäli kirkko rakennettaisiin Soiniin.⁴ Kiistaa ei saatu ratkaistuksi, sillä seuraavana vuonna eli 1782 saapui tieto koko hankkeen hylkäämisestä. Kamarikollegion päätös uuden

¹“...då de twärt emot Krono Befallningsmannens wälbetrodde Herr Eric Biörcks uppå deras för frågan gifna uttryckeliga förbud äro dock wägat fälla timmar til Kyrcko=byggnaden, såsom de sjelfwwe uti mernämnda sin underdåniga Ansökning hos Eders Kongl.Majt. yttrat sig, hwilket wircke dock förledna sommar af skogs eld blifwit i aska lagdt; såsom de äfwen warit så tiltagsne, at utom Eders Kongl.Majts. allernädigsta tilstånd gjöra någon början med grundwalens läggande til deras tilärnade kyrcka...” Olaus Roothin selvitys [1781]. Vol 32. RA.

²Napit vastakkain olivat ilmeisesti Pahkamäen isäntä Laukkonen (Lehtimäeltä) ja Pöntisen isäntä Soinista. Ks. Tuomaala 1963, 5-(8).

³Olaus Roothin selvitys [1781]. Vol 32. RA; Rantatupa 1983, 867-868.

⁴Osallistujat muista pitäjistä: vuonna 1776 ilmoittautui 20 ähtäriläistaloa ja yksi keuruulainen, vuonna 1781 mukana oli 21 ähtäriläistaloa. Kirkonperustamisanomus 1776; Osallistujaluettelo 1781; Olaus Roothin selvitys [29.1.1777] ja [1781]. Vol 32. RA.

kappelikirkon perustamisesta oli kielteinen.¹

Lehtimäen kirkon perustamista koskevat asiakirjat vuosilta 1776-1782 antavat hyvin vähän tietoa siitä, millaisen kirkon anojat tahtoivat rakentaa. Ajankohdaltaan kirkkohanke kytkeytyy yli-intendentti Carl Fredrik Adelcrantzin vuonna 1776 kehittelemään ja kuningas Kustaa III:n vahvistamaan rakennushallintouudistukseen. Lain voimaantumisen jälkeen (31.7.1776) oli kaikkiin julkisiin rakennuksiin laadittava piirustukset ja kustannusarvio, jotka tuli lähettää Tukholman yli-intendentinviraston (YIV) tarkistettaviksi ja kuninkaan hyväksyttäviksi. Säädös koski esim. kirkkoja, kellotapuleita, raatihuoneita ja virastotaloja. Puun käyttö rakennusaineena oli kielletty ilman erikoislupaa. Sallittuja materiaaleja olivat esimerkiksi tiili ja harmaakivi. Kivimateriaalin suosimisen taustalla vaikutti mm. pyrkimys tulipalojen ennaltaehkäisyyn sekä pelko yleisten metsävarojen hupenemisesta.²

Lehtimäen tapauksessa ei ole mainintoja piirustuksista saati niiden hyväksyttämisestä. Ilmeisesti tuolloin oltiin kuitenkin tietoisia uudesta lainsäädännöstä. Tähän viittaisi se, että anojat nimenomaisesti totesivat kivistä rakentamisen mahdottomaksi. Heiltä puuttui tiilenmuuraustaito ja lisäksi tiilenvalmistukseen tarvittava savi sijaitsi kaukana, vaikeakulkuisessa maastossa. Anojat suunnittelivatkin rakentaa kirkkonsa honkahirsistä, joiden kaatamiseen he pyysivät lupaa.³ Kaikesta päättäen rakentaminen olisi suoritettu ilman yleistä kolehtiapua.⁴ Rakennusmateriaalin hankinta ja perustusten teko viittaavat siihen, että rakentajilla on ollut käytössään jonkinlainen kustannusarvio ja piirustukset. Sellaisia ei kuitenkaan ole säilynyt.

Aiotun kirkkotyyppin suhteen voidaan jokseenkin varmuudella todeta, että kysymyksessä on ollut ristikirkko. Tasavartinen, suorakulmainen ja tavallisesti aumakattoinen ristikirkkotyyppi oli tuohon aikaan Suomessa jo hyvin yleinen. 1700-luvun jälkipuoliskolla tällainen 'normaali' eli tasavartisen ristin muotoinen pohjakaavaratkaisu ei välttämättä tyydyttänyt, vaan

¹Maaherra Cederström ja tuomiokapitulin edustaja piispa Haartman olivat vastustaneet uuden kirkon perustamista. Tilojen määrä ei ollut riittävä kirkon perustamiseen ja papin ylläpitoon, eikä hankkeelle muutoinkaan ollut käytännön edellytyksiä. Kuninkaalle 20.3.1782 saapuneessa kirjelmässään kamarikollegio totesi yhtyneensä maaherran ja piispan näkemyksiin. Kuningas vahvisti kollegion päätöksen 31.5.1782. Kamarikollegion kirje kuninkaalle. Laadittu 30.1.1782. Kuninkaan päätös ilmenee asiakirjasta. Vol 32. RA.

²Ennen vuoden 1776 säädöstä piirustukset tuli lähettää tarkistettavaksi ainoastaan niissä tapauksissa, joissa seurakunta pyysi erillistä kolehtiapua rakennushankkeen toteuttamiseksi. Pettersson 1985, 292-293; Flodin 1993, (48) ja (218)-222; Kydén 1998, 204-206; Vuoden 1776 määräyksen mukaan oli ensin odotettava virallista päätöstä, ennen kuin hyödytti kerätä rakennusmateriaalia. Säädös näyttää unohtuneen lehtimäkeläisiltä. Vastaavanlaiset tapaukset olivat tuohon aikaan kuitenkin melko yleisiä. Ks. Kydén 1998, 101.

³Kappalaisten ja tilallisten yhteiskokous 10.8.1779. Vol 32. RA.

⁴Hanketta käsittelevät asiakirjat eivät viittaa kolehdin anomiseen.

käytännölliset ja esteettiset seikat ohjasivat tyylikehitystä eteenpäin. Mukaan tulivat ulko- ja sisäviisteiset ristikirkot sekä lopulta niiden yhdistelmä, 24-kulmainen ristikirkko. Ensimmäinen tätä tyyppiä oleva ristikirkko rakennettiin vuonna 1777 Lehtimäen naapuripitäjään, Kuortaneelle¹ ja vuotta myöhemmin lähipitäjään Ruovedelle.² Kuortaneen tapauksessa oli kysymyksessä kappelikirkon rakentaminen, Ruovedellä kirkko toimi emäseurakunnan kirkkona. Tässä suhteessa on muistettava, että Lehtimäellä anottiin kappelikirkon rakentamisesta. Erikoinen ja uusi pohjakaava olisi siten voinut olla mahdollinen myös Lehtimäellä.

Seurakunnan arvoasema ei kuitenkaan välttämättä säädellyt pohjakaavan valintaa. Ratkaisevina tekijöinä olivat rakennusmestarin ehdotukset, päätöksentekijöiden mieltymykset sekä käsitys siitä, mikä seurakunnan asema tulee olemaan tulevaisuudessa.³ Olisivatko lehtimäkeläiset olleet valmiita mahtipontisen ristikirkon toteutukseen? Kirkon ohella heidän oli vielä rakennettava kellotapuli ja pappila, lisäksi oli huolehdittava papin palkkauksesta. Tällainen kokonaisuus olisi vaatinut suuria investointeja yksittäisiltä osallistujilta, joita muutoinkaan ei ollut riittävästi. Todennäköisesti he olisivat tyytyneet ainakin rakennusteknisesti yksinkertaisempaan ja dimensioiltaan pienempään kirkkotyyppiin. Vaikuttaa siltä, että Lehtimäellä kirkon tarve sinänsä olisi ajanut tyyllisten seikkojen edelle. Aiottu kirkko on siten ollut mitä todennäköisemmin yksinkertainen, pienehkö ristikirkko.

Soinin kappelikirkon perustaminen

Soinilaiset jatkoivat yhteishankkeesta saadun kielteisen päätöksen jälkeen kappelikirkon anomista. Tällöinkin oli mukana lehtimäkeläisiä tiloja, mutta pääasiallisesti hanke eteni soinilaisten nimissä. Kirkkohanke oli kuitenkin suoraa jatkoa aiemmalle yhteisyritykselle. Eri mielisyydet rakennettavan kirkon sijaintipaikasta olivat lopulta aiheuttaneet sen, että pyhäkkö aiottiin rakentaa tällä kertaa Soinin puolelle.

Soinin kappelikirkon perustamisesta on säilynyt runsaasti materiaalia. Seurakunnan alkuvaiheita on käsitelty Järviseudun paikallishistoriallisissa julkaisuissa, joissa esitettyjä tietoja

¹Kirkon rakensi Antti Hakola (1704-1778). Tarkemmin Pettersson 1979, 14-23 (kuvineen).

²Kirkon rakensi Matti Åkerblom (1740-1819). Tarkemmin Pettersson 1979, 24-49 (kuvineen).

³Pettersson 1979, 127.

on syytä täydentää.¹ Seuraavaksi esiteltävä kokonaisuus pohjaa pääosiltaan Ruotsin kansallisarkistossa olevaan materiaaliin.²

Vuonna 1783 soinilaiset olivat laatineet tuomiokapitulille osoitetun anomuksen, jossa he pyysivät lupaa kirkon rakentamiseen ja hautausmaan perustamiseen. Asiakirjan allekirjoittivat paitsi soinilaiset myös muutamat tilalliset Ruoveden puolelta. Tuomiokapituli antoi suostumuksensa ainoastaan hautausmaan perustamiselle.³ Tuomiokapitulin päätöksestä huolimatta soinilaiset aloittivat rukoushuoneensa rakentamisen samana vuonna. Kruununvouti Eric Björk oli ilmeisesti yrittänyt keskeyttää pystyttämisen, minkä johdosta soinilaiset uudistivat anomuksensa. Kuninkaallinen majesteetti (KM) myönsi 18.11.1784 päivätyssä kirjelmässään oikeuden rukoushuoneen rakentamiseen. Rukoushuone oli valmistunut kuitenkin jo vuoden 1784 syksyllä.⁴

Soinilaiset rakensivat rukoushuoneensa suoraan kirkoksi. Se oli pohjakaavaltaan tasavartinen ja suorakulmainen ristikirkko. Sakaristo sijaitsi pohjoisen ja itäisen ristivarren välisessä kulmauksessa. Kirkon mitoiksi ilmoitetaan 36 x 36 kyynärää⁵ (21,6 x 21,6m). Ristivarsien leveys oli 15 (9m) ja korkeus kivijalasta kattolistaan (*takbandet*) 11 kyynärää (6,6m). Paanukaton korkeudeksi annetaan 15 kyynärää (9m). Kokonaiskorkeudeksi saadaan siten 26 kyynärää (15,6m). Kirkossa oli alttari, saarnatuoli sekä kahdeksan ikkunaa, joista yksi oli itäisen ristivarren päädyssä alttarin yläpuolella.⁶

Säilyneen karttapiirroksen perusteella rukoushuone sijaitsi Soinin nykyisen kirkon pai-

¹Soinin rukoushuoneen rakentamisen ajankohta sekä rakentamiseen osallistuneiden lehtimäkeläisten osuus on jäänyt tarkemmin määrittelemättä. Esim. Lampola 1937, 257-261; Österbladh 1949, 573; Rantatupa 1983, 867-868; Holma 1983, 743-745.

²Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. Liitteineen. RA MF FR 69. JyMa. Aineisto sisältää useita asiakirjoja vv. 1784-1791.

³Prosessin eteneminen ilmenee hanketta käsittelevistä asiakirjoista. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA MF 69. JyMa; Rantatupa 1983, 867; Ks. myös Österbladh 1949, 573.

⁴Maaherra Cederströmin ilmoitus myönnetystä saarnahuoneoikeudesta 18.12.1784; Selvitys kustannusten jakautumisesta 17.10.1785; Kappelikirkon anomista varten tehty selvitys saarnahuoneen tilasta 8.2.1787. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA MF 69. JyMa.

⁵1 kyynärä = 0,59 cm ≈ 60 cm.

⁶Kappelikirkon anomista varten tehty selvitys rukoushuoneen tilasta 8.2.1787; Pohjakaava selviää 8.2.1787 laaditusta karttapiirroksista, johon on kirkon lisäksi merkitty hankkeeseen osallistuvien tilojen sijainti. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA MF 69. JyMa; Rukoushuone esiintyy asiakirjoissa nimikkeellä *bönehus eller kyrka*.

kalla.¹ (KUVA 1) Todennäköisesti kysymys onkin yhdestä ja samasta rakennuksesta. Rukoushuone ja kirkko ovat kutakuinkin samaa kokoluokkaa.² Anoessaan rukoushuoneelleen kappelioikeuksia vuonna 1790 soinilaiset totesivat kirkkonsa olevan vielä riittävän iso ja kestävä.³ Noin lyhyellä aikavälillä ei tuntuisi olevan mitään syytä rakentaa uutta, samankokoista kirkkoa vieläpä samalle paikalle. Soinin kirkon rakentamisvuodeksi aiemmin ilmoitettu 1793 (rak. Yrjö Lepistö?)⁴ saattaisi selittyä siten, että tuolloin olisi tehty joitain korjauksia. Näitä voisi olla esimerkiksi katon korjaus, sakariston siirto, mahdollisten lehtereiden rakentaminen, penkkien uusiminen tai niiden lukumäärän lisääminen. Varmaa on, että noihin aikoihin suoritettiin rakennuspuuhia, mutta kysymyksessä tuskin oli kokonaan uuden kirkon rakentaminen.⁵

Vuonna 1783-84 rakennetusta rukoushuoneesta ei ollut suurta hyötyä. Jumalanpalveluksia pidettiin siellä niip harvoin, että soinilaiset uudistivat vuonna 1787 anomuksensa kappelikirkon perustamisesta. Mukana oli Lehtimäen, Ruoveden ja Keuruun tilallisia. Kappelioikeuksiin suhtauduttiin jälleen kielteisesti, mutta KM määräsi vuonna 1788, että Soinissa oli pidettävä jumalanpalvelus joka kolmas sunnuntai. Määräyksestä huolimatta papisto ei ehtinyt pitää soinilaisille jumalanpalveluksia.⁶ Vuonna 1791 Soinin, Lehtimäen, Keuruun ja Ruoveden

¹Karttakuva 8.2.1787. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA MF 69. JyMa; Pienestä koosta huolimatta kartan on tarkoitus kuvata suurta aluetta ja on siten melko summittaisesti laadittu. Muun kartta-aineiston, pääilmansuuntien ja talojen sijaintien perusteella voidaan kuitenkin todeta, että rukoushuoneelle merkitty paikka vastaa Soinin kirkon nykyistä sijaintia. Karttapiirroksen tulkitsemisessa auttoivat FT Heikki Rantatupa ja FM Heikki Junnila.

²Vuonna 1830 Soinin kirkon mitat olivat 35 x 35 kyynärää (21 x 21m). Korkeus kattolistaan (ilman kivijalkaa?) oli hieman yli kahdeksan kyynärää, kokonaiskorkeus 27 kyynärää (16,2m). Kirkossa oli kahdeksan ikkunaa. Sakariston sijaintia ei mainita, mutta sen mitat olivat 8 x 8 kyynärää (4,8 x 4,8m). Torni (kattoratsastaja?) rakennettiin vuonna 1840. Kirkko uudistettiin vuonna 1885 Juho Kuorikosken johdolla. Nyk. Soinin kirkko on tasavartinen ja suorakulmainen ristikirkko. Sakaristo on rakennettu hieman pienempänä volyyminä itäisen ristivarren jatkeeksi. Kal 1830, 1843. E VI 93a. TMA.

³Soinilaiset Maaherra Tandefeltille. Saapunut lääninkansliaan 11.11.1790. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA MF 69. JyMa.

⁴Esim. Kal 1830. Rakentajaa ei mainita. E VI 93a. TMA; Luostarinen 1980, 306; Hoima 1983, (744). Lepistön osallisuus Soinin kirkon rakentamiseen pohjautuu Klemetin tutkimukseen. Hän ilmaisee asian varsin vaikeaselkoisesti: *'[Yrjö] Lepistön pitäisi tehneen muitakin kirkkoja. Mahdollisesti juuri mestarina toimien, mutta itsenäisiä kumminkaan tuskin muita kuin mahdollisesti Soinin, jonka kirkon rakentajaa en ole saanut selville.'* Lepistö olisi lisäksi toiminut Jacob Rijfin apuna Lehtimäen kirkkotyömaalla. Tälle ei ole löytynyt ainoatakaan todistetta. Klemetti 1932, 299; Arola 1965, 77; Soinin kirkon rakentaja ei käy ilmi alkuperäislähteistä.

⁵Ks. maaherran päätös 17.3.1794. Asiakirjasarjassa *Muut asiakirjat 1791-1859*. KA MF UK 328. SoKa; Rakentaminen voitaisiin myös yhdistää vuonna 1795 valmistuneeseen kellotapuliin tai papin virkatalon pystyttämiseen. -Tapulin rakentaja ei ilmene asiakirjoista.

⁶Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. Liitteinen. RA FR 69. JyMa; Tuomiokapitulin ptkk 1790, s. 646-647; Tuomiokapitulin ptkk 1791, s. 172-175. KA MF JK 2183. TMA; Jumalanpalvelusten järjestämisestä

talollisten yhteiskokouksessa sitouduttiin maksamaan omalle papille viljaa, voita ja muita hyödykkeitä. Tämän lisäksi tehtiin sopimus pappilan rakentamisesta. Näiden pohjalta tehty anomus tuotti tuloksen: 1791 KM myönsi Soinin rukoushuoneelle kappelikirkon oikeudet ja luvan papin palkkaamiseen.¹ Kirkko vihittiin kappeliksi vuonna 1796.²

Soinin tapahtumat saavat mielenkiintoisen vivahteen, kun niitä tarkastellaan Lehtimäen näkökulmasta. Vuosina 1783-84 rakennetun rukoushuoneen suhteen voisi hyvin olettaa, että kysymyksessä oli sama rakennus, jonka alunperin piti kohoaman Lehtimäen puolelle. Aiemmin todettiin, että vuoden 1783 anomuksen olivat allekirjoittaneet soinilaiset ja ruoveteläiset, mutta mahdollisesti jo tuolloin oli mukana muutamia lehtimäkeläisiä. Näin voisi päätellä lokakuulle 1785 päiväystä selvityksestä, jossa on lueteltuna rukoushuoneelle anottavan papin palkkauksen osallistuvat talot. Kustannusten jakamiseen osallistuisi 19 tilallista Soinista, 6 Lehtimäeltä, 13 Ruoveden Ähtärinkylästä ja 3 Keuruun Kivijärven kylästä. Mitä ilmeisimmin he olivat osallistuneet myös varsinaiseen rakentamiseen. Lehtimäeltä osallistuvien joukossa oli vuosien 1776 ja 1781 anomusten kantava voima Yrjö Laukkonen, joka siis, hävittyään Lehtimäelle rakennettavan kirkon sijaintipaikan, oli siirtynyt Soinin hankkeen kannattajaksi.³ Vuoden 1785 luettelossa mainitut soinilaiset kärkihahmot Erkki Vakkuri ja Heikki Pöntinen sekä ähtäriläiset vaikuttajat Matit Kukko ja Källi esiintyvät jo Lehtimäen anomuksissa.⁴ Vaikuttaisi siltä, ettei

Soinissa: Maaherra Tandefelt KM:lle 26.4.1788. Liitteinen. RA FR 69. JyMa; Tuomiokapitulin ptkt 1787, s. 229, 321, 487 ja 496; Tuomiokapitulin ptkt 1789, s. 9-10. KA MF JK 2182. TMA; Österbladh 1949, 573; Rantatupa 1983, 867; vrt. Lampola 1937, 257-258.

¹Kappelioikeus myönnettäisiin virallisesti vasta sitten, kun soinilaiset täyttäsivät heille asetetut ehdot (kappalaisen virkatalo siihen liittyvine viljelysmaaineen oli saatava kuntoon ennen kuin oma pappi voitaisiin myöntää). Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. Kuninkaan päätös ja ehdoissa pidättäytyminen ilmenee asiakirjasta. RA FR 69. JyMa; Virkatalon kuntoon saattaminen muodostui lopulta ongelmalliseksi. Ks. Tuomiokapitulin ptkt 1791, s. 343; Tuomiokapitulin ptkt 1792, s. 26-27, 254-256, 510 ja 527. KA MF JK 2183; Tuomiokapitulin ptkt 1799, s. 245. KA MF JK 2185. TMA; Ks. myös tuomiokapituli kuninkaalliselle kamarikollegiolle 6.6.1798. BJ 65. TMA.

²Tuomiokapitulin ptkt 1796, s. 4. KA MF JK 2184. TMA; Tuomiokapituli rovasti Brunniukselle 5.1.1796. BI 63. TMA.

³Myös muut Soinin hankkeeseen osallistuneet lehtimäkeläiset olivat osallisena Lehtimäen 1776 ja 1781 anomuksissa. Pois oli jättäytynyt neljä talollista. Selvitys kustannusten jakautumisesta 17.10.1785. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA FR 69. JYMa; Perustamisanomus 1776 ja osallistujaluettelo 1781. Vol 32. RA; Kirkon tarpeellisuus näyttäisi siten ajaneen myös henkilökohtaisten mieltymysten edelle. Laukkosen myönteisestä suhtautumisesta kertoo, että hän lahjoitti vuonna 1794 Soinin kirkolle pienehkön alttaritaulun. Varsinaisen alttaritaulun (myös 1794) lahjoitti maalari Thomas Kiempe. Perimätiedon mukaan hän maalasi kyseisen teoksensa juuri Pahkamäen eli Laukkosen talon vintillä. Tilit 1794: KA MF UK 327. SoKa; Kal 1825. E VI 93a. TMA; Tuomaala 1948, 253.

⁴Selvitys kustannusten jakautumisesta 17.10.1785. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA FR 69. JyMa; Perustamisanomus 1776 ja osallistujaluettelo 1781. Vol 32. RA.

Soinin, Lehtimäen ja Ähtärin yhteistyö ollut lopulta saanut kovin suuria kolhuja, vaan että hanke jatkui kirkon paikan muututtua kutakuinkin samojen osallistujien voimin. Hankkeen seurauksena rakennettiin Soinin kirkko.

Lehtimäen kirkon rakennuslupa-anomukset vuosilta 1795 ja 1798

Soinin saama kappelioikeus rauhoitti tilannetta joksikin aikaa. Osa Lehtimäen kylän tilanomistajista oli ollut mukana Soinin kappelin perustamisessa, mutta suuri osa lehtimäkeläisiä kuului kuitenkin vielä Alajärven kappelin alaisuuteen. Pitkät ja vaikeakulkuiset kirkkomatkat olivat edelleen ylimääräisinä rasitteina.

Vuonna 1795 lehtimäkeläiset laativat kuninkaalle osoitetun anomuksen kappelikirkon rakentamisesta ja oman papin palkkaamisesta.¹ Heidän lisäksi hankkeeseen osallistui Lapuan pitäjämästä Kuortaneen kappelin ylä- ja perätöysäläisiä sekä Ruoveden alaisen Ähtärin kappelilaisia. Lisäksi he olivat laatineet Tukholman yli-intendentin virastoon (seuraavassa YIV) lähetetyn kirjelmän, jossa he esittivät toivomuksensa saada rakentaa samanlaisen kirkon kuin mitä Jacob ja Carl Rijf olivat rakentaneet Korttesjärvelle:

“Allekirjoittajat haluavat mitä korkeimmin, että saavat rakentaa uuden kirkon, nimittäin sellaisen, jonka herra rakennusmestari Jacob Rijf yhdessä veljensä, herra rakennusmestari Carl Rijfin kanssa, on rakentanut Korttesjärvelle.”²

Kirjelmä saapui YIV:oon vuoden 1796 puolella. Se sisälsi rakennusmestari Rijfin kanssa laaditun työsopimuksen sekä kirkon piirustuksen.³ Vaikka YIV:n mukaan kirkonpiirustuk-

¹Kuninkaalle osoitettu anomus on kadoksissa, mutta yksityiskohdat ilmenevät esim. maaherra Carl Fredrik Krabben tekemästä päätöksestä. Maaherran päätös no 1. 21.12.1796. II G 1. LeKa; Anomus on laadittu vuoden 1795 puolella. Tämä ilmenee myöhemmin muusta asiayhteydestä, esim. tuomiokapituli maaherra Krabbelle 14.12.1796. BI 63. TMA.

²*“Underskrefne åstunda, på dett högsta, att få en ny kyrckja upbyggt, nemligen en sådan, som hr Byggmästaren Jacob Rijf, i Kärtesjärvi kappell tillika med sin hr Broder Carl Rijf upbyggt.”* Lehtimäkeläiset YIV:lle 11.11.1795. Lehtimäki, F-II b:2. RA. Lehtimäeltä kirjelmän allekirjoittivat Yrjö Leskinen, Yrjö Silvonon ja Kustaa Liponen; Korttesjärven tasavartinen ja sisäviisteinen ristikirkko rakennettiin vuonna 1792. Kirkon keskellä kohoaa matalalle jalustalle asetettu kahdeksankulmainen torni. Ks. Pettersson 1985, 365 (kuva) ja 367.

³Marraskuulle 1795 päivätty kirjelmä on lehtimäkeläisten ainoa tiedossa oleva yhteydenotto YIV:oon. Näin on perusteltua olettaa, että asiakirja sisälsi sekä piirustuksen että työsopimuksen. Molemmat ovat kadoksissa. Bo Lundströmin kirje Ilkka Tarvaiselle 17.1.2000. PMA; Ks. myös Rinne 1912, 63.

siin ei ollut mitään huomautettavaa, ei niitä voitu hyväksyä, mutta ei myöskään varsinaisesti hylätä:

Joukko-Lehtimäen kyläläisiä Pietarsaaren pitäjältä on jättänyt minulle rakennusmestari Rijfin välityksellä piirustuksen puisesta kappelikirkosta, jonka he aikovat rakentaa [Lehtimäelle] Rijfin kanssa laaditun sopimuksen mukaisesti sitten, kun piirustus on asianmukaisesti tarkastettu ja hyväksytty.

Vaikkakaan minulla ei ole piirustukseen mitään huomauttamista, en voi kuitenkaan tehdä mitään sen hyväksymiseksi, liittyen siihen, missä järjestyksessä asianomainen [asia] on saapunut minulle. Minkä tähden minä aion lähettää piirustuksen ja sopimuksen herra Maaherralle, joka parhaiten tietää miten tämän asian kanssa tulee edetä.¹

YIV:n lausunto ilmeisesti viittaa vuoden 1776 rakennushallintouudistukseen, jonka mukaan piirustusten olisi pitänyt saapua maaherran kautta ja tämän lausunnon varustettuna.² Tämän vaiheen lehtimäkeläiset olivat ohittaneet. YIV päätti lähettää sekä piirustuksen että Rijfin kanssa laaditun työsopimuksen maaherra Carl Fredrik Krabben käsiteltäviksi.

Kuninkaalle osoitettu lupa-anomus oli tällä välin mennyt vallitsevan käytännön mukaan ensin maaherra Krabbelle. Hänen tehtävänä oli hankkia asialle tuomiokapitulin lausunto. Tuomiokapituliin joulukuussa 1795 saapuneessa kirjelmässään maaherra suositteli erityisen katselmuksen järjestämistä. Tilaisuudessa olisivat läsnä eri seurakuntien edustajat, anomuksen osapuolet sekä tuomiokapitulin ja maaherran asiamiehet. Tuomiokapituli yhtyi maaherran näkemykseen ja määräsi Vähänkyrön kirkkoherra Jacob Wegeliuksen asiamieheksi. Kokouksen tarkoituksena oli selvittää, kuinka yhtenäisiä anojat olivat pyrkimyksessään.³

Alajärvellä kesäkuussa 1796 pidetyssä yhteiskokouksessa kuitenkin ilmeni, etteivät kaikki anomukseen allekirjoittaneiksi merkityt tilalliset olleet edes suostuneet moiseen hank-

¹*'Genom byggmästaren Rijf hafwa en del af Lehtimächi byamän af Pedersöre sokn till mig inlämnat Dessin till den capell kyrka af träd som de, enligt hosföljande uprättad Contract med bemälte Rijf; ämna låta uppbygga i nämde by sedan Ritningen blifvit behörigen granskad och approberad.*

Ehuru jag emot Ritningen ej har något att påminna, kan jag dock, i anseende till dess approberande ingen ting widgöra, förr än måhlet, med hwad dertill hörer, i den ordning som wederböre till mig ankommit. Hwarföre jag ämna nämde Ritning och Contract härmedelst för den äran öfwersända till herr Landshöfdingen som bäst lär hafwa sig bekant hwad i denna sak medan kunnat förewara.' YIV Maaherra [Krabbe] 22.11.1796. Kirjekonsepti. F II b:2. RA. Lausunnon on laatinut Carl Fredrik Fredenheim, joka toimi yli-intendentinä vuosina 1795-1803. Edling 1993, 222; Mikäli olen tulkinut asian oikein, rakennusmestari Rijf välitti piirustuksen ja sopimuksen YIV:oon. Tämä on käsitykseni mukaan mahdollista, sillä pitäjäläiset tuskin itse olisivat osanneet lähettää niitä suoraan yli-intendentille.

²Ks. Kydén 1998, 101.

³Tuomiokapitulin pkt. 5.1.1796 ja 20.4.1796. KA MF JK 2184. TMA; Tuomiokapituli khra Jacob Wegeliukselle 20.4.1796. BI 63. TMA.

keeseen. Ilmoitetut osallistuja- ja manttaalimäärät olivat siten epäluotettavia. Anomusta puoltaneet muut pitäjäläiset eivät olleet päässeet sovintoon tulevan papin palkkakustannusten jakautumisesta tilojen kesken. Tuomiokapituli antoi perustamishankkeelle kielteisen lausunnon. Se katsoi, että anojien keskuudessa oli liiaksi erimielisyyksiä. Uuden kirkon perustaminen olisi lisäksi köyhdyttänyt Alajärven kappelia, joka jo muutoinkin oli Soinin irtaantumisen vuoksi ahdingossa.¹ Maaherra Krabbe yhtyi näkemykseen ja päätti olla lähettämättä kaikin puolin puutteellista anomusta eteenpäin kuninkaalle. Maaherra allekirjoitti hylkäävän päätöksensä joulukuussa 1796.²

Yrityksen epäonnistuminen ei lannistanut lehtimäkeläisiä. Vuonna 1798 talokas Yrjö Leskisen nimissä laadittu anomus lähetettiin suoraan kuninkaalle. Mukaan oli liitetty valtakirja, jossa vakuutettiin Leskisen oikeus toimia pitäjäläisten nimissä.³ Anomuksessa pyydettiin lupaa kappelikirkon rakentamiseen ja oman papin palkkaamiseen. Matkanteko Alajärven kirkolle oli muodostunut hankalaksi upottavien soiden ja nevojen takia. Syksyisin ja keväisin kelirikkojen aikaan kirkkomatkoja ei voitu tehdä lainkaan. Olisi huomattavasti helpompaa, jos jumalanpalvelukset ja muut kirkolliset toimitukset voitaisiin suorittaa Lehtimäen seurakunnan omassa kirkossa. Pitäjäläiset olivat sopineet antavansa tulevalle papille aluksi 20 tynnyriä viljaa, kaksi juustoa, kaksi leipää sekä muita peruselintarvikkeita kuten voita ja lihaa. Anomuksessa oltiin lisäksi sitouduttu papin virkatalon ostoon.⁴

Kuningas halusi asiasta maaherran ja tuomiokapitulin lausunnot. Tuomiokapituli valtuutti asiamiehekseen Lapuan kirkkoherra Johan Gummeruksen, joka sai tehtäväkseen erityisen katselmuksen järjestämisen. Maaherran edustajana toimisi C.H. Salmén.⁵

Tilaisuus pidettiin Alajärven kappelikirkossa 7. lokakuuta 1798. Tällöin lehtimäkeläiset sitoutuivat yhdessä muutamien ähtäriläistilojen kanssa sekä kirkon rakentamiseen että papin

¹Tuomiokapituli maaherra Krabbelle 14.12.1796. BI 63. TMA; Tuomiokapitulin ptk. 10.8.1796, 17.8.1796 ja 14.12.1796. KA MF JK 2184. TMA.

²Maaherran päätös no 1, 21.12.1796. II G 1. LeKa; Arola 1965, 70-71; Päätöksessä ei ole mainintaa YIV:n lähettämästä piirustuksesta tai rakennussopimuksesta. Voidaan kuitenkin olettaa, että maaherra oli vastaanottanut ne, ja että hän palautti ne tässä yhteydessä takaisin lehtimäkeläisille.

³Valtakirja on päivätty Uudessakaarlepyyssä 26.5.1798. Todistajiksi on merkitty raatimies P. Appelberg ja rakennusmestari Carl Rijf. Maaherra Krabbe KM:lle 6.9.1799. RA MF FR 71. JyMa.

⁴Kuninkaalle ositettu anomus kirkon perustamisesta. Saapunut kuninkaan kansliaan 11.6.1798. Maaherra Krabbe KM:lle 6.9.1799. RA MF FR 71. JyMa.

⁵Tuomiokapituli maaherra Krabbelle ja khra Johan Gummerukselle 11.7.1798. BI 65. TMA.

ylläpitoon.¹ He olivat laatineet kruununvouti Isak Elfrandin johdolla sitoumuskirjan, josta ilmeni papille maksettavien hyödykkeiden määrä. Lehtimäeltä palkkakustannusten jakamiseen osallistui 25 ja Ähtäristä 10 tilallista. Huomionarvoista on, etteivät he kieltäytyneet maksamasta Alajärven kappalainen Olaus Roothin vuosittaista palkkaa. Anojille oli kuitenkin taattava, ettei heidän tarvitsisi maksaa sitä enää Roothin seuraajalle. Rooth itse epäili anojien kykyä suoriutua papille tarkoitettujen hyödykkeiden toimittamisesta, sillä he eivät olleet maksaneet hänellekään täysiä korvauksia. Lisäksi Rooth pyysi viranomaisia kiinnittämään huomiota siihen, miten katovuoden köyhdyttämät Alajärvi ja Lehtimäki kykenisivät selviytymään kruunulle maksettavista veroista Lehtimäen itsenäistymisen jälkeen.²

Tuomiokapituli lähetti lausuntonsa kuninkaan kansliaan elokuussa 1799. Myös maaherra Krabbe ja rovasti Eric Brunnius olivat tutustuneet katselmuspöytäkirjaan ja ilmaisseet oman kantansa asiaan. Tuomiokapitulin tavoin myös he suhtautuivat anomukseen myönteisesti.³ Kuningas Kustaa IV Aadolfin marraskuussa 1799 antaman päätöksen mukaan saivat seurakuntalaiset luvan sekä kirkon rakentamiseen että oman papin hankkimiseen. Luvan edellytyksenä oli pitäytyminen niissä velvollisuuksissa, joihin jätetyssä anomuksessa oli sitouduttu.⁴

Tammikuussa vuonna 1800 tuomiokapituli lähetti rovasti Eric Brunniukselle kirjelmän, jossa tiedotettiin KM:n myönteisestä päätöksestä. Tuomiokapituli tahtoikin vielä muistuttaa lehtimäkeläisiä anomuksessa esitettyjen lupauksen pitämisestä sekä vuoden 1776 kuninkaallisesta asetuksesta kirkkorakennuksia kohtaan. Piirustuksista tai niiden hyväksyttämisestä ei ole mainintoja. Säilyneen arkistomateriaalin perusteella tuomiokapitulin kirjelmä ei aiheuttanut jatkotoimenpiteitä.⁵

¹Töysäläiset olivat jättäytyneet pois ja laatineet oman anomuksensa. He saivat luvan kirkonrakentamiseen tammikuussa 1798. Kirkon rakensi Yrjö Lepistö 1799-1800. KM:n päätös 31.1.1798. EI 13. TMA; Laukkonen 1989, 165-167.

²Ptk 7.10.1798; Sitoumuskirja 5.10.1798. Maaherra Krabbe KM:lle 6.9.1799. RA MF FR 71. JyMa.

³Maaherra Krabbe KM:lle 6.9.1799. Liitteinen. RA MF FR 71. JyMa; Tuomiokapitulin päätöksen teko myöhästyi, koska khra Gummerus unohti liittää sitoumuskirjan asiakirjojen joukkoon. Lisäksi rovasti Eric Brunnius vitkasteli oman lausuntonsa suhteen. Tuomiokapituli khra Gummerukselle 19.12.1798. BI 65. TMA; Tuomiokapitulin ptk 13.2.1799, 20.2.1799 ja 10.7.1799. KA MF JK 2185. TMA; Tuomiokapituli rovasti Brunniukselle 20.2.1799 ja tuomiokapituli KM:lle 14.8.1799. BI 66. TMA.

⁴KM:n päätös 14.11.1799. Alkuperäisenä kuninkaallisten kirjeiden joukossa EI 13. TMA; Jäljennöksenä II G 1. LeKa; Arola 1965, 71-76.

⁵Tuomiokapituli Eric Brunniukselle 8.1.1800. Jäljennös. II Ea 4. VMA; Samasta asiasta tiedotettiin myös hankkeeseen osallistuneille Ähtärin kappelilaisille. Tuomiokapitulin ptk 8.1.1800 ja 23.4.1800. KA MF JK 2185. TMA.

Lehtimäkeläiset olivat nyt vihdoinkin saaneet virallisen luvan kirkon rakentamista varten. Eväinään heillä oli vahvistamattomat piirustukset vuodelta 1795 sekä sopimus rakennusmestari Rijfin kanssa. Mutta oliko kysymyksessä Jacob vai Carl Rijf, vaiko kenties molemmat?

LEHTIMÄEN KIRKKO 1850-LUVULLE SAAKKA

Rakentamisen aloittaminen

Lehtimäkeläiset saivat luvan kirkon rakentamiseen vuonna 1799. Varsinaisen rakentamisen ajankohdasta ei kuitenkaan vallitse täyttä yksimielisyyttä. Aloitettiin rakentaminen virallisen rakennusluvan saapumisen jälkeen, vai oliko töihin ryhdytty jo kenties aiemmin? Kirkon valmistuminen ennen rakennusluvan saapumista ei olisi ollut aikakaudelle harvinaista.¹

Lehtimäen kirkon rakentaminen on kytketty vuosiin 1791² ja 1800³. Lars Pettersson on osittain tukeutunut Klemetin muodostamaan käsitykseen ja päätenyt yhdistelmään, jolloin hän arvelee rakentamisen tapahtuneen vuosina 1791-1800.⁴ Myöhemmässä tutkimuksessaan hän on varovasti kiinnittänyt vuoteen 1796.⁵ Rakentamisajan tarkempi määrittely on ollut hankalaa, sillä tuolta ajalta ei ole säilynyt asian selvittämiseksi tarvittavaa aineistoa.⁶ Vuoden 1827 kalustoluettelosta alkaen ilmoitetaan kirkon rakentamisvuodeksi 1800.⁷

Heikki Klemetti arvelee Lehtimäen kirkon rakentamisen alkaneen vuonna 1791. Hänen mukaansa soinilaiset olivat tuolloin ilmoittaneet lehtimäkeläisten rakentavan kirkkoa omin luvuin. Kun Vaasan läänin maaherra oli keskeyttänyt työn, olivat lehtimäkeläiset pyytäneet lupaa

¹Töysän kirkko rakennettiin puolivalmiiksi, ennen kuin piirustukset lähetettiin YTV:n hyväksyttäväksi. Laukkonen 1989, 165-166; Klemetti 1927, 197.

²Klemetti 1927, 229; Lindberg 1934, 144; Ks. myös Holma 1983, 749; Lehtimäen pitäjänhistorioissa arvellaan rakennustöiden alkaneen 1790-luvun alussa. Kriikku 1992, 114; Vallinmäki 1929, 8.

³Holma 1983, 749; Lukkarinen 1987b, 69; Lampola 1937, 262; Rantatupa 1983, 868.

⁴Pettersson 1959, 107; Pettersson 1976, 503; Pettersson 1977, kohta 24; Pettersson 1985, 382; Ks. myös Kydén 1998, 86.

⁵Pettersson 1989a, 341.

⁶Lehtimäen kirkonarkistossa ei ole säilynyt rakentamiseen liittyviä asiakirjoja kuten esimerkiksi työsopimuksia tai tarve-aineiden hankintasopimuksia. Kirkonkokouspöytäkirjat (ks. II Ck 4) ja kalustoluettelot (ks. II Cg 1) alkavat vuodelta 1800, mutta nekään eivät valaise kirkonrakentamisen varhaisvaiheita toivotulla tavalla. Tilikirjat alkavat vasta vuodelta 1804. Ks. III Gl 1. LeKa.

⁷Ks. Kal. 1800, 1827, 1833 ja 1836. II Cg 1. LeKa.

saada “rakentaa rukoushuoneen, jonka he jo aiemmin olivat rakentaneet, kirkoksi ‘sådan den nu är’...”. Klemetti ei pidä todennäköisenä, että pieni kappeli olisi ensin rakentanut rukoushuoneen ja muutaman vuoden kuluttua kirkon. Näin hän päätyi olettamukseen, jonka mukaan rakennuslupia anottaessa vuosina 1796 ja 1798 Lehtimäen kirkko onkin ollut koko ajan valmiina.¹

Klemetti ei mainitse kantelukirjeen lähdettä, mutta se on silti paikannettavissa. Hän on käyttänyt lähteenään pöytäkirjaa, joka laadittiin vuonna 1791 tuomiokapitulin toimesta järjestetyssä katselmustilaisuudessa. Katselmus pidettiin Soinissa Vakkurin talossa. Soinilaiset olivat anoneet kappelioikeuksia ja tilaisuuden tarkoituksena oli selvittää, miten he aikoisivat järjestää tulevan pappinsa palkkauksen. Pöytäkirjan mukaan kokouksessa luettiin ääneen Alajärven, Kurejoen ja Menkijärven kylien talollisten kannanotto kirkkohankkeeseen. Heidän laatimansa vastustuskirje oli osoitettu tilaisuudessa läsnäolleelle tuomiokapitulin edustajalle, rovasti Johannes Haartmanille. Kirjeessä kerrataan lyhyesti Soinin seurakunnan varhaisvaiheita:

“[Soinilaiset ja lehtimäkeläiset] olivat tehneet anomuksen kirkkorakennuksesta, jonka oli ollut tarkoitus rakentaa Lehtimäelle lähelle Vähä-Laukkosen tilaa. Soinilaiset olivat vetäytyneet pois hankkeesta, ja anomus oli sittemmin saanut kielteisen päätöksen. Viimeksi mainitut olivat kääntyneet Turun tuomiokapitulin puoleen anomalla rukoushuonetta ja hautausmaata, mutta he olivat saaneet luvan ainoastaan jälkimmäiseen eivätkä ensiksi mainittuun. He uskalsivat kuitenkin ryhtyä omalla vallallaan kirkkorakentamiseen, minkä kuninkaan käskynhaltija Vaasasta kielsi. Tämän jälkeen he olivat kääntyneet kunink. luottamusmiehen puoleen tekemällä uuden anomuksen kirkosta ja papista, mutta he saivatkin luvan ainoastaan rukoushuoneen rakentamiseen, jonka he jo aiemmin olivat rakentaneet kirkoksi, sellaiseksi kuin se nyt on...”²

¹Klemetti 1927, 229.

²Suomentamani kohta esitetään asiakirjassa seuraavasti: ‘Innan vi år 1749 började at bygga Alajerfvi kyrka, blefvo vi därtil nödgade af äfvannämde [Soini och Lehtimäki] byamän, hälst vi såsom fattige och svage [epäselvä sana] ej trodde oss vara i stond at bygga och underhålla Kyrka och Prästegård samt föda Präst, och vi desutom ej hade så lång väg til Lappajerfvi och Cuortane Kyrkor; men efter deras trängna anhollan låte vi oss därtil öfvertala. Något öfver Trettio år därefter begynte desse Byamän göra ansökning om kyrkobyggnad vid LillLauckonens Hemman i Lehtimäki By, hvilken dock, sedan Soiniboer medan dragit sig, af Kongl.Majt. blifvit afslagen, hvarpå sistnämde vände sig til Högvördiga Domkapitlet i Åbo at begära Bönehus och begravnings plats; och ehuruval de fingo låt på det sednare men ej på det förra, så [framti] de ej skulle söka Högre Ort, vågade de sig dock af [egna] myndighet upbygga Kyrka, til dess det blef dem förment af Kongl. Majt. Befallningshafvande i Wasa; hvarpå de vände sig til Kongl. Thromen med underdånig ansökning at få egen Kyrka och Präst; men fingo ej tilstond därtil utan allenast at få upbygga bönehus, som redan förut af dem var upbygd til Kyrka, sådan den nu är...’ Alajärven, Kurejoen (Alajärviåby) ja Menkijärven kyläläisten kannanotto Soinin kappelikirkon perustamiseen. Esitetty pitäjänkokouksessa 6.2.1791. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. RA FR 69. JyMa; Soinilaisten mukaan heistä esitetyt väitteet olivat pötypuhetta. Valituskirjeen sisältö voidaan kuitenkin todentaa oikeaksi säilyneiden asiakirjojen perusteella. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. Liitteinen. RA FR 69. JyMa.

Kuten tämän tutkimuksen puitteissa on jo todettu, rukoushuoneen rakentaminen ‘suoraan kirkoksi’ liittyy Soinin seurakunnan varhaisvaiheisiin. Klemetille onkin sattunut kömmähdys. Hänen siteeraamansa kohta löytyy valituskirjeestä ja viitaten selvästi soinilaisten toimintaan. Klemetti on erheellisesti sekoittanut Soinin ja Lehtimäen hankkeen keskenään. Väärintulkinta johtunee ehkä siitä, että joukko Lehtimäen tilallisia oli osallisina niin Soinin rukoushuoneen kuin kappelikirkonkin perustamisessa.¹ Lehtimäen nykyisen kirkon rakentamista ei siis aloitettu vuonna 1791.

Klemetin virheelliseksi todettua väitettä on osaltaan tukenut perimätieto, jonka mukaan lehtimäkeläiset olivat ajaneet vuoden 1791 tienoilla kirkonrakentamiseen tarkoitettuja hirssiä Autionmäelle, jota oltiin kaavailtu kirkon sijaintipaikaksi. Hirret olivat lopulta jääneet lahoamaan.² Autionmäen hanketta ei voida todentaa säilyneiden asiakirjojen perusteella. Todennäköisesti kysymyksessä oli kymmenkunta vuotta aiemmin vireillä olleen yhteishankkeen jälkimainingit: Soinin saatua kappelioikeudet virisi Lehtimäelläkin toive omasta kirkosta. Autionmäen hanke ei sitä paitsi selittäisi nykyisen kirkon rakentamisaikaa, sillä sijainti on sen kannalta väärä.

Kirkon nykyinen sijaintipaikka, Mattisenmäki, mainitaan vuoden 1798 hankkeen yhteydessä.³ Lehtimäen pitäjän keskustasta katsottuna melko syrjässä sijaitsevan Mattisenmäen valintaa on perusteltu sillä, että ylä- ja perätöysäläisten oletettiin edelleen olevan hankkeessa mukana. Siten voisi olettaa, että Mattisenmäki olisi valittu kirkonpaikaksi jo vuonna 1795.⁴ Tuona vuonna tehty varsinainen anomus on kadoksissa, joten aiottu sijaintipaikka jää epäselväksi. Maaherra oli kuitenkin ilmoittanut tuomiokapitulille vuonna 1796, että Mattisen talo, joka sijaitsi lähellä Mattisenmäkeä, oli valittu tulevaksi pappilaksi.⁵ Tämän perusteella voidaan päätellä, että jo vuonna 1795 kirkko olisi aiottu rakentaa nykyiselle paikalle. Vaikka anomus päättyi hylkäykseen, kirkon paikkaa ei muutettu vuonna 1798 hankkeeseen osallistuneiden

¹Väärinkäsitys olisi paljastunut mikäli Klemetti olisi lukenut hanketta käsittelevän asiakirjakokonaisuuden, johon pöytäkirja on liitetty. Olisiko pöytäkirja säilynyt jossain irrallisena konseptiversiona?

²Arolan mukaan ‘*monet vanhat ihmiset m.m. lähellä [Autionmäkeä] syntyneet Aada Lähdepelto ja Sanna Alanko vakuuttavat muistavansa mainitut jätteet.*’ Arola 1965, 70.

³Esim. Ptk 7.10.1798. Maaherra Krabbe KM:lle 6.9.1799. RA MF FR 71. JyMa.

⁴Töysäläiset olivat mukana vuonna 1795, mutta eivät enää vuonna 1798, jolloin hanke oli yhteinen ähtäriläisten kanssa.

⁵Tuomiokapitulin ptk 7.9.1796. KA MF JK 2184. TMA.

ähtäriäisten takia. Mattisenmäellä sijaitseva kirkko olisi ollut myös heille edullisempi. Rakentamista tuskin aloitettiin vuoden 1795 hankkeen yhteydessä.¹

Lehtimäen nykyisen kirkon rakentaminen oli varmuudella käynnissä jo ainakin lokakuussa vuonna 1798. Saman vuoden katselmuspöytäkirjasta ilmenee, että lehtimäkeläiset olivat aloittaneet työt rakennusmestari Carl Rijfin johdolla. He myös toivoivat saavansa virallisen luvan jotta voisivat loppuunsaattaa rakentamisen.² Rakennustyöt tai ainakin ainesjaot³ oli ilmeisesti aloitettu kevätkesällä 1798. Tähän viittaisi se, että hankkeen keulahahmo Yrjö Leskinen vieraili toukokuun lopulla Carl Rijfin luona Uudessakaarlepyyssä.⁴ Tuolloin oltaisiin voitu alustavasti sopia rakennustöiden aloittamisesta. Kuinka pitkälle rakennustyöt olivat edenneet syksyyn mennessä, jää arvoitukseksi. Perustukset ja kivijalka lienevät olleen valmiina. Kirkko olisi siten valmistunut pääsääntöisesti vuosien 1799 - 1800 aikana.⁵ Kirkko oli käyttökuntoinen kesällä vuonna 1800.⁶ Seurakunnan ensimmäiseksi papiksi valittiin Marcus Fagerdahl. Hän sai valtakirjan saarnaajan virkaan toukokuussa vuonna 1800.⁷

LIITE 1 Katselmuspöytäkirja mainitsee Lehtimäen kirkon rakennusmestarina Carl Rijfin.

Kysymyksessä on mitä ilmeisimmin Jacob Rijfin veli Carl Thomasson Rijf.⁸ Hänet tunnettiin etupäässä kirvesmiehenä, mutta osasi myös piirustusten laadinnan. Näistä voi mainita esimer-

¹ Alajärven kappalainen Rooth olisi mitä todennäköisemmin kielinyt asiasta viranomaisille. Rooth suhtautui käsitykseni mukaan kriittisesti uusien kappeleiden perustamiseen, sillä se olisi vähentänyt hänen toimeentuloaan. Vuonna 1791 Rooth puolsi Soinin hanketta sillä ehdolla, että nämä pitäisivät lupauksensa hänelle edelleenkin maksettavien palkkasaatavien suhteen. Ptk. 6.2.1791. Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. Liitteinen. RA FR 69. JyMa.

² *...kyrckan, til hvilkens bygnad de redan giort en början under Bygmästaren Carl Rifs insende och tillsyn, och önska ingen ting högre, än at få med Högverderbörligt tilstånd fullborda den samma...* Ptk 7.10.1798. Maaherra Krabbe KM:lle 6.9.1799. RA MF FR 71. JyMa.

³ Ainesjako = rakennustarpeiden hankinnan jakaminen kunkin tilan manttaalimäärän eli verotusarvon mukaisesti.

⁴ Rakennusmestari esiintyi todistajana kuninkaalle lähetyssä valtakirjassa. Valtakirja 26.5.1798. Maaherra Krabbe KM:lle 6.9.1799. RA MF FR 71. JyMa.

⁵ Rakentaminen on voitu suorittaa nopeamminkin. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Heikki Kuorikosken (1772-1847) rakentama Kruunupyyn kirkko (1822) valmistui pääosiltaan 13 päivässä. Käsälä 1998, 17.

⁶ Lehtimäen kirkon hautausmaan vihkimistä anottaessa 19.1.1801 mainitaan, että kirkko on ollut valmiina jo 7 kuukautta. Tällä perusteella voidaan osoittaa, että kirkko on valmistunut käyttökelpoiseksi kesäkuussa 1800. Anomus hautausmaan vihkimisestä 19.1.1801. II Ea 8. VMA; Konseptina II Ck 4. LeKa.

⁷ Tuomiokapitulin ptkt 19.2.1800 ja 14.5.1800. KA MF JK 2185. TMA.

⁸ Jacob Rijfin poika Carl Jacobson olisi ollut Lehtimäen kirkon rakentamisaikoihin 15-vuotias. Tuskin hän vielä noin nuorena olisi ainakaan yksin vastannut kirkon pystyttämistä. Käsitykseni mukaan Carl Jacobsonin asema Rijfin kirkkohankkeissa korostui vasta Carl T. Rijfin kuoleman (2.5.1801) jälkeen.

kiksi Kaarlelan kivikirkon laajentamissuunnitelman vuodelta 1797¹ ja Karstulan puukirkon piirustukset² vuodelta 1798. Arkkitehtikoulutusta saanut velipoika Jacob esiintyy huomattavasti useammin piirustusten laatijana.

Lehtimäellä rakennussopimus oltiin solmittu mitä todennäköisimmin Carl T. Rijfin kanssa. Sopimuksen teko ei välttämättä tarkoita sitä, että hän olisi myös laatinut piirustukset. Jacob Rijf teki suunnitelmat esimerkiksi Oravaisten kirkkoa varten, joka rakennettiin vuosina 1795-1797 Carl T. Rijfin johdolla.³ Carl T. Rijf teki sopimuksen myös Kälviän tapulin rakentamisesta, jota varten Jacob Rijf oli laatinut piirustukset.⁴ Näin tarkasteltuna saattaisivat myös Lehtimäen vuonna 1795 laaditut piirustukset olla Jacob Rijfin käsialaa.

Loppujen lopuksi on melko vaikeata saada luotettava käsitys siitä, miten Rijfien työtehtävät jakaantuivat perheen sisällä. Esimerkiksi Laukaan kirkon rakennussopimus solmittiin suunnitelmat laatineen Jacob Rijfin kanssa, mutta rakentamiseen (1793-95, korj. 1805) osallistui koko suvun mieskaarti aina Jacob Rijfin vävypoikaa myöten.⁵ Rijfien tapauksessa kysymys oli viime kädessä perheyrityksestä, johon kaikki sen jäsenet osallistuivat ammattitaitonsa ja aikataulujensa mukaisesti. Carl T. Rijfin johdolla rakennettu Oravaisten kirkko kuitenkin osoittaa, että Carl T. Rijf pystyi yksinäänkin vastaamaan kirkonrakentamisesta. Siten myös Lehtimäen kirkkokin on aivan hyvin voitu toteuttaa pelkästään hänen johdollaan.

Lehtimäen kirkko

Lehtimäen kirkonarkistossa on säilynyt signeeraamaton ja päiväämätön julkisivupiirros (KUVA 2).⁶ Heikki Klemetti on julkaissut vuonna 1936 kyseisen piirustuksen melko tarkkana

¹Pettersson 1985, 391-395, kuva s. 393.

²Pettersson 1977, nro 10; Lukkarinen 1987a, 114 (kuva 10); Piirustuksessa olevasta Carl Rijfin signeerauksesta huolimatta Klemetti on epäillyt suunnitelmaa Jacob Rijfin laatimaksi. Klemetti 1927, 238.

³Pettersson 1985, 361-368 ja 371-372.

⁴Sopimus tehtiin 20.1.1799. Carl T. Rijf kuoli ehtimättä edes aloittaa urakkaansa. Uudeksi rakennusmestariksi valittiin Heikki Kuorikoski. Tapuli valmistui vuonna 1804. Käsälä 1993, 400; Huomautettakoon, että Kälviän tapulin kustannusarviossa oleva Carl T. Rijfin nimikirjoitus on yhteneväinen Lehtimäen valtakirjassa olevan nimikirjoituksen kanssa. Kustannusarvio 18.9.1799. Kälviä, F II b:1. RA.

⁵Berndtson 1986, 454-463; Klemetti 1936, 123-125; Nikkari Thomas Rijfille maksettiin palkkio vuonna 1793. Jacob Rijfin vävy Johan Kantlinin tehtäviin kuului JR:ltä suorittamatta jäänyt pilastereiden kattaminen. Tilit 1793 ja 1.5.1806-1.5.1807. LauKa. JyMa.

⁶Piirustus on arkistoitu kansioon *Kirkon työpiirroksia 1947*. III Ja 3. LeKa; Kirkon pohjapiirrosta ei ole säilynyt.

omakätisenä jäljennöksenä teoksessaan *Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla*.¹ Piirustuksen tekijää ei ole pystytty osoittamaan, mutta se on haluttu liittää Jakob Rijfin yhteyteen.²

Kirkon nykyinen ulkomuoto (KUVA 3) on yhteneväinen kirkonarkistossa säilyneen julkisivupiirroksen kanssa. Kirkko on keskeisesti korostettu tasavartinen ja sisäviisteinen ristikirkko. Ristivarsien katteena on satula-katto. Kattoräystäitä kiertää uusklassismin mukaisesti profiloitu listoituisuus. Rijfin ulkoarkkitehtuurille tunnusomaisia pylväitä tai pilastereita ei ole käytetty. Säilyneessä piirustuksessa on edellytetty sileää ulkovuorausta ilman nurkkakorostuksia. Nykyisessä ulkolaudoituksessa seinäpintojen yläosia on koristeltu lähinnä empireajalle tyypilliseen tyyliin.

Kahdeksankulmainen attika-osa eli torninjalka kohoaa selvästi ristivarsien katonharjan yläpuolelle. Attika on varustettu neljällä kuusiruutuisella ikkunalla. Attikan päätteenä on kupukattoinen, kahdeksankulmainen lanterniini, jota ympäröi matala altaani. Lanterniinia kiertää kapea lista, joka yhtyy luukkujen yläosan muodostamaan kaari-aiheeseen. Lanterniinissa on yhteensä neljä sulkaneloitua luukkuja. Ne eivät ole avattavia.

Varsinainen sisäänkäynti kirkkorakennukseen tapahtuu kulkemalla kellotapulin (rak. 1834-36)³ lävitse läntiseen ristivarteeseen. Kirkkoa ja tapulia yhdistävässä solarakennuksessa on kaksi kapeahkoa ikkunaa. Ristivarsien sivuseinissä on kussakin yksi yläosastaan pyörästetty ikkuna. Ne koostuvat kukin yhdeksästä ikkunaruuudusta. Pohjoisen ja eteläisen ristivarren päädyistä on myös ovet kirkkotilaan. Näiden molempien sisäänkäyntien yläpuolella on puolipyöreää muotoa tavoitteleva kuusiruutuinen ikkuna. Lisäksi itäisen ristivarren perällä sijaitsevassa sakaristossa on kaksi kuusiruutuista ikkunaa. Sakariston eteläsivulla on pienehkö sisäänkäynti.

Altari on sijoitettu itäpäätyyn väliseinää vasten. Alttarilaitteen molemmilta puolilta johtaa ovi väliseinän takana olevaan sakaristoon. Kuoriosaa on muuta kirkkotilaa hieman korkeammalla. Altaria vastapäätä läntisessä ristivarressa on urkulehteri. Kahdeksankulmainen saarnatuoli on sijoitettu koillisviisteeseen. Se on koristuksiltaan hyvin yksinkertainen. Kori- ja kaideosaa on jaoteltu peilipintojen avulla, joiden väliin jää klassistista muotokieltä noudattelevat uurretut pylväsaihiot.

Kirkon ristikeskiön katteena on suuri kahdeksankulmainen kupoli, jonka keskustaa

¹Klemetti 1936, 124 (kuva 227).

²Ks. esim. Pettersson 1985, 382; Klemetti 1936, 122, 126-127, 146-147; Klemetti 1932, 299; Lindberg 1934, 144; Ks. myös Rinne 1912, 63.

³Kellotapulista tarkemmin seuraavassa kappaleessa.

koristaa niinkään kahdeksankulmainen opaion-aukko. Poikittaisia sidehirsii ei ole käytetty. Kirkossa on kaksinkertaiset sisäviisteet. Niissä ei ole ikkunoita, mutta muiden ikkunoiden ohella valoa virtaa kirkkosaliin myös attika-osan neljästä ikkunasta.¹

Lehtimäen kirkon on todettu liittyvän Tukholman YIV:n kustavilaisena aikana Suomeen laatimaan kirkkotyyppiin, johon kuuluvat Lehtimäen lisäksi Kruunupyyn (YIV 1796), Kiikan (YIV 1800), Jämsän (YIV 1802), Joutsan (YIV 1800²) ja Myrskylän (YIV 1802) kirkot. Kruunupyyn suunnitelma on koettu merkittäväksi sikäli, että se käsittää samantapaisen ikkunallisen attika-osan kuin mitä Lehtimäellä on. On myös oletettu, että Lehtimäen ristikeskusta korostavan attikavyöhykkeen malliin on saattanut vaikuttaa YIV:n Alatornion kirkkoa varten tekemä ehdotus (1793). Alatornion edeltäjä oli YIV:ssa puolisen vuotta aiemmin laadittu vastaehdotus Oravaisten kirkkoa varten.³

Lars Pettersson on osoittanut edellä mainitun kirkkotyyppiin liittyvän Nicodemus Tessin nuoremman (1654-1728) suunnittelemiin Kungsörin (1689-1700) ja Karlskronan Pyhän kolminaisuuden kirkkoihin (1697-1709), joissa kahdeksankulmaista keskitilaa on korostettu kupolilla ja jälkimmäisessä myös attikarakenteen avulla. Lehtimäen, Kruunupyyn, Kiikan ja Myrskylän kirkkosuunnitelmat on pyritty yhdistämään yli-intendentti C.F. Adelcrantzin 1790-luvulla laatimiin keskeiskirkkosuunnitelmiin, joita ei kuitenkaan koskaan toteutettu käytännössä. Sisäviisteidensä puolesta kirkkotyyppi kytkeytyy Ruotsin suurvallan ja vapaudenajan johtavaan keskeiskirkkoarkkitehtuuriin, jonka taustalla vaikuttivat lähinnä Ranskan ja Hollannin myöhäisrenessanssista omaksutut tyylimuodot. Nämä puolestaan ovat kytkettävissä Italian renessanssiin ja Bramante-traditioon.⁴

¹Kirkon nykyiset mitat: ulkoleveys ja -pituus 28 m ja korkeus ristin huippuun 22,5m. Ristivarsien korkeus 8m ja leveys 9m. Kupolikorkeus lattiasta mitattuna liki 12 metriä. Mittauspiirustukset 1942-48. III Ja 2-3. LeKa; Tarkistusmittaus 19.8.2000.

²YIV oli laatinut Joutsan kirkkoa varten suunnitelman jo vuonna 1793, mutta kirkko rakennettiin (1812-13) lopulta Kiikan kirkon piirustuksilla. Pettersson 1976, 496, 499- 504; Lukkarinen 1989, 344; Vrt. Klemetti 1936, 146-147.

³Pettersson 1976, 496, 499- 504; Pettersson 1985, 382; Pettersson 1989a, 341; Ks. myös Kydén 1998, 86-87; Kruunupyyn kirkkoa (rak. 1822) ei kuitenkaan toteutettu YIV:n piirustusten mukaisesti. Kirkonrakentaja Heikki Kuorikoski muutti ratkaisevasti kirkon ulkomuotoa lisäämällä siihen kahdeksankulmaisen tornin. Lukkarinen 1989, 344; Lehtimäen kirkon selvästi katonharjan yläpuolelle kohoava, ikkunallinen attika-osan malli on myös Luopioisten (1813) ja Juuan (1782, muutoskorjaus 1850-51) kirkoissa. Klemetti 1927, 230-231 (kuvat).

⁴Pettersson 1989b, 243; Pettersson 1976, 504-506; Ks. myös Kydén 1998, 86-87; Donato Bramante (1444-1514) oli Italian täysrenessanssijan arkkitehti. Keskeiskirkkoarkkitehtuurin kannalta hänen merkittävin tehtävänsä oli Rooman uuden *Pietarinkirkon* suunnittelu, johon hän osallistui vuodesta 1505 alkaen. Bramanten laatimaa kunnianhimoista suunnitelmaa suuren kupolin kattamasta keskeiskirkosta ei

Lehtimäen ikkunallinen, selvästi kattoharjan yli nouseva attika-osa on muuhun Rijfien puukirkkotuotantoon nähden poikkeuksellinen. Jacob Rijfin osuutta ratkaisun suunnittelijana ei ole kuitenkaan kyseenalaistettu.¹ Rijfien kokeilu lienee jäänyt myös ainutkertaiseksi, sillä Lehtimäen jälkeen suunnitelluissa Karstulan (1798)² ja Kuhmoniemen (1805)³ piirustuksissa sitä ei enää esiinny. Lehtimäen attika-osa on koettu merkittäväksi sikäli, että sen tarjoamasta ratkaisusta ei olisi pitkä matka ns. Engel-kirkon⁴ muotoutumiseen.⁵ Lehtimäen kirkon sisätilassa huomio kiinnittyy puolestaan varsin yksinkertaisesti profiloituneen kattolistan ja ikkunaukkojen yläosien väliseen korkeusmittaan, joka verrattuna muuhun Rijf -tuotantoon on yllättävän korkea.⁶ Rijf -kirkoille tyypillistä pyöreää ja laakeaa sisäkupolia ei myöskään ole käytetty.

Lehtimäen kirkko valmistui käyttökuntoiseksi vuonna 1800, mutta oli sisätiloiltaan vielä pahasti keskeneräinen. Toisin kuin voisi luulla, lehtimäkeläiset eivät osoittaneet innokkuutta rakentamisen suhteen. Työt sujuivat niin hitaasti, että vielä vuonna 1807 kirkosta puuttuivat holvikatto, sisustus ja suurin osa penkeistä⁷. Lisäksi rakentamista varten pystytetyt telineet häiritsivät kirkollisia toimituksia. Saarnatuoli (KUVA 4) lienee kuitenkin ollut paikoillaan jo 1800-luvun alussa, sillä sen katoksessa kiinnitettyinä olleet enkelinpääveistokset

ehditty toteuttaa hänen elinaikanaan. Hänen kuoltuaan vuonna 1514 ainoastaan ristikeskuksen neljä valtavaa pilaria kaarineen olivat valmiina. Kuitenkin hänen käänteentekevä ideansa sijoittaa nämä kupolia kannattelevat pilarit viistosti toimi myöhemmin esimerkkinä monissa kirkoissa. Tilaratkaisu oli suosittu myöhäisrenessanssin, mutta etenkin barokin aikakausina Italiassa, Ranskassa ja Hollannissa. Kostof 1985, 500-505; Bruschi 1977, 146-147, 150-151; Pettersson 1989b, 243.

¹Ks. esim. Klemetti 1936, 122, 127, 146-147; Klemetti 1932, 299; Pettersson 1989a, 341; Lindberg 1934, 144; Pettersson 1985, 382.

²Lukkarinen 1987a, 114 (kuva 10).

³Lukkarinen 1787a, 128 (kuva 24).

⁴Engel-kirkolla tarkoitetaan yleensä tasavartista ja sisäviisteistä ristikirkkoa, jonka kahdeksankulmaista ja usein myös ikkunallista attika-osaa on korostettu suuren kupolin sekä lanterniin (tornin) avulla. Esimerkkinä voidaan mainita Lapuan (1826-27), Alajärven (1836) ja Vetelin (1838-39) kirkot. Ks. tarkemmin Lukkarinen 1987b, 59-60.

⁵Esim. Klemetti 1936, 127-128.

⁶Vrt. esim. Luodon ja Puolangan kirkot. Lukkarinen 1987a, 125 (kuva 21), 127 (kuva 23); Ks. Korttesjärven sisätila. Klemetti 1927, 229 (kuva 448).

⁷Kirkossa olleiden kahden penkin käytöstä aiheutui erimielisyyksiä. Vuonna 1805 kirkossa oli varattu penkki ylempään säädyn miehille ja naisille. Alajärveltä saapunut rahvas oli kuitenkin istunut penkeille väittäen kuuluvansa 'Lehtimäen herrasväkeen'. Rovasti Brunnius kielsi kappelilaisten suostumuksella penkkien luvattoman käytön sakon uhalla. Marcus Fagerdahlin ilmoitus vuodelta 1805. II Ck 4. LeKa.

(4 kpl) (KUVA 5) voidaan kytkeä vuoteen 1804.¹ Kappalainen Marcus Fagerdahlin vetoomuksen tähden maaherra määräsi, että kirkko oli saatava kuntoon syksyyn 1808 mennessä, jotta jumalanpalveluksia voitaisiin suorittaa arvokkaammissa olosuhteissa. Maaherra katsoi vielä aiheelliseksi määrätä 32 riikintaalarin sakon päivätyövelvollisuutensa laiminlyöville.²

Maaherran päätöksestä ilmenee, että seurakuntalaiset olivat myöntäneet kirkon keskeneräisyyden. Heidän mukaansa jumalanpalveluksien pitäminen oli kuitenkin mahdollista ilman kunnostamista, eivätkä he olleet sitoutuneet rakentamaan kirkkoa mihinkään määräpäivään mennessä. Pappilan rakentamisen vuoksi kappelilaiset eivät olleet ehtineet rakentaa kirkkoaan valmiiksi, vaikka sitä varten tarvittava puutavara oli jo hankittu.³

Maaherran velvoittamiin korjaustoimenpiteisiin ei kuitenkaan ryhdytty. Vaikka lehtimäkeläiset eivät alunperinkään olleet osoittaneet innostusta kirkonkorjaukseen, lienee myös Suomen sota vuosina 1808-1809 vaikuttanut siihen, ettei määräystä noudatettu. Tilikirjojen mukaan ainoat kunnostamiseen mielletävät maininnat koskevat kirkontornia, jota tervattiin vuosina 1807, 1816, 1825-26 ja 1830-31.⁴ Lisäksi lasimestarit M. Wolander ja Henrik Heroja korjasivat kirkonikkunoita vuosina 1805 ja 1817-1818.⁵ Tilivuonna 1836-37 ostettiin 1000 kappaletta nauvoja kirkon kattoon, mutta niiden käyttötarkoitusta ei ole tarkemmin eritelty.⁶

Vuonna 1827 olivat seinät, katto, holvi ja penkit vielä maalaamattomia, samoin ikkunapuitteet ja ovet. Alttaritaulua, lehteriä tai urkuja ei kirkossa vielä ollut. Sisätilojen hidasta valmistumista kuvaa se, että osa kirkonpenkeistä puuttui vielä marraskuussa 1836. Penkit päätettiin hankkia yhteistoimin seuraavaan talveen mennessä.⁷ Vuonna 1827 sisustuksesta oli maalattu ainoastaan saarnatuoli. Saarnatuolin tekijä ei ole tiedossa, mutta laite voitaisiin uurre-

¹Enkeliveistokset saarnatuolin katossa, ks. esim. Kal 1843. E VI 93a. TMA; Vuonna 1804 maalatussa ja ilmeisesti myös samana vuonna hankitussa virsitaulussa on samanlaista veistettyä lehti- ja kukkakoristelua kuin yhdessä katoksen enkeleistä. Tämä enkeli oli aikoinaan kullattu, kuten myös virsitaulukin. Ks. kappale *Varhaisin esineistö*; Säilyneet tili- tai pitäjänkokouspöytäkirjat eivät paljasta saarnatuolin hankinta-aikaa.

²Saarnaaja Fagerdahlin laatima ja maaherran vastaanottama kirjelmä on kadoksissa. Kirjelmän asiasisältö ilmenee maaherran tekemästä päätöksestä. 24.1.1807. II G 1. LeKa; Lampola 1937, 262; Arola 1965, 77.

³Vaasan maaherran päätös nro. 6, 24.1. 1807. II G 1. LeKa.

⁴Tilivuosi 1807-1808, 1816-1817, 1825-1826 ja 1830-1831. III GI 1. LeKa.

⁵Tilivuosi 1805 ja 1817-1818. III GI 1. LeKa

⁶Tilivuosi 1836-37. III GI 2. LeKa; Naulojen määrä tuskin olisi riittänyt esim. holvauksen suorittamiseen.

⁷Kal 1827. E VI 93a. TMA; Kirkonkok.ptk. 27.11. 1836. II Ca 1. LeKa; Vuonna 1843 puuttui enää neljä penkkiä kirkon läntisestä ristivarresta. Ptk 13.2.1843. MVTOP.

tun pylväskoristelunsa puolesta ehkä jollaintapaa yhdistää Rijfeihin.¹

Kirkkorakennuksen mitat ilmoitetaan ensimmäisen kerran vuoden 1827 kalustoluettelossa. Kirkon pituudeksi ilmoitetaan 46½ kyynärää (27,9m) ja leveydeksi 39¾ kyynärää (23,9m). Pituus on tässä yhteydessä laskettu pohjois-etelä suunnassa ja leveys itä-länsi suunnassa alttariseinään saakka. Ristivarsien leveydeksi kalustoluettelo ilmoittaa 15 kyynärää (9m). Korkeus kattolistaan (*takbandet*) oli 11¾ kyynärää (7,1m) ja holvi oli lattiasta mitattuna 14 ½ kyynärän (8,7m) korkeudella. Sakaristo oli 15 kyynärää (9m) pitkä, 5¾ leveä (3,45m) ja 4½ kyynärää (2,7m) korkea. Kirkon korkeudeksi ilmoitetaan 30 kyynärää (18m).²

Kirkossa oli kahdeksan ikkunaa ja sakaristossa kaksi. Lisäksi pohjois-, länsi- ja eteläpäätyjen ovien yläpuolella oli pienemmät ikkunat. Kirkon katolta kohosi nelikulmainen torni, jonka korkeudeksi ilmoitetaan kahdeksan kyynärää (4,8m). Vielä vuonna 1843 kirkko oli laudoittamatta ja maalaamatta.³

Säilyneiden pitäjänkokouspöytäkirjojen ja tilikirjojen perusteella kirkossa tehdyt korjaustoimenpiteet olivat varsin pienimuotoisia aina 1830-luvulle saakka. Alkuvuosikymmenten suurempi yksittäinen tapahtuma oli puisen kellotapulin rakentaminen.

Kellotapuli

Lehtimäen kirkon kellotapulin suunnitteluhanke käynnistyi vuonna 1833. Lupa tapulin rakentamiseen saatiin Lappajärven rovasti Jacob Fellmanilta, vaikka julkista rakentamista koskevan säädöksen mukaan asiassa olisi pitänyt lähestyä Suomen Intendentinkonttoria (IK)⁴. Rakennusmestariksi valittiin lehtimäkeläinen Aabraham Hernesmaa, jonka kerrotaan suunnitelleen itse tarvittavat piirustukset. Tapuli valmistui pääpiirteissään vuonna 1834 ja lopullisesti

¹Uurrettu pylväσαιhio esiintyy muutamissa Rijfien valmistamissa saarnatuoleissa. Esimerkkinä voidaan mainita Ylikiimingin kirkon saarnatuoli (1800). Knapas 1986, 24 ja kuvaluettelon kuva 3; Lehtimäen kirkon saarnatuolin yleismuoto on kuitenkin muuhun vastaavaan Rijf -tuotantoon nähden erityisen poikkeava.

²Kal 1827, 1833, 1836, 1841 ja 1843. E VI 93a. TMA; Kal 1827, 1833, 1836. II Cg 1. LeKa.

³Kal 1827. II Cg 1. LeKa; Kal 1827, 1843. E VI 93a. TMA.

⁴Venäjän ja Ruotsin välisen sodan seurauksena Suomesta tuli Venäjän suuriruhtinaskunta vuonna 1809. Koko keskushallinnon ohella myös Suomen rakennushallinto oli organisoitava uudelleen. Suomeen perustettiin vuonna 1810 Ruotsin yli-intendentinvirastoa vastaava elin, *intendentinkonttori*, joka aloitti toimintansa arkkitehti Charles Bassin (1772-1840) johdolla. IK:n tehtävänä oli kontrolloida samoin tavoin julkista rakentamista kuten YIV:kin. Kydén 1998, 10 ja 28-29.

vuonna 1836.¹ Ensimmäinen tapulin kelloista on vuodelta 1801 ja se oli ollut sijoitettuna tapulirakennusta edeltäneessä kellotelineessä. Toinen kello hankittiin pitkällisen prosessin jälkeen vuonna 1872.²

Yleisjäsentelynsä puolesta Lehtimäen tapulia (**KUVA 6**) voidaan pitää ns. pohjalaisen tapulityypin kansanomaisena muunnelmana. Pohjalaisen tapulityypin erityispiirteitä ovat ne-liömäinen tai lyhyen suorakaiteen muotoinen pohjakerros ja kellokerros. Pohjakerroksessa on käytetty lamasalvostekniikkaa, kun taas kellokerros ja lanterniini ovat piiru- ja lautarakenteisia. Tunnusomainen piirre tapulityypille on kahdeksankulmainen ylin osa eli lanterniini. Pohjakerros sisältää miltei aina läpikäytävän ja sivukomerot, joista toisesta johtaa portaat kellokerrokseen.³

Lehtimäen kirkon kellotapuli oli alkuperäiseltä asultaan huomattavasti koristeellisempi kuin mitä se nykyisin on. Tapulin pohjakerros (7,2 x 9m) on salvottu hirsistä ja nurkkaliitoksissa on käytetty ns. lohenpyrstötekniikkaa. Pohjakerros oli katettu paanukatolla, jota ympäröi matala kaide. Pohjakerroksen päältä kohoavan kellokerroksen (5,4m x 4,8m) kullakin sivulla oli kaksi vierekkäin asetettua sulkapaneloitua luukkua. Ne olivat yläosistaan pyöristettyjä. Kellokerros oli katettu paanukatolla. Pohjakerroksen katon tavoin myös kellokerroksen kattoa ympäri matala kaide. Kuten vielä nykyisinkin, kutakin sivua vastaava kaide yhtyy temppelein-päätyaiheiseen satulakattokonstruktioon siten, että kaiteen väliin jäävät päätykolmiot sijoittuvat kelloluukkujen yläpuolelle. Kaiteen kulmaukset ja päätykolmioiden huiput oli koristettu peltipäällysteisillä nupeilla. Kellokerroksen päältä kohosi kahdeksankulmainen lanterniini (3m). Se oli katettu kupolilla, jonka päältä nousi lippuun ja tähteen päättyvä piikki (*spira*, 3,6m). Myös kupolin alareunaa kiersi kaide, jonka nurkkia koristi nupit.⁴

Tapulin alkuperäiset ovet ovat vielä nykyisinkin käytössä (**KUVA 7**). Molempien ovien alaosassa on kuvattu kaappikellon alaosaa muistuttava jalusta, jonka päältä kohoaa kaksi pylvästä. Pylväiden joonialais-korinttilaisten yhdistelmäkapiteelien päällä lepää vaakasuorapalkisto. Vielä 1890-luvulla tapulin länsipuoleisen oven päällä oli puusta valmistettu ja valkoiseksi

¹Kirkonkok.ptkt 16.8.1833, 7.9.1833 ja 27.11.1836. II Ca 1. LeKa; Vallinmäki 1929, 8; Klemetti 1936, 195-196; Holma 1983, 749-750; Tapulin piirustuksia ei ole säilynyt.

²Esim. Kal [1891]. II Cg 1. LeKa; Kirkonkellon hankinnasta, ks. ptkt 23.9.1861, 23.4.1861, 10.2.1862 ja 18.12.1864. II Ca 1. LeKa; Ptkt 4.11.1866, 20.5.1872 ja 22.12.1872. II Ca 2. LeKa.

³Pettersson 1989a, 308.

⁴Kal 1841, 1847. E VI 93a. TMA; MVKA/Lehtimäki, kuva 23487/1920-luku. MV.

maalattu enkeli, joka piteli pasuunaa kädessään (KUVA 8).¹ Eteläisellä seinällä oli vaivaisukko (KUVA 9), joka on nykyisin asetettuna luonnonkivistä ja betonista valmistetun portaikon yhteyteen.²

Kellotapulin koristeellinen alkuperäisasu muistuttaa perusratkaisultaan ja yksityiskohdiltaan naapuripitäjä Kuortaneen vuonna 1831 (rak. Olof Häggblad) valmistunutta tapulia. On paljon mahdollista, että Hernesmaa kävi tutustumassa Kuortaneen upouuteen tapuliin ja käytti sitä mallina suunnitellessaan Lehtimäen tapulia. Pois ei voi sulkea sitäkään mahdollisuutta, etteikö Hernesmaa itse olisi osallistunut kirvesmiehenä Kuortaneen tapulin pystytykseen. Hän oli tunnettu taidoistaan myös paikkakuntansa ulkopuolella. Hernesmaa toimi rakennusmestarina esimerkiksi Soinin kirkon laudoituksen yhteydessä vuosina 1840-41.³

Toisaalta Lehtimäen tapulin luukkujen parillinen kaariaihe ja sen päällä oleva pieni päätykolmio muistuttaa etäisesti Rijf -kirkkojen tornimuotoja.⁴ Hernesmaan ratkaisu saattaisi siten olla myös muistuma Lehtimäen kirkon alkuperäisestä tornijäsentelystä.

Tapuli laudoitettiin ja maalattiin tervaan sekoitetulla punamullalla vuonna 1846. Kysymyksessä oli ilmeisesti ensimmäinen maalauskerä. Vuonna 1849 lehtimäkeläinen maalari Jakob Ekman (eli Leppämäki) maalasi tapulin luukut ja ovet. Luukut maalattiin ruskeankeltaisiksi ja niiden sulkapanelointia korostettiin mustalla värillä. Tapulin ja tornin luukkujen kehykset sekä ikkunanpuitteet maalattiin valkoisiksi. Maalarin apumiehenä toimi Matts Aabrahaminpoika Hernesmaa.⁵ Seuraavan kerran tapulia maalattiin vuonna 1878, jolloin se maalattiin keltaisella öljymaalilla. 1900-luvun alussa tapuli oli vihertävänvalkoinen ja listat vaaleankeltaiset.⁶

¹Enkeli ostettiin tilivuonna 1.5.1840-1.5.1841. III Gl 2. LeKa; Enkeli on nykyisin kirkkosalissa muiden enkelikuvien kanssa.

²Vaivaisukon valmistamisesta maksettiin palkkio tilivuonna 1.5.1834.-1.5.1835. Ote köyhäinkassan tilikirjasta, irtolehtenä tilikirjassa 1804-1834. III Gl 1. LeKa; Vaivaisukon tekijä ei ole tiedossa.

³Tilit 1.5.1840-1.5.1841. No 11. SoKa; Kuortaneen tapuli ks. Klemetti 1927, kuva 674; Lehtimäen tapulin ovet, vrt. Klemetti 1932, kuvat 93 ja 265.

⁴Ks. esimerkiksi Jacob Rijfin suunnitteleman Luodon kirkon torniratkaisua. Klemetti 1927, kuva 431b.

⁵Kal 1847. E VI 93a. TMA; Kirkonkok.ptk 25.3.1849 ja 20.5.1849. II Ca 1. LeKa; Palkkion maksusta, ks. kirkonkok.ptk 7.10.1849. II Ca 1. LeKa.

⁶Kirkonkok.ptk 24.6.1878. II Ca 2. Tilikirjassa ei ole mainintaa maksetuista maalauspalkkioista; Kirkonkok.ptk 21.5.1904. II Ca 3. LeKa; Tilit 1.5.1903-1.5.1904 ja tilit 1.5.1904-1.5.1905. III Gl 4. LeKa.

Vuosien 1845-46 peruskorjaus

1840-luvulle siirryttäessä ongelmaksi oli muodostunut kirkon alaspäin vajoava katto ja ulospäin pullistuvat seinät. Rakennusmestari Aabraham Hernesmaa oli kuitenkin selvittänyt, ettei laskeutumisesta ollut vaaraa seinille eikä koko kirkolle. Hernesmaa suoritti myöhemmin yhdessä kirkon kuudennusmiesten kanssa tarkemman tutkimuksen, mutta ei edelleenkään löytänyt katosta mitään erityistä vikaa. Vajoaminen oli yritetty estää tuloksetta.¹

LIITE 2 Vuonna 1844 kutsuttiin rakennusmestari Jaakko Kuorikoski tarkastamaan kirkon katon kunto. Tarkastuksen jälkeen hän ilmoitti Lappajärven rovasti Jakob Fellmanille Lehtimäen kirkon katon vaativan pikaista korjausta. Kuorikoski oli havainnut tärkeimpien kattoa kannattelevien hirsien jo katkenneen. Keskeltä katto oli painunut yli kyynärän ja työntänyt seiniä ulospäin. Tämä johtui arvatenkin siitä, ettei niitä oltu varustettu sidehirsillä². Kuorikoski arveli romahtamaisillaan olevan katon kestävän vielä tulevan talven yli. Rovasti Fellman kehotti Lehtimäen kappalainen Peter Lindgreniä kutsumaan kappelilaiset kiireesti koolle, sillä Kuorikosken mukaan koko katto olisi purettava.³

Asiasta keskusteltiin marraskuussa 1844 järjestetyssä pitäjänkokouksessa. Tehdyn päätöksen mukaan katon korjaustöihin ryhdyttäisiin seuraavana keväänä. Katto purettaisiin kokonaan ja rakennettaisiin viivytyksettä uudelleen. Rakennustöiden johtoon valittiin Jaakko Kuorikoski, jonka kanssa neuvoteltaisiin tarvittavien rakennusmateriaalien hankinnasta.⁴

Lappajärven rovasti Jacob Fellman tiedotti tuomiokapitulille Lehtimäen kirkon katon uudelleen rakentamisesta. Tiedotteen mukaan rakennusmestarin palkkioksi oltiin sovittu 400 seteliruplaa. Tämän lisäksi hänellä olisi vapaa ylläpito rakennustyön aikana. Kirjelmään oli liitetty Jaakko Kuorikosken laatima luettelo tarvittavista rakennusaineista. Rovasti Fellman itse

¹Inventaariotk. 13.2.1843. E VI 93a. TMA; Jäljennöksenä MVTOP.

²Sidehirsien tehtävänä oli vastaanottaa keskuskupolin paino ja estää seiniä kallistumasta ulospäin. Sisätilassa näkyvien paksujen, vastakkaisia seiniä yhdistävien sidehirsipalkkien koettiin kuitenkin häiritsevän klassistista muotokieltä. Jacob Rijf oli luopunut niiden käytöstä jo 1780-luvulla. Hän käytti korvaavana tukirakenteena kaksinkertaisia sisäviisteitä, jollaiset on myös Lehtimäen kirkossa. Viisteisiin muodostuva ontto tukipilarirakenne vastaanottaa sidehirsien tavoin kattorakenteen painon estäen siten seinien taipumisen. Lukkarinen 1998, 70.

³Kirkonkok.ptk. 10.11.1844. Sisältää jäljennöksenä rovasti Fellmanin kirjelmän (*Memorial*) 25.10.1844. II Ca 1. LeKa; Katon tarkastus tapahtui 22.10.1844. Tilit 1.5.1844-1.5.1845. III GI 2. LeKa; Ks. Lampola 1937, 262-263; Arola 1965, 77.

⁴Kirkonkok.ptk. 10.11.1844. II Ca 1. LeKa; Materiaalikulut jaettiin kunkin tilan manttaalimäärän (verotusarvon) mukaisesti. Ptk 2.12.1844. II Ca 1. LeKa.

piti korjaushanketta seurakunnan sen hetkiseen tilaan ja kokoon nähden kohtuuttoman suurena.¹ Tuomiokapituli katsoi, ettei asiasta tehty tiedoksianto aiheuttanut jatkotoimenpiteitä.²

Korjaushankkeen kustannukset arvioitiin pian seurakunnan varallisuutta suuremmiksi. Helmikuussa vuonna 1845 seurakuntalaiset päättivät anoa senaatilta 1000 hopearuplan lainaa.³ Maaherran välityksellä eteenpäin toimitettu laina-anomus saapui senaatin talousosastoon (STO) maaliskuussa 1845.⁴ Anomuksessa todettiin katon vajoamisen johtuvan kirkon alunperin virheellisestä rakenteesta. Katon paino oli vahingoittanut kattoa kannattelevia hirssiä ja ellei korjaustöihin ryhdyttäisi pikaisesti, koko katto romahtaisi alas. Hankkeen kokonaiskustannukseksi oli arvoitu 1195 ruplaa 48 4/7 kopeekkaa hopeassa.⁵

Seurakuntalaisten toiveet lainan suhteen toteutuivat vain osittain, sillä sitä myönnettiin vain 500 hopearuplaa. Summan puoliintumiseen vaikutti ilmeisesti huoli siitä, että laina-anomuksen hyväksyminen sellaisenaan poikisi lisää vastaavankaltaisia anomuksia vielä pienemmistä ja köyhimmistä seurakunnista. Suuren rahamäärään myöntäminen puukirkon korjaamiseksi katsottiin kyseenalaiseksi, kun ei niitä mielellään myönnetty edes uusienkaan rakentamiseen. Puolikkaan määrän myöntämiseen vaikutti kattoremontin kiireellisyyden lisäksi se, että asukasmäärältään pieni seurakunta oli katovuoden köyhdyttämä. Päätöslauselma annettiin kesäkuussa

¹Rovasti Fellmanin ilmoitus tuomiokapitulille 20.12.1844. Asiakirja saapui tuomiokapituliin 30.12.1844. E VI 93a. TMA; Vertailun vuoksi mainittakoon, että Alajärven kirkon (rak. Kuorikoski 1836) rakentamista varten tehdyssä tarvike- ja kustannusarviossa rakennusmestarin palkkioksi arvioitiin 900 seteliruplaa. Tuomiokapituliin tehty ilmoitus Alajärven kirkon rakentamisesta, jonka liitteenä C.L. Engelin 22.10.1834 allekirjoittama kustannusarvio. E VI 93a. TMA.

²Tuomiokapitulin ptk 8.1.1845. KA MF JK 2208. TMA.

³Kirkonkok.ptk 2.2.1845. II Ca 1. LeKa.

⁴STO:n päätöslauselmassa 26.6.1845 (II G 1. LeKa) on merkinnät 241/28 1845 ja 154/19 1845. STO:n aktikokoelmassa numerolla 241/28 KD 1845 on kuitenkin vain yksisivuinen kenraalikuvernöörinkanslian (KKK) asiakirja, johon on merkitty myös senaatin toimenpiteiden päivämääriä. Toinen numerosarja 154/19 KD 1845 on taas valtiovaraintoimituskunnan diaarinumero. Lehtimäen aktia ei ollut asiakirjojen joukossa, koska se oli lähetetty kenraalikuvernöörille. KKK:n arkiston aktiluettelon avulla vuodelta 1845 löytyi akti, jossa käsiteltiin kahta vastaavanlaista korottoman lainan myöntämistä yleishyödyllisiin tarkoituksiin. Tästä KKK 86/1845 aktista selviää asiankäsitelyä koskevaa tietoa ja siinä on myös valtiosihteerinvirastosta (VSV) oleva asiakirja. Asia oli siis VSV:n käsiteltävänä ja asiakirjat jäivät sen arkistoon. VSV:n aktiluettelon kautta löytyi lopulta akti 152/1845 Fa 389, jossa anomusta käsittelevät asiakirjat ovat. STO:n päätöslauselma 26.6.1845. II G 1. LeKa; STO:n kirjediaarit. MF 18. JyMa; VSV:n aktihakemisto. MK 70. JyMa.

⁵KKK:n akti 86/1845 ja VSV:n akti 152/1845. Fa 389. KA; Kustannuksista päätellen korjausoperaatio oli suuri. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Rijfien vuonna 1800 rakentaman Kuusamon kirkon seinät olivat pullistuneet taitamattomasta katonnostosta ja torninpainosta johtuen. Rakennusmestari Heikki Kuorikoski arvioi korjauskustannuksiksi 95 ruplaa 28 kopeekkaa hopeassa. Kustannusarvio 30.7.1826. E VI 88. TMA; Ptk 24.6.1826 ja tark.ptk 3.4.1826. KA MF IK 234. KuuKa; Ervasti 1981, 176-177.

1845.¹

Lehtimäen kirkon katto rakennettiin perinpohjaisesti uudelleen rakennusmestari Jaakko Kuorikosken johdolla. Kirkossa suoritettavat korjaustoimenpiteet ilmenevät pääpiirteittäin rovasti Jacob Fellmanin vuonna 1847 allekirjoittamasta korjausselvityksestä sekä samana vuonna laaditusta kalustoluettelosta.² Vertaamalla edellä mainittuja asiakirjoja vuosien 1827-1843 kalustoluetteloiden³ antamiin kuvauksiin ja mittoihin, voitaneen todeta, että kirkon kahdeksankulmainen, ikkunallinen attika-osa rakennettiin Jaakko Kuorikosken johdolla.

Rovasti Fellman toteaa tuomiokapitulille lähettämässään korjaustyöselvityksessä, että katto korjattiin 'vanhan piirustuksen mukaisesti'.⁴ Maininta viittaa siten alkuperäiseen Rijfin laatimaan piirustukseen. Mutta mikäli vuosien 1827-1843 kalustoluetteloissa annettuja mittoja ja yleiskuvauksia verrataan kirkon arkistossa säilyneeseen piirustukseen sekä vuosina 1942-48 laadittuihin piirustuksiin, havaitaan, ettei attika-ratkaisu asetu luonnollisella tavalla ennen vuotta 1845 esitettyihin kirkon mittoihin tai tornin kuvauksiin.⁵

Kirkon arkistossa säilyneen piirustuksen torni on 8 kyynärää korkea alaosasta tornin kattolistaan, mutta 30 kyynärää, joka on annettu kirkon korkeudeksi, yltää tornin luukun puoliväliin saakka. Piirustuksessa on lisäksi edellytetty satulakattoa, kun taas välikatossa suoritettu

¹Ptk 19.3.1845. VSV:n akti 152/1845. Fa 389. KA; Laina oli koroton. Lyhennyksiin oli ryhdyttävä vuoden kuluttua summan nostamisesta viiden prosentin vuosivauhdilla. Senaatin päätöslauselma 26.6.1845. II G 1. LeKa; Käsitykseni mukaan laina-anomus olisi edellyttänyt erityisten korjauspiirustusten laadintaa. Akteissa ei kuitenkaan esiinny mainintoja tämän kaltaisesta menettelystä. Mikäli piirustukset olivat anomuksen liitteinä, ne palautettiin anojille päätöksen mukana. Jos aktien liitteiksi olisi jäänyt piirustuksia ja ne olisi irrotettu erillään säilytettäväksi, olisi aktiin kirjattu irrottamista koskeva merkintä, mitä ei Lehtimäen aktissa ole.

²Lehtimäen kirkon korjausselvitys. Laadittu 24.3.1846 pidetyn kirkontarkastuspöytäkirjan pohjalta 21.6.1847. Saapunut tuomiokapituliin 15.7.1847. E VI 93a. TMA; Kal 1847. Laadittu kesäkuussa 1847. E VI 93a. TMA; Kal 1847-1896. II Bb 1. LeKa.

³Kal 1827, 1833, 1836, 1841 ja 1843. E VI 93a. TMA.

⁴'...att taket ifrån sin första början varit så illa uppförd och af dåligt virke att åsarne redan år 1844 brusto och takets nedramling befarades, hvarföre hela taket år 1845 om sommaren, under ledning af Kyrko byggmästaren Jacob Kuorikoski, ombyggdes enligt den i Kyrkan än förvarade gamla ritningen hvars af murkenhet bristfälliga delar voro renoverade af Kuorikoski.' Korjaustyöselvitys 21.6.1847. E VI 93a. TMA.

⁵Ett torn är midt uppå kyrkan, och dess höjd från marken är 30 alnar. Kal 1827. E VI 93a. TMA; Ett torn är midt uppå kyrkan och dess höjd ifrån marken 30 alnar med ett kors i toppen samt flagga, kyrkan är föröfrigt i nog godt skick. Kal 1833. II Cg I. LeKa; Kyrkan är fösedd med spåntak, ett torn är uppförd midtpå kyrkan hvars höjd från marken 30 alr. Kal 1833. E VI 93a. TMA; Ett torn är uppförd på kyrkan 8. alnar hög i från kyrkotaket. Kal 1836; Kyrkan är betäkt med spåntak. Öfverst midt uppå den samma är ett torn betäkt med förr beskrifvit tak 8 alnar hög ifrån [takbandet], hvaruppå finnes ett hvit målad kors af träd och där ofvanuppå en bläck flagga. Kal 1841; Kyrkan har utvändigt spåntak, midtuppå detsamma ett torn, fyrkantig, 8 alr högt i från [taktinnan], försedt med ett träd kors och öfverst en bläckflagga, är hvarken brädfordrad eller målåd. Kal 1843. E VI 93a. TMA.

kattorakenteen tarkempi tutkimus paljasti, että kirkon katto on aiemmin ollut aumattu.¹ Samaan tulokseen voi myös päätyä vuoden 1827 karttakuvan perusteella.² Piirustuksessa esitetty mittakaava on muutoinkin virheellinen, sillä kirkon pituus olisi sen mukaan lähes 50 kyynärää 46 sijaan. Piirustuksen voisi lähinnä mieltää kirkkorakennuksen yleisluontoiseksi kuvaukseksi, eikä suunnitelma voi jo pelkän paperilaadunkaan perusteella olla 1790-luvulta. Se ei siis ole Jacob Rijfin laatima alkuperäinen piirustus.

Mikäli alkuperäistä 8 kyynärän eli 4,8 metrin korkuista tornia yritetään sovittaa Antti Salmenlinnan vuonna 1942 laatimaan piirustukseen, on tulos lähes yhtä järjetön, mutta sovellettuna ehkä mahdollinen. Kirkon ilmoitettu korkeus 30 kyynärää eli 18 metriä yltää tällä kertaa tornin luukun yläosaan. Mikäli alkuperäinen 30 kyynärän kirkonkorkeus olisi saatu siten, että korkeus on mitattu ainoastaan tornin kattolistaan, tornin voisi kalustoluetteloiden tietoja soveltamalla mieltää kutakuinkin nykyiselle paikalle. Tällöin torni jäisi seinäkorkeudeltaan suhteettoman pieneksi. Vaikuttaa siltä, että kalustoluetteloissa on kuvattu huomattavasti yksinkertaisempaa rakennetta. Lisäksi on huomioitava, että kalustoluettelot vv. 1827-1843 eivät mainitse lainkaan attikarakenteen ikkunoita.

Attika-osan ikkunat ilmoitetaan ensimmäisen kerran vasta vuoden 1847 kalustoluettelossa, jossa suoritettu korjausoperaatiokin on esitetty tiivistetysti ja myös melko tyhjentävästi:

“Kirkon huonosta rakenteesta ja heikosta rakennusmateriaalista johtuen kirkon katto oli painunut keskeltä yli kyynärän ja työntänyt seiiniä ulospäin, koska niitä ei oltu varustettu sidehirsillä. Keväällä vuonna 1845 uusittiin kirkon katto kokonaan ja varustettiin seiiniä sitovalla torninjalalla (eli attikalla), jonne on sijoitettu neljä ikkunaa. Torninjalalla on viistokulmainen ja sen korkeus on 9½ kyynärää (5,7m) ja läpimitaltaan se on 21 kyynärää (12,6m). Jalan päällä lepää läpimitaltaan seitsemän (4,2m) ja 11 kyynärän (6,6m) korkuinen torni, jonka päällä on 3 kyynärää (1,8m) korkea puuristi.”³

¹Tästä on merkinä ylempään hirsikertaan jääneet tukipuiden jäljet. Myöskin kattoa kannattelevien kattotuolien paikkoja oli muutettu. Havainto 19.8.2000. Tutkimusryhmään kuuluivat kirjoittajan lisäksi maakunta-amanuessi Risto Känsälä ja professori Heikki Hanka.

²Karttakuva Fagerkullan (pappilan) tiluksista 1827. III Jc 1. LeKa.

³*‘Kyrkotaket, som i anseende till dålig construction och svagt virke, hade sjunkit öfver en aln midtup på och skjutit ut väggarna, hvilka icke, såsom vanligt i kors-kyrkor, voro försedde med bindnerings-åsar, blef om Wären år 1845 helt och hållet uppfördt å nyo, och är nu försedt med såkallad Tornfot, som sammanbindes väggarna, och är 9½ alr. högt, samt 21. alr. i qvadrat med afskurna vinklar, der de ofvanbemälde 4 fenstrer äro anbragde. Uppå sistnämnde fot hvilar Tornet som är 7. alnar i åttkant och 11. alr. högt, samt ofvanpå det samma ett 3 alr. högt träd Kors.’* Kal 1847. Laadittu kesäkuussa 1847. E VI 93a. TMA; Kal 1847-1896. II Bb 1. LeKa; Kal 1847. MVTOP.

Selonteosta ilmenee, että ikkunallinen attika-osa rakennettiin nimenomaan vuonna 1845 suoritettun katto remontin yhteydessä. Toteamusta puoltaa lisäksi kirkon katossa ja tornirakenteessa suoritettu tutkimus. Itäisen ristivarren sisäseinien materiaali viittaa siihen, että noin kuutta hirsikertaa ylhäältäpäin laskien on käsitelty mm. uudelleen veistämällä. Seinissä ja muissa rakenteellisissa yksityiskohdissa on käytetty sekaisin sekä vanhaa mutta selvästi myös ajallisesti uudempaa rakennusmateriaalia. Tämä oli havaittavissa niin attika- kuin myös varsinaisessa tornirakenteessa, joista etenkin viimeksi mainitun rakennusmateriaali oli selvästi uudemmalta ajanjaksolta kuin 1790-luvun lopulta.¹ Signeeraamaton, Jacob Rijfin laatimaksi oletettu Lehtimäen kirkon piirustus olisi näin ollen Kuorikosken tekemä muutospiirros kirkon kattoa varten. Kuten jo todettiin, se on melko yleisluonteisesti laadittu, mutta lienee tarkoitettukin vain kertomaan seurakuntalaisille heidän kirkkonsa tuleva muoto.

Vaikuttaa siltä, että tuomiokapitulille oli jäänyt lopulta epäselväksi korjaustyön todellinen laajuus. Lehtimäen tapaus, vaikkakaan kysymys ei ollut kirkkorakennuksen varsinaisesta laajentamisesta, olisi edellyttänyt korjauspiirustusten laadintaa ja etenkin niiden virallista hyväksymistä. Asianmukainen menettely olisi osaltaan ehkä hidastanut kirkon kiireelliseksi koettua korjaushanketta.² Korjaustyön laajuus ei ilmene tilikirjojen perusteella, joten ehkä senkin vuoksi se on aiemmin jäänyt tarkempaa tutkimusta vaille.³

Jaakko Kuorikosken osuutta Lehtimäen kirkon rakentamiseen on pohdittu jo aiemmin. Kaustiselta kotoisin ollut taiteilija Ilmari Wirkkala ilmoitti kirjeessään Lehtimäen kirkkoherra Tauno Vartialle epäilevänsä Lehtimäen kirkon rakentajaksi Jaakko Kuorikoskea.⁴ Wirkkalan mukaan Lehtimäen kirkko ei muistuttanut lainkaan Korttesjärven kirkkoa⁵, vaan Heikki Kuori-

¹Tornirakenteessa käytetty materiaali on selvästi myöhäisemmältä ajanjaksolta. Havainto 19.8.2000.

²Virkatien ohittaminen ei olisi Jaakko Kuorikosken kohdalla harvinaista, sillä vuonna 1824 hän rakensi Kivijärvelle tapulin ilman, että asiasta olisi ilmoitettu edes tuomiokapitulille. Vuonna 1866 hän rakensi Konginkankaalle tavallisen sisäviisteisen ristikirkon kokoisen rukoushuoneen, eikä tuomiokapituli ollut nähnyt piirustuksia. Lukkarinen 1989, 339.

³Ks. Tilivuosi 1845-46. III Gl 2. LeKa; Tilikirjoihin on merkitty seurakunnan omista varoista maksetut osuudet. Laina-rahamurvin maksetut palkkiot ja muut kustannukset on mitä todennäköisimmin suoritettu tilikirjojen ulkopuolella erillisten tositteiden mukaan. Saadusta lainarahasta myönnettiin lainoja korkoa vastaan. Koroista saaduilla voitoilla pyrittiin korvaamaan saamatta jäänyt 500 hopearuplaa. Ks. esim. kirkonkok.ptk. 23.3.1846. II Ca 1. LeKa.

⁴Ilmari Wirkkalan kirje Tauno Vartialle 9.7.1953. III Fd 1. LeKa.

⁵Kuten on jo osoitettu, vuonna 1795 lehtimäkeläiset olivat ilmoittaneet YTV:oon toivovansa saada samanlaisen kirkon kuin mitä Jacob ja Carl Rijf olivat rakentaneet Korttesjärvelle (1792). Lehtimäkeläiset YTV:lle 11.11.1795. F II b:2. RA.

kosken rakentamaa Kruunupyyn kirkkoa. Suorittamansa piirustustyyliutkimuksen myötä Wirkkala oli päätenyt tulokseen, jonka mukaan Lehtimäen kirkon signeeraamaton ja päiväämätön piirustus oli Heikki Kuorikosken tekemä. Lisäksi Wirkkala mainitsi Heikki Kuorikosken pojan, Jaakko Kuorikosken, merkinneen Lehtimäen kirkon rakentamiensa kirkkojen luetteloon.¹ Myöhemmässä kirjeessään taiteilija Wirkkala tarkensi ja perusteli kannanottoaan. Hän ei halunnut viedä kirkonrakentaja Jacob Rijfin kunniaa vähentämällä hänen osuuttaan Lehtimäen kirkon rakentamisessa. Wirkkalan mukaan Jaakko Kuorikosken oma maininta Lehtimäen kirkon rakentamisesta selittyisi sillä, jos Lehtimäen kirkkoa olisi jouduttu joskus 1830-40-lukujen tienoilla perusteellisesti uusimaan. Kirkkoherra Vartia on kirjoittanut Wirkkalan kirjeeseen lyhyen kommentin: 'Ei perää'.²

Rakennusmestari Kuorikosken johdolla suoritettun katonkorjaushankkeen yhteydessä rakennettiin myös nykyinen temppelinpäätyä symboloiva alttarilaite klassisine pylväineen.³ Pylväiden väliin asetettiin uusklassismin ihanteiden mukaisesti pelkkä puinen, profiloitu risti.⁴ (KUVA 10) Sisätiloissa suoritettujen korjaus- ja maalaustöiden lisäksi kirkkoon tehtiin ulkomaalaus, joka lopuksi siveltiin tervalla ja punamullalla. Kysymyksessä oli ilmeisesti ensimmäinen maalauskerta.⁵ Kirkon katsottiin nyt ensimmäistä kertaa olevan täysin valmis, joten lehtimäkeläiset suunnittelivat sen juhlallista käyttöön vihkimistä.

Rovasti Fellman anoi kirkon vihkimistä Pietarsaaren tuomiorovastilta Johan Höckertiltä kesäkuussa 1846. Anomus kulki tuomiokapitulin kautta.⁶ Rovasti Höckert antoi kielteisen

¹Ilmari Wirkkalan kirje Tauno Vartialle 9.7.1953. III Fd 1. LeKa; Wirkkalan piirustustyyliutkimus puoltaa näkemystä, jonka mukaan Kuorikoski teki kattorakenteeseen huomattavia uudistuksia. Pienempien korjausten, kuten esimerkiksi katon lahonneiden osien uusimisen, Kuorikoski olisi voinut suorittaa jo Rijfin alkuperäisen piirustuksen mukaan ilman, että uutta suunnitelmaa olisi tarvinnut laatia.

²Ilmari Wirkkalan kirje Tauno Vartialle 13.10.1953. III Fd 1. LeKa.

³Ennen kunnostushanketta suurin osa kirkon sisustuksesta puuttui. Korjaustyöselvitys 24.3.1847. E VI 93a. TMA. Lehtimäen alttarilaitteessa on Kuorikoskien rakentajasuvulle tyypillisiä koristuksia. Samanlainen alttaripöydän rypäleornamentti on esimerkiksi Alajärven kirkon alttaripöydässä. Alajärven kirkon ja tapulin rakensivat Heikki ja Jaakko Kuorikoski 1836-42. Vetelin kirkon (Heikki Kuorikoski 1838-43) sisätilaa koristavat samanlaiset kukka-ornamentit kuin Lehtimäen alttarilaitetta. Yhteneväisyyksiä löytyy myös Kuorikoskien rakentamista Kaustisen ja Alavuden kirkoista. Katso Lukkarinen 1982, 2-8 (kuvat); Holma 1983, 739.

⁴Katso Arola 1965, 79(kuva); Alttarilaitteen maalasi maalari Jakob Ekman, jolle maksettiin maalaustyöstä palkkio tilivuonna 1846-1847. Tilit 1.5.1846-1.5.1847. III Gl 2. LeKa; Risti sijaitsee nykyisin kirkon eteläisessä ristisakarassa.

⁵Korjaustyöselvitys 21.6.1847. E VI 93a. TMA; Tilit 1845-46. III Gl 2. LeKa.

⁶Anomus Lehtimäen kirkon vihkimisestä 15.6.1846. Saapunut tuomiokapituliin 26.6.1846. E VI 93a.

vastauksensa heinäkuussa vuonna 1846. Hän arvosteli rovasti Fellmania siitä, ettei kirkkoa oltu koskaan vihitty käyttöön, vaikka Fellman itse oli ollut kirkkoherrana jo yli 30 vuoden ajan. Höckertin käsityksen mukaan kirkossa oli tehty vain tavanomaisia pienehköjä korjauksia, joiden perusteella kirkon vihkimistä ei voitu vaatia. Mikäli kirkkoa olisi laajennettu, hankkeen olisi täytynyt edetä virallisen käytännön mukaisesti. Höckert pitikin vihkimisanomusta lähinnä mielistelynä ja suosion tavoitteluna eikä niinkään aitona kiinnostuksena asiaa kohtaan. Höckert jätti asian tuomiokapitulini harkittavaksi.¹

Kesäkuussa vuonna 1847 pidetyssä rovastintarkastuksessa Lehtimäen kirkko todettiin hyväkuntoiseksi.² Tämäkään ei edesauttanut kirkon vihkimistä, mikä tapahtui vasta noin sata vuotta myöhemmin perusteellisten korjausten jälkeen.

Peruskorjausta edeltänyt asu

Millainen Lehtimäen kirkon kattoratkaisu on ollut, jos tornilla varustettu, kahdeksankulmainen attika-osa ikkunoineen rakennettiin vasta vuonna 1845? Aluksi on todettava, että vuoden 1845 peruskorjaus keskittyi pääasiallisesti katto- ja tornirakenteen uudistamiseen, joten kirkon pohjakaavaa ja ristivarsien ikkuna- ja ovijäsentelyä voidaan pitää alkuperäisratkaisuina.³

Kuten tämän tutkimuksen puitteissa on todettu, lehtimäkeläiset olivat halunneet rakentaa samanlaisen kirkon kuin mitä Korteesjärvellä on (KUVA 11). Olisiko mahdollista, että heidän toiveensa olisikin toteutunut? Korteesjärven kirkko on Lehtimäen kirkon tavoin tasavartinen ja sisäviisteinen ristikirkko. Kirkot vastaavat pohjakaavadiensioiltaan toisiaan, sillä molempien pituus on itä-länsi- ja pohjois-eteläsuunnassa 28 metriä. Ristivarsien leveys on molem-

(...jatkuu)
TMA.

¹Pietarsaaren tuomiorovasti Johan Höckertin lausunto 24.7.1846. E VI 93a. TMA; Ks. myös tuomiokapitulini ptk 8.7.1846 ja 5.8.1846. KA MF JK 2209. TMA; Höckertin kannanotosta johtuen Fellman ilmeisesti varoi sanojaan kirjoittaessaan korjausselvitystä tuomiokapitulille. Mikäli alkuperäisestä piirustuksesta poikkeaminen olisi käynyt ilmi, ei se ainakaan olisi nostattanut Fellmanin arvoa Höckertin silmissä.

²Rovastintark.ptk. 28.6.1847. KA MF UK 85. AlaKA.

³Vuoden 1827 karttakuvassa kirkko on tosin esitetty suorakulmaisena ristikirkkona. Tämä johtunee siitä, että viisteiden merkitseminen pienessä mittakaavassa esitettyyn kirkkoon olisi ollut hankalaa; Säilyneen materiaalin perusteella voidaan todeta, ettei kirkossa suoritettu huomattavia seinä-, katto- tai tornikonstruktioon vaikuttaneita korjaustöitä ennen vuotta 1845.

missa tapauksissa sama 9 metriä. Ristivarsien ikkuna- ja ovijäsentely on samankaltainen pyörökaarisine ikkunoineen. Korttesjärven kaksinkertaiset sisäviisteet ovat leveämmät siten, että niihin on pystytty asettamaan ikkunat. Korttesjärvellä sakaristossa on väliseinällä erotettu eteinen, jollainen on ollut hirsipinnassa havaittavien jälkien perusteella myös Lehtimäellä. Korttesjärven sakaristossa on yksi ja Lehtimäellä kaksi ikkunaa, joista kirkkosalista päin katsottuna oikeanpuoleisen kohdalla on aiemmin ollut ovi.¹

Kattolistakorkeus on vuoden 1827 ja 1828 kalustoluettelon mukaan sama sekä Lehtimäellä että Korttesjärvellä.² Kattoholvin korkeudeksi on Korttesjärvellä ilmoitettu $17 \frac{3}{4}$ kyynärää eli 10,65 metriä ja se vastaa myös kirkon nykyistä holvikorkeutta kivijalan kanssa mitattuna. Lattiatasosta mitattuna Korttesjärven kattoholvi on kuitenkin 65 cm korkeammalla kuin Lehtimäen alkuperäinen kattoholvi, joka oli $14 \frac{1}{2}$ kyynärää eli 8,7 metrin korkeudella lattiasta. Kirkkojen kokonaiskorkeudeksi on molemmissa tapauksissa ilmoitettu 30 kyynärää eli 18 metriä.³ Lehtimäen kirkon alkuperäiset mitat näyttäisivät siten olevan suhteellisen yhteneväisiä Korttesjärven kirkon alkuperäisten ja siten myös nykyistenkin mittojen kanssa.

Lehtimäen kirkot mitat vuosilta 1827-1843 eivät asetu täsmällisesti nykyisen kirkon mittauspiirustukseen. Tämä johtuu käsitykseni mukaan siitä, että vuoden 1845 peruskorjauksen yhteydessä Lehtimäen kirkon kattolista muotoiltiin uudelleen ja samalla sitä korotettiin. Tämä voidaan havaita tarkastelemalla kirkon viisteitä, joissa kaksinkertainen sisäviisteitys päättyy pari hirsikertaa ennen kattolistan alkua.⁴ Ratkaisu kyseenalaistaa attikarakenteen alkuperäisyyden, sillä se heikentää kaksinkertaisten sisäviisteiden keskeisintä toimintaperiaatetta eli seinien kantavuuden vahvistamista. Osaltaan ratkaisu kuitenkin hieman jakaa viisteisiin kohdistuvaa painoa attikarakenteen sitoessa seiiniä. Kokonaisuutena ajatellen tukirakenne tässä

¹Korttesjärven kirkon mittauspiirros 1949. KorKA; Lehtimäen kirkon mittauspiirros 1942-48. III Ja 2-3. Leka ja MVRAK; Korttesjärvi: Kal 1828, 1833, 1849. E VI 93a. TMA; Lehtimäki: Kal 1827, 1833, 1836, 1841 ja 1843. E VI 93a. TMA; Oviaukon rakentamisaika jää epäselväksi.

²Lehtimäki: $11 \frac{3}{4}$ kyynärää eli 7,1 metriä; Korttesjärvi: 12 kyynärää eli 7,2 metriä. EVI 9a. TMA.

³Korttesjärven, kuten Lehtimäenkin, kattolistakorkeus on mitattu maantasolta. Mikäli Lehtimäen kattolistakorkeus 7,1m olisi saatu mittaamalla se lattiatasosta, muodostuisi kattolistan ja kattoholvin lakikorkeuden väliseksi korkeuseroksi ainoastaan 1,6m, joka on kohtuuttoman pieni. Korttesjärven kirkon mittauspiirros 1949. KorKA; Lehtimäen kirkon mittauspiirros 1942-48. III Ja 2-3. Leka; Korttesjärvi: Kal 1828, 1833, 1849. E VI 93a. TMA; Korttesjärvi: Kal 1882, 1892. E VI 80. TMA; Lehtimäki: Kal 1827, 1833, 1836, 1841 ja 1843. E VI 93a. TMA; Huomautettakoon, että Korttesjärven kirkon ristivarsien tai holvien korkeus ei ole muuttunut aikojen saatossa. Varhaisimmat mitat, joissa on huomioitu kivijalkakorkeus, yhtenevät nykyisten mittojen kanssa. Samalla periaatteella mitattuna *ristivarsien holvikorkeudeksi* saadaan 8,8 metriä.

⁴Havainto 19.8.2001; Ks. tässä yhteydessä KUVA 16.

muodossa yhdessä ikkunallisen, piiru- ja lautarakenteisen attika-osan kanssa ei ehkä olisi jaksanut kannattaa keskustornia, jota myös Lehtimäen tapauksessa oltiin mitä todennäköisimmin suunniteltu kellojen sijaintipaikaksi. Mikäli kattolistan kuviteltaisiin alkavan yksinkertaisiksi jäävien viisteiden kohdalta, ja että kattolista olisi Rijfin muotokielen mukaisesti huomattavankin leveä, sijoittuisi kattolista kutakuinkin samalle tasolle kuin mitä se Korteesjärvellä on. Samalla Lehtimäellekin muodostuisi Rijf -arkkitehtuurille tyypillisen matala ikkunan ja kattolistan välinen suhde.¹

Korteesjärven kalustoluettelot vv. 1828-1892 eivät mainitse varsinaisen tornin korkeutta. Lehtimäellä on korkeudeksi ilmoitettu 8 kyynärää (4,8 metriä). Korteesjärven nykyinen torni ei ole alkuperäinen, sillä se rakennettiin aikaisemman tilalle vasta vuonna 1883 Juho Kuorikosken johdolla.² Torniosa on nykyisin kahdeksankulmainen ja sen korkeus on matalalta jalustalta mitattuna 4,8 metriä (8 kyynärää) tornin kattolistaan saakka. Tornin kattolista on 18 metrin (30 kyynärän) korkeudella maasta mitattuna.³ Voisi olettaa, että tornin korjauksesta huolimatta sen alkuperäiset dimensiot ovat säilyneet. Mitat vastaisivat siten Lehtimäen tornin alkuperäisiä mittoja sekä molempien kirkkojen korkeuksia.

Kellotapulista kertovassa kappaleessa viitattiin mahdollisuuteen, jonka mukaan Herneamaan rakentaman tapulin parillisten kaariaiheisten luukkujen muoto saattaisi olla muistuma kirkon alkuperäisestä tornijäsentelystä. Esimerkkitapauksessa viitattiin Jacob Rijfin suunnittelemaan Luodon kirkon torniin, jossa on myös parilliset, kaariaiheeseen päättyvät luukut, joiden yläpuolella on kellohuoneen levyinen temppeleinpäätyaihe. Tätä näkökulmaa noudattaen on syytä tarkastella Jaakko Kuorikosken vuonna 1854 laatimaa Korteesjärven tapulin suunnitelmaa, jota tosin ei noudatettu varsinaisessa rakennusvaiheessa (**KUVA 12**).⁴ Tapulin kellokeroksessa on parilliset kaaripäätteiset luukut ja niiden yläpuolella on kellohuoneen levyinen

¹Korteesjärven kirkon mittauspiirros 1949. KorKA; Lehtimäen kirkon mittauspiirros 1942-48. III Ja 2-3. Leka ja MVRAK; Korteesjärvi: Kal 1828, 1833, 1849. E VI 93a. TMA; Korteesjärvi: Kal 1882, 1892; E VI 80. TMA; Lehtimäki: Kal 1827, 1833, 1836, 1841 ja 1843. E VI 93a. TMA.

²Laukkonen 1966, 119.

³Korteesjärven kirkon mittauspiirros 1949. KorKA.

⁴Intendentinkonttori laati vuonna 1855 uudet piirustukset. Tapuli rakennettiin Olof Häggbladin johdolla ja se valmistui samana vuonna. Jaakko (?) Kuorikoski korjasi heikkorakenteiseksi osoittautuneen tapulin vuonna 1864. Tilikirjojen mukaan korjaustöistä vastasi Heikki Kuorikoski, mutta se ei voi pitää paikkaansa, koska hän oli tuolloin jo autuaimmilla rakennustyömailla. Laukkonen 1966, 118-119; Pkt 23.1.1853, 16.10.1853, 15.1.1854 ja 11.11.1855; Tilit 1863-1864. KA MF UK 137. KorKa; Ks. myös rovasti Jacob Fellmanin kirjeet tuomiokapitulille 8.3.1854, 17.2.1855 ja 20.10.1856. E VI 93b. TMA.

temppeleinpäätyaihe. Klemetin mukaan Korttesjärven tapuli on Kuorikoskien itse laatimista suunnitelmista ainoa, jossa aiemmin pohjakerroksen koristeena ollut päätykolmio on siirretty kellokerroksen koristukseksi.¹ Olisiko Korttesjärvenkin kellokerros muistuttanut kirkon alkuperäistä torniratkaisua? Tuntuisi houkuttelevalta olettaa, että molempien kirkkojen tornit olisivat alunperin muistuttaneet Luodon kirkon tornia. Luodon torni on tosin kahdeksankulmainen, mutta kapeiden viisteidensä johdosta se voitaisiin mieltää myös nelikulmaiseksi (KUVA 13).² Torniratkaisun mallia voidaan hakea myös Himangalta³, joka kaikista päättäen on samaa sarjaa Korttesjärven ja Lehtimäen kirkkojen kanssa. Himangan kirkon torni on nelikulmainen, mutta sen jalustaratkaisu on kuitenkin muihin Rijf -kirkkoihin nähden poikkeuksellinen.⁴ Yhtenä vaihtoehtona voi mainita vielä Ylikiimingin (Jacob Rijf 1786-88) nelikulmaisen ja päätykolmioilla varustetun tornin.⁵

Korttesjärvellä kirkon kellot sijaitsivat keskustornissa, mutta entä Lehtimäellä? Rijfien suunnittelemissa kirkoissa oli keskustorni lähes poikkeuksetta tarkoitettu kellojen sijaintipaikaksi. Tukholman Adolf Fredrikin kivikirkosta saadun idean soveltaminen puukirkkoihin osoittautui epäonnistuneeksi. Kellot jouduttiin hyvin usein poistamaan keskustornista ja asettamaan ne takasin jo aiemmin rakennettuun tapuliin. Toisena vaihtoehtona oli kokonaan uuden, erillisen tapulin rakentaminen.⁶

¹Klemetti 1936, 192 ja kuva 351; Aihe esiintyy Klemetin tiedoista poiketen Petolahden vuonna 1832 valmistuneessa tapulissa, tosin ilman parillisia kaariluokkuja. Yleisesti ottaen temppeleinpäätyaihe sijaitsi kuitenkin pohjakerroksen yläosassa. Lukkarinen 1998, 74 (kuva).

²Vuoden 1843 inventaarioluettelon mukaan Lehtimäen kirkon torni oli nelikulmainen. E VI 93a. TMA.

³Kysymys on tällöin Himangan kirkon alkuperäisestä asusta, joka käy ilmi arkkitehti Armas Lindgrenin vuonna 1896 taiteilemasta lyijykynäpiirroksesta. Ks. kannen kuva julkaisussa *Himangan seurakunta 100 vuotta*. Tuorila 1998.

⁴Neliömäinen jalusta torneineen on käännettynä siten, että jalustan *kulmat* osoittavat ristivarsien suuntaan. Jalustaneliön *sivut* saadaan näin yhdensuuntaisiksi sisäviisteiden kanssa.

⁵Knapas 1986, kuvaluettelon kuva 1.

⁶Himangalla kellot sijaitsivat keskustornissa vuoteen 1823 saakka, jolloin erillinen kellotapuli (rak. Nils Pyörret) valmistui. Kal 1852. KA MF UK 547. HiKa; Tosite 16.8.1823 / Nils Pyörret. HiKa. Kiitän Risto Käsälää Himankaa koskevasta materiaalista; **Hyrinsalmen** kirkon (rak. JR ja CTR 1786) keskustorni oli todettu heikkorakenteiseksi eikä se kestänyt kellojen soittoa. Vuodesta 1804 lähtien oli suurempaa kelloa voitu soittaa ainoastaan läppäämällä. Piispantarkastuksen yhteydessä vuonna 1825 kellojen soitto kiellettiin kokonaan. Keräsen mukaan kellot otettiin määräysten mukaan alas ja asetettiin väliaikaisesti kirkkoherra Wegeliuksen suunnittelemaan *matalaan kojuun*. Keränen 1988, 176 ja 179; Kalustoluettelon mukaan kirkon kellot sijaitsivat keskustornissa vuoteen 1840, jolloin ne siirrettiin kirkon seinien pullistumisen vuoksi uuteen, erilliseen kellotapuliin (rak. Jaakko Kuorikoski, 1840). Esim. Kal 1869 ja 1884. KA MF IK 179. HyKa; **Laukaan** kirkon (rak. 1793-95) kellot siirrettiin erilliseen tapuliin vuona 1805. Kellojen siirrosta huolehti

(jatkuu...)

Lehtimäellä vuonna 1801 hankittu kello riippui aluksi kirkkopihalle pystytetyssä kellotelineessä.¹ Telineen rakentamisaika jää kuitenkin epäselväksi. Kello on otettu heti käyttöön, sillä soiton järjestämisestä sovittiin lokakuussa 1801. Päätöksen mukaisesti kelloa ympäröidä tavalle lankeaisi 16 killingin sakko.² Vuodesta 1804 alkavat tilikirjat eivät mainitse kellotelineen rakentamista eikä mahdollista kellon siirtoa, joten teline lienee pystytetty ennen vuotta 1804. Koska kirkko oli vuonna 1800 ainakin sisätilojen osalta keskeneräinen, voisi olettaa, että kello asetettiin keskustornin sijaan suoraan kellotelineeseen. Toisaalta Oravaisten tapaus osoittaa, että kellot saatettiin poistaa tornista hyvinkin nopeasti, joten kellollinen keskustorni on ollut mahdollinen myös Lehtimäellä.

Lehtimäen kirkon alkuperäistä asua selvitettyä on myös tarkasteltava Carl Rijfin laatimaa Karstulan kirkon³ piirustusta (**KUVA 14**), joka on epäilemättä saanut vaikutteita Lehtimäen kadoksissa olevasta suunnitelmasta. Carl Rijf on päivännyt laatimansa kirkkosuunnitelman sekä materiaali ehdotelman marraskuulle 1798, jolloin Lehtimäen kirkon rakentaminen oli jo käynnistynyt.⁴ Suunnitelma käsittää tasavartisen ja sisäviisteisen ristikirkon. Sisäviisteissä on ikkunat. Pohjakaavaltaan kirkko näyttää vastaavan Lehtimäen kirkon mittoja. Kirkon korkeus torniratkaisuineen vaikuttaa huomattavasti korkeammalta, eikä se siten sovi Lehtimäen mittoihin. Huomiota herättää kuitenkin ristivarsien nurkkien poikkeuksellisen voimakas, jopa kivijalan muotoon vaikuttava nurkkarustikointi, jollainen on käsitykseni mukaan havaittavissa tässä muodossa ainoastaan Lehtimäen kirkon yhteydessä. Lehtimäen kirkossa vielä nykyisinkin havaittavissa olevat nurkkakorostukset olisi alunperin ollut tarkoitus laudoittaa Karstulan

(...jatkuu)

rakennusmestari Jacob Leppänen. Tilit 1.5.1805-1.5.1806. LauKa. JyMa; Berndtson 1986, 463; **Oravaisten kirkon** (valm.1797) kellot siirrettiin jo vuonna 1798 takaisin vanhaan tapuliin. Ptk 12.3.1798. KA MF UK 298. OraKa; **Kortesjärvellä** kellot siirrettiin tapuliin vuonna 1855; **Ylikiimingin** (1786-88 JR) ja **Luodon kirkon** tornit ovat kestäneet kellojen soiton aiheuttaman rasituksen. Knapas 1986, 29-30.

¹Kal 1800-[1816]. II Cg 1. LeKa.

²Ptk 11.10.1801. II Ck 4. LeKa.

³Karstulan kirkkohankkeen puuhämiehenä toimi Johan (Jean) Christian Gadd (1757-1813), joka erottuaan Uudenkaarlepyyn pormestarin virasta (9.7.1795) vaikutti Karstulassa vuodesta 1795 lähtien. Bergholm mainitsee Gaddin muuttaneen virkaeronsa jälkeen Kauhavalle. Gadd mainitaan kuitenkin Karstulassa ja hän toimi siellä mm. kirkkoväärtinä. Mainittakoon lisäksi, että Gaddin veljentytär Katarina Agata avioitui Lehtimäen pappi Marcus Fagerdahlin kanssa vuonna 1803. Bergholm 1901, 459, 497; Ks. esim. ptk 10.6.1805. KarKa. JyMa; Gaddin mahdollista osuutta Lehtimäen kirkon suunnitteluprosessissa en ole pystynyt todentamaan.

⁴Carl Rijfin materiaali ehdotelma 23.11.1798, ks. maaherra Krabbe KM:lle 31.5.1799. Liitteineen. RA MF FR 71. JyMa; Karstulankin tapauksessa on ilmeisesti kysymys Jacob Rijfin veljestä Carl Thomasson Rijfistä.

suunnitelman mukaisesti.

Entä Lehtimäen kirkon kattoratkaisu? Sisäviisteisen kirkon ristikeskiö on kahdeksankulmainen. Lehtimäen kirkossa nykyisin olevan attika-ratkaisun lisäksi tällainen ristikeskiö on mahdollista kattaa joko neliömäisellä attikalla tai pelkillä sisäviisteitä vastaavilla katonlapeilla, joille voidaan halutessa antaa pyöristetty muoto. Viimeksi mainittua sovellusta Rijf on käyttänyt Korteesjärven ja Himangan kirkoissa. Lisäksi ratkaisu esiintyy Jacob Rijfin vuonna 1792 laatimassa Oravaisten kirkkosuunnitelmassa. Kupera alustarakenteen malli on ehkä parhaiten rinnastettavissa Mathias Spielerin laatimaan Kungsholman eli Ulrika Eleonooran kirkon suunnitelmaan.¹ Neliömäisen attika-osan käytöstä esimerkkinä voidaan mainita Luodon kirkko, joka valmistui vuonna 1786.²

Mikäli Lehtimäen kirkko olisi rakennettu Korteesjärven tarjoaman mallin mukaisesti, Lehtimäen kirkossa olisi siten ollut pyöristetyt sivulapheet. On myös muistettava, että Lehtimäen ristivarsia kattoi aumakatto Korteesjärven tapaan. Vuonna 1806 pappi Marcus Fagerdahl valitti maaherralle kirkkorakennuksen keskeneräisyydestä. Fagerdahlin mukaan kirkosta puuttui vielä mm. holvikatto.³ Maininta tuntuisi viittaavan siihen, että kirkon sisäkatosta olisi puuttunut kattoholvaus.⁴ Päätöksessään maaherra kuitenkin määräsi, että seurakuntalaisten olisi viivytyksettä rakennettava kirkko sekä *ulkoa* holvikaton, että sisältä penkkien ja muun sisustuksen osalta valmiiksi.⁵ Tämä saattaisikin kertoa siitä, että kirkon ulkokatto olisi ollut jollain tapaa keskeneräinen. Fagerdahl olisi saattanut mieltää kirkontornin juurella olevat pyöristetyt sivulapheet 'ulkoholviksi'. Mikäli ne olisivat jääneet keskeneräiseksi esimerkiksi paanutuksen osalta, olisi se aiheuttanut suurta tuhoa sekä sisäviisteille että kirkon yläosille ja siten johtanut puumateriaalin ennenaikaiseen lahoamiseen.⁶ Sisäviisteiden kohdalla onkin ollut pahoja vaurioita, sillä kirkon eteläisen ristivarren itäseinän yläosa aina alas seinän puoliväliin

¹Pettersson 1985, 196 (kuva), 198, 364-367.

²Ks. Pettersson 1985, 359-360.

³'...att hwalf tak ännu saknas på kyrkan.' Maaherran päätös 24.1.1807. II G 1. LeKa.

⁴Kattoholvauksen mahdollinen puuttuminen jää arveluttamaan, ellei sitten Carl T. Rijfin kuolema (2.5.1801) aiheuttanut rakentamisen keskeytymistä.

⁵'...att till hösten 1808 fästa kyrkan utvändigt till hwalfaket, och invändigt till bänkarne och hvad mera till inredningen kan höra, i färdigt stånd, så att kyrkan wid då skeende syn må kunna godkännas.' Maaherran päätös 24.1.1807. II G 1. LeKa.

⁶Paanutuksen eli kattamisen keskeneräiseksi jääminen ei olisi sinänsä harvinaista, sillä Luodon kirkon torni oli kattamatta vielä keväällä vuonna 1787. Polycarpus Cronhjelmmin kirje maaherralle. Saapunut 11.4.1787. Asiakirjasarjassa Muut asiakirjat 1787-1825. KA MF UK 612. LuoKa.

saakka on tehty jatketuista hirsistä.¹

Johtopäätöksenä voi todeta, että lehtimäkeläisten vuonna 1795 esittämä toivomus saada samanlainen kirkko kuin Korteesjärvellä toteutui. Lehtimäen ja Korteesjärven tapauksessa samankaltaisuutta on jopa siinä määrin, että rakentaminen olisi saattanut tapahtua samoja piirustuksia apuna käyttäen. Toive samanlaisesta kirkosta esitettiin nimenomaan YIV:oon lähetetyssä kirjelmässä, joka sisälsi piirustukset. Jacob Rijf laati uransa aikana useita suunnitelmia, mutta tiettävästi ainoastaan kaksi piirustusta hyväksyttiin suoraan ilman YIV:n vastaehdotusta.² Koska YIV:n mukaan Lehtimäen kirkonpiirustuksiin ei ollut mitään huomauttamista, saattaisi se kertoa siitä, että piirustukset olisivat olleet jo hyväksytyt eli kysymyksessä olisi jonkin toisen jo rakennetun kirkon piirustukset. Tässä suhteessa olisi huokuttelevaa olettaa, että kysymyksessä olisivat olleet juuri Korteesjärven kirkon piirustukset. Näin ajatellen ongelmaksi muodostuu kuitenkin se, ettei Korteesjärven piirustuksia tiettävästi koskaan lähetetty YIV:n vahvistettaviksi.³

MYÖHEMMÄT UUDISTUKSET

Kirkko 1850-luvulta 1940-luvulle

Vuosina 1845-46 suoritetun laajamittaisen peruskorjauksen jälkeen kirkko pysyi pitkän aikaa moitteettomassa kunnossa. Kirkkorakennuksen kunnossapitämiseksi tarvittiin vain tavanomaisia toimenpiteitä kuten esimerkiksi tervausta, jota kirkon ja tapulin katot vaativat aika ajoin. Kirkon ulko- ja sisämaalaukset tulivat aiheelliseksi vasta 1860-luvun puolivälin jälkeen. Kirkkokokouksen vuonna 1867 tekemän päätöksen mukaan kaikkien seurakunnan miesten oli ensiksi osallistuttava vanhan maalin poistamiseen. Koska ketään ei ilmaantunut paikalle, päätettiin työhön palkata seppä Gustaf Kankaanpää. Hän sai maksunsa kaikilta niiltä, jotka eivät

¹Havainto 19.8.2000.

²Kysymyksessä oli Jacob Rijfin vuonna 1793 laatima Skellefteån kivikirkon suunnitelma. Klemetti 1927, 102, 222. Ilmeisesti myös Vimpelin pyörökirkon piirustukset (1806) läpäisivät tarkastuksen.

³Pettersson 1985, 367; Joka tapauksessa korteesjärveläisille ilmoitettiin piirustuksiin liittyvästä tapakäytännöstä. Ks. Maaherra KM:lle 12.10.1789. Liitteinen. RA MF FR 69; KM:n päätös jäljennöksenä II Eb 1. VMA.

olleet tällinkiä panemassa ja maalia pois hivuttamassa¹.

Kirkko maalattiin ulkoa punaisella öljyväriillä. Torni ja ovet saivat keltaisen värin. Sisäpuolelta kaikki maalattiin valkoiseksi lukuun ottamatta saarnatuolia ja kuoria, jotka maalattiin vaaleanharmaiksi. Maalaustyöstä vastasi maalari Jakob Korsberg, jonka palkkio, samoin kuin muut työhön liittyneet kustannukset, maksettiin kirkon kassasta.²

Kirkossa suoritettavien korjaustöiden suunnittelu aloitettiin lokakuussa vuonna 1893. Ulkoseinät päätettiin laudoittaa ja maalata. Sisältä kirkko maalattaisiin kestävämmällä liimaväriillä, mutta kattoholviin kelpaisi sama maali kuin ulkoseiniin. Kirkon ja tapulin välissä ollut avoin sola päätettiin tehdä umpinaiseksi ja varustaa se tarpeellisilla ovilla.³ Työnjohtajaksi ehdotettiin lapualaista Salu Haaramäkeä.⁴

Kalliin kansakoulukartanon rakentaminen ja muutamaa kuukautta aiemmin suoritettu kirkonkattojen korjaus oli köyhdyttänyt seurakuntaa, joten se tarvitsi kirkon korjaustöitä varten 5000 markan suuruisen kuoletuslainan valtionkonttorista. Lainaehdot hyväksyttiin elokuussa vuonna 1894 ja summa nostettiin muutamaa kuukautta myöhemmin. Varsinaiset rakennustyöt alkoivat keväällä 1895.⁵ Korjaustöitä valvomaan asetettiin erityinen toimikunta, johon valittiin kirkkoväärti Matts Sunell, kunnallislautakunnan esimies Herman Mattinen, talolliset Erkki Hintsa ja Kustaa Leppä sekä saarnaaja Kaarlo H. Petrell. Rakennustarvikkeiden ostoa varten päätettiin kerätä jokaiselta ripillä käyvältä henkilöltä 65 penniä. Seurakuntalaiset osallistuivat materiaalien hankintaan manttaaliluvun mukaan.⁶

Rakennustöiden edetessä kirkon korjaussuunnitelma muuttui jonkin verran. Aikaisempien suunnitelmien lisäksi kirkon sisäseiniin sekä kattoon tehtiin laudoitus, sakastin katto kohotettiin ja alttarikehä uusittiin. Laudoituksen jälkeen kirkko maalattiin sisältä harmaalla öljyväriellä pystyvuoritusta ja penkkejä lukuun ottamatta. Kirkon ympärille rakennettiin uusi aita puusta

¹Kirkonkok.ptkt. 8.9.1867 ja 13.10.1867. II Ca 2. LeKa; Suunnitelmista tarkemmin katso kirkonkok.ptk. 25.8.1867. II Ca 2. LeKa.

²Kirkonkok.ptk. 25.8.1867. II Ca 2. LeKa; Tilit 1.5.1867-1.5.1868. III GI 3. LeKa.

³Kirkonkok.ptk. 1.10.1893. II Ca 3. LeKa; Kirkon vuotava holvikatto päällystettiin asvalttiluovalla jo kesän 1893 aikana. Ristivarsien katot tervattiin korjaamisen jälkeen. Kirkonkok.ptkt. 28.8.1892 ja 1.10.1893. II Ca 2. LeKa; Tili kirkonkaton korjausrahoista 1.5.1893-1.5.1894. III GI 3. LeKa.

⁴Kirkonkok.ptk. 30.12.1894. II Ca 3. LeKa.

⁵Kirkonkok.ptkt. 1.10.1893, 19.8.1894 ja 7.10.1894. II Ca 3. LeKa.

⁶Kirkonkok.ptk. 7.10.1894. II Ca 3. LeKa.

ja kivistä. Matti Kankaanpää teki raput kirkon pohjois-, etelä- ja länsipäähän.¹ (KUVA 15)

Lainarahat näyttävät loppuneen vuonna 1896, sillä seurakuntalaisilta päätettiin kerätä vielä 1000 markkaa korjaustöitä varten.² Vuonna 1895 aloitettu remontti saatiin päätökseen vuoden 1897 elokuussa, jolloin laskut päätettiin hyväksyttäväksi piispantarkastuksen yhteydessä.³

Tämän jälkeen kirkossa tehdyt korjaustyöt olivat pienimuotoisia. Katto on kaivannut kunnostusta ja seinät maalausta. 1900-luvun alussa kirkko ja tapuli oli maalattu vihertävänvalkoiseksi ja listat vaaleankeltaisiksi. Maalaustyöt suoritti kauhavalainen maalari Juha Latvala. 1930-luvulla kirkon väri oli valkoinen. Listat olivat kellertävänruskeat ja ikkunankehukset punaiset.⁴

Peruskorjaus 1947-48 ja nykyasu 1989 korjauksen jälkeen

Vuonna 1941 Lehtimäen seurakunta pyysi sisustustaiteilija Antti Salmenlinnaa (1897-1968) tekemään suunnitelman kirkon uusimista varten. Helsingin Taideteollisuuskeskuskoulussa vuosina 1913-17 opiskellut Salmenlinna tunnettiin erityisesti kirkkojen sisustustaiteilijana ja perinteisen maun vaalijana.⁵ Ennen Lehtimäen kirkkoa hän oli tehnyt koristelut muun muassa Säynätsalon (1926), Iisalmen (1927), Mikkelin maaseurakunnan (1928), Kuusankosken (1929), Petäjäveden (1937), Oriveden (1938) sekä Helsingin Paavalin (1931) ja Kulosaaren (1935) kirkkoihin.⁶ 1950-luvulla hän osallistui yhdessä Gunnar Forströmin kanssa Kauhajoen uuden kirkon koristamiseen.⁷

Salmenlinnan laatimat suunnitelmat Lehtimäen kirkkoa varten valmistuivat vuonna 1942 ja ne hyväksyttiin seuraavana vuonna.⁸ Jatkosota ja heti perään puhjennut Lapin sota

¹Kirkonkok.pkt. 18.11.1894, 14.7.1895, 10.11.1895 ja 21.6.1896. II Ca 3. LeKa; Tilit 1.5.1894-1.5.1895 ja korjausrahaoston tilikirja 1.5.1895-1.5.1896. III Gl 3. LeKa.

²Kirkonkok.pkt. 2.8.1896. II Ca 3. LeKa.

³Kirkonkok.pkt. 15.8.1897. II Ca 3. LeKa; Korjausrahaoston tilikirja 1.5.1896-1.5.1897. III Gl 3. LeKa.

⁴Kirkonkok.pkt. 21.5.1904. II Ca 3. LeKa; Nikula 1930, (1). MVTOP.

⁵Valkonen 1987, 75; Kuvataiteilijat 1972, 223.

⁶Kuvataiteilijat 1972, 223.

⁷Valkonen 1987, 74 ja 75.

⁸Opetusministeriön kirje Muinaistieteelliselle toimikunnalle Lehtimäen kirkon korjaussuunnitelman ja työpiirustuksien hyväksymisestä 26.6.1943. MVTOP.

viivästyttivät ilmeisesti sekä rakennusluvan saamista että rakentamista, koska virallinen lupa myönnettiin vasta vuonna 1947. Kirkkovaltuustolta saadun valtuuden nojalla korjaus- ja muutostöihin ryhdyttiin välittömästi. Pääsääntöisesti korjaushanke toteutettiin vuosina 1947-1948.¹

Suuren korjaushankkeen johdosta kirkon sisätilan ilme ja luonne muuttui lähes täysin, vaikka Salmenlinnan tarkoituksena oli säästää alkuperäistä tyyliä niin paljon kuin oli mahdollista.² (KUVA 16) Seiniä peittäneen paneloinnin purkamisella saatiin esiin piilukirveellä veistetyt honkahirsiseinät, jotka jätettiin maalaamattomiksi. Korostetun vanhanaikaisen vaikutelman vastapainoksi kirkkoon hankittiin uudenaikaisemmat valaisimet, rakennettiin urkulehteri (KUVA 17) ja uusittiin lämmitys. Lisäksi alttarin ja penkistön väliin tehtiin uudempaa tyyliä edustava koristetaonta-aita ja kattoon maalattiin koristemaalaukset.³ Kirkon penkit muutettiin ympäristöönsä sopiviksi, koska ne edustivat Salmenlinnan mukaan toista tyyliä kuin itse rakennus.⁴

Sisäänkäynti kirkkoon tapahtui peruskorjauksen jälkeen tapulin kautta. Tapulin länsipään puolelle Salmenlinna suunnitteli betonista ja luonnonkivistä rakennetun portaikon, jonka yhteyteen sijoitettiin 1830-luvulla veistetty vaivaispoika. Kirkkoa ja tapulia aiemmin yhdistänyt välisola (rak. 1895) purettiin ja rakennettiin kokonaan uudestaan. Tapulin läpikäytävään tehtiin uusi katto ja hirsiseinät veistettiin uudelleen. Kirkon ovien korjausten ohella myös kaikki kirkon ikkunat kunnostettiin ja varustettiin sisäikkunoilla. Kirkon sisäkatosta poistettiin häiritsevät listoitukset ja ponttilaudoitukset peitettiin jo edellä mainituilla Salmenlinnan maalaamalla koristemaalauksilla. Kirkon uusi lattia tehtiin entisen lattian päälle.⁵

Mittavaan korjaushankkeeseen kuului olennaisena osana myös alttarin uudistaminen. Antti Salmenlinnan suunnittelema alttarin muutospiirustuksesta voidaan havaita pyrkimys pelkistämiseen. Alttarilaitteesta poistettiin kultaukset, koristukset ja päätykolmion yläosassa ollut puinen risti. Palkisto-osan laidoille Salmenlinna tosin ehdotti parillisia kukkakoristeita kuten aiemminkin, mutta ne esitettäisiin pienempinä ilman kultausta. Lisäksi niiden väliin olisi tullut teksti 'SE ON TÄYTETTY'. Kukkakoristeita ja tekstiä ei kuitenkaan koskaan toteutet-

¹Lehtimäen kirkkoherra Tauno Vartian kirje Muinaistieteelliselle toimikunnalle juuri myönnetystä rakennusluvasta 16.7.1947. MVTOP.

²Lehtimäen kirkon korjaustyöselitys 1942. III Fd 1. LeKa.

³Koristemaalauksista tarkemmin, katso kappale *Antti Salmenlinnan koristemaalaukset*.

⁴Lehtimäen kirkon korjaustyöselitys 1942. III Fd 1. LeKa; Holma 1983, 750.

⁵Lehtimäen kirkon korjaustyöselitys 1942. III Fd 1. LeKa.

tu, vaan palkisto jäi puhtaaksi. Alttaripöydän päälle, krusifiksin alapuolelle, oli sijoitettu alttarikaappi. Suunnitelmassa alttaripöytä on lähes yhtä leveä kuin sen yläpuolella oleva alttarikaappi, mutta pöydästä tuli lopulta koko alttarilaitteen levyinen. Alttarilla ennen ollut Onni Ojan maalaama taulumaalaus vaihdettiin Kalle Isolehdon veistämään krusifiksiin ja alttarikaappiin.¹

(KUVA 18)

Perinpohjaisesti uudistettu kirkko vihittiin käyttöön 19. joulukuuta 1948. Paikallislehdessä ihailtiin uutta kirkkoa:

*‘Täytyy ihmetellä sekä sitä rohkeutta, millä tällainen suuri hanke on toteutettu vaikeana aikana, että myös sitä tulosta, joka kirkonkorjauksessa on saavutettu. Lehtimäen kirkko on varmaan nyt maamme puukirkoista parhaisiin ja kauneimpiin kuuluva. Kun vielä saadaan pitäjään sähkövirta, tulee kirkon valaistuskin itsestään hoide-
tuksi sillä sähköjohdot ja kauniit kruunut ovat jo paikoilleen asennetut. Epäilemättä merkitsee uudistettu kirkko virkistävää seurakunnallista elämää ja harrastusta paikkakunnalla.’²*

Kirkko palautettiin takaisin peruskorjausta edeltäneeseen asuunsa toukokuussa 1988 alkaneen kunnostushankkeen yhteydessä. Hankkeen toteutuksesta vastasi arkkitehtitoimisto Matti ja Aune Klemola. Honkahirsiseinien käsityönjälkeä ei peitetty laudoituksella, vaan seinät maalattiin valkoisiksi. Alkuperäinen alttaripöytä, alttarikaide ja kuorikaide palautettiin. Kalle Isolehdon veistämä krusifiksi sai jäädä paikoilleen, vaikkakin sen alapuolella ollut alttarikaappi siirrettiin kuoriosan oikeanpuoleiselle seinälle. Eteläiseen kuori-ikkunaan sijoitettiin Aune Klemolan suunnittelema ja Merja Yli-Vinkan valmistama kuultokudos ”Valon hetki”. Salmelinnan tekemät katto- ja urkulehterimaalaukset jäivät paikoilleen. Sisätiloiltaan uusittu kirkko vihittiin käyttöön palmusunnuntaina 1989.³ Tämän jälkeen kirkossa on suoritettu vähäisiä korjaustöitä, jotka eivät ole vaikuttaneet näkyvästi kirkon sisä- tai ulkoarkkitehtuuriin.

(KUVA 19)

¹Lehtimäen kirkon alttarin uusimisehdotus. III Ja 2. LeKa; Sisäkuva Lehtimäen kirkosta vuodelta 1951. MVKA 46187; 48122. MV.

²Lehtimäen kirkko vihittiin. Järviseuutu 22.12. 1948. No. 51.

³Kriikka 1992, 115-116.

KIRKON KORISTUKSIA

Varhaisin esineistö

Kirkkoon saatiin esineistöä sekä ostamalla että lahjoituksina. Ensimmäisen inventaarioluettelon mukaan huhtikuussa vuonna 1800 ostettiin kirkkoon viinikassan varoilla tinasta tehty ehtoollismalja. Samana vuonna kirkkoon hankittiin kolehtihaavi, kirkottamispalli sekä sakariston pöytä. Tuomas Mattinen osti kirkon varoilla ruumispaarit. Hieman myöhemmin hän lahjoitti kirkkoon suomenkielisen virsikirjan.¹

Heinäkuussa vuonna 1800 lahjoitti emäntä Sophia Jaakontytär Lippo silkkisen ehtoollisliinan. Muita liinoja lahjoittivat talollinen Joh. Leppälä Kuortaneelta ja talollisen tytär Caisa Sophia Lippo. Gustaf Erkinpoika Lippo lahjoitti puolestaan tinasta valmistetun sairaskäyntikalinkin sekä ehtoollis- ja öylättilautasen. Talollisenpoika Henrik Savolainen antoi pienen metallisen kellon sakariston oven viereen.² Hintsan tyttäret³ lahjoittivat palttinasta valmistetun messupaidan vuonna 1801. Lisäksi hintsalaiset ostivat kirkkoon puisen, kullatun kynttiläkruunun. Myös Mattiset ja Leskiset olivat ostaneet samantapaisen kruunun.⁴

Kirkkosalia koristi käännettävä virsitaulu (KUVA 20), joka on edelleen nähtävillä kirkossa. Mustaksi maalattu virsitaulu on sinikeltaisissa kehyksissä, joita reunustaa lehti- ja rosettireunusta. Kehyksen yläosassa on aurinkosymboli. Taulun keskellä on kirjoitettu kullatuin kirjaimin teksti ‘KATSO MINÄ OLEN TEIDÄN KANSSANNE JOKA PÄIVÄ’. Virsitaulun lehtireunusta koristeineen on ollut kullattu. Taulun taakse on kömpelösti maalattu puussa istuva, pasuunaa puhaltava figuuri. Sen alapuolella on teksti ‘AIJN: WEISA: HERRALLEN’ ja vuosiluku 1804 (KUVA 21). Se on saatettu hankkia samana vuonna pidetyn rovastintarkastuksen vuoksi. Kirkkoa tarkastettiin tuolloin ensimmäistä kertaa, joten taulussa olevan tekstin voisi yhdistää temppelein vihkimislauluna tunnettuun psalmiin.⁵

Figuurin omintakeisen kuvaustavan perusteella taulun voisi olettaa kuuluvan alajärve-

¹Kal 1800. II Cg 1. LeKa.

²Kal 1800. II Cg 1. LeKa. Osa lahjoitetuista esineistä myytiin vuoden 1847 huutokaupassa. Kirkonkok. ptk. 18.4. 1847. II Ca 1. LeKa.

³Walborg Johanintytär, Maria Erkintytär sekä Johanintytät Anna ja Maria.

⁴Kal 1800. II Cg 1. LeKa.

⁵Ps.30:5. Raamattu 1983.

läisen maalari Matts Granbergin (1768-1818) tuotantoon, josta esimerkkinä mainittakoon Soinin saarnatuolin medaljongit ja Alajärven kirkossa olleet Ristiinnaulittua ja Ehtoollista esittäneet maalaukset. Näiden esittämistavassa on yhteneväisyyksiä Lehtimäen virsitaulun figuuriin. Yhtäläisyyksiä on esimerkiksi hiusten kuvaamistavassa.¹

Ensimmäisen alttaritaulun kirkkoon lahjoitti Aabraham Hernesmaa vuonna 1829.² Altaritaulu oli valmistettu puusta ja asetettu vihreisiin kehyksiin. Se oli kahdeksankulmainen, ja sen keskiosa oli maalattu mustaksi kuten virsitaulussakin. Taulun yläosassa oli kullattu aurinkosymboli. Alttaritaulun kulmissa oli joitain kukkakoristuksia. Alareunassa oli kolme koristeltua lasipeiliä, joiden edessä oli kahdeksan raudasta valmistettua kynttilänjalkaa. Taulu oli melko suuri.³

Kuvauksesta päätelleen alttaritaulun keskiosa muistutti koristeiltaan ja kenties ehkä muodoiltaanakin jo aiemmin mainittua virsitaulua. Ehkä Hernesmaa käyttikin virsitaulua mallinaan valmistaessaan alttaritaulua. Näin kirkon kuoriosaan olisi saatu yhtenäistä ilmettä. Taulu lienee poistettu 1840-luvulla suoritetun peruskorjauksen aikana, koska vuoden 1847 inventaarioluettelossa sitä ei enää mainita.⁴

Lahjoitetuista, vielä säilyneistä esineistä voidaan mainita Kaarlo Kustaa Sunellin vuonna 1852 lahjoittamat kaksi kolmihaarasta kynttilänjalkaa ja vuonna 1882 saman henkilön lahjoittama suuri, seitsenhaarainen kynttelikkö (**KUVA 22**).⁵ Viimeksi mainittu koristi alttaria aina 1940-luvulle saakka. Nykyisin se on asetettu kuorin sivuseinällä sijaitsevan alttarikaapin päälle.

Kipsimedaljonki

Rijfien kirkonrakentajasuvun yhteydessä mainitaan usein Suomen ensimmäisenä kuvanveistäjänä tunnettu Erik Cainberg (1771-1816), jonka äiti oli Rijf-veljesten serkku. Sukulais-

¹Alajärven vanhat, viimeistään 1810-luvulla valmistuneet maalaukset ovat nykyään Kansallismuseossa (KM 2907:30-31); Ks. myös Lampola 1937, 237 ja 243 (kuvat); Soinin saarnatuolin maalaukset Granberg valmisti vuonna 1815. Tililtä 1815. KA MF UK 327. SoKa.

²Tilit 1.5.1829-1.5.1830. III GI 1. LeKa; Kal 1833. II Cg 1. LeKa.

³Altaritaulu oli 180 cm korkea ja 150 cm leveä. Kal 1843. E VI 93a. TMA.

⁴Kal 1847-1896. II Bb 1. LeKa.

⁵Nikula 1930, 6. MVTOP.

poika oli oletettavasti mukana kirkonrakennushankkeissa, koska Cainbergin kerrotaan työskennelleen Rijfin rakennusverstaalla Uudenkaarlepyyn Soklotissa vuosina 1789-1793.¹ Tämän jälkeen Cainberg siirtyi Tukholman Kuninkaalliseen maalaus- ja kuvanveistoakatemiaan opiskelemaan kuvanveistoa Johan Tobias Sergelin (1740-1814) johdolla, ilmeisesti Jacob Rijfin aloitteesta.² Taideakatemia näyttelyssä vuonna 1799 Cainbergilla oli esillä useita teoksia, joista yksi kuvasi rakennusmestari Jacob Rijfiä.³ Tällainen kipsimedaljonki (**KUVA 23**) löytyi vuonna 1929 Lehtimäen kirkon tapulista. Löydettäessä medaljonki oli rikkoutunut ja tiedettiin vain, että se esittää kirkon 'pykimestaria'. Kuva restauroitiin ja sen alkuperä varmistui kun saatiin tietää, että samanlainen kipsimedaljonki oli myös Rijfin suunnittelemassa Skellefteån kirkossa.⁴

Rijfeillä oli tapana tehdä lahjoituksia rakentamiinsa kirkkoihin, joten tuntuu houkuttelevalta olettaa, että Lehtimäen medaljonki olisi kirkon suunnitelleen Jacob Rijfin lahjoitus. Medaljonki merkittiin kirkon omaisuudeksi kuitenkin vasta vuoden 1827 huhtikuussa pidetyn kirkon ja pappilan omaisuuden tarkastuksen jälkeen. Lahjoittajaksi mainitaan Lehtimäellä vuosina 1818-1825 saarnaajana toiminut pastori J.N. Nybergh.⁵ Jää kuitenkin ihmetyttämään, mistä Nybergh olisi hankkinut lahjoittamansa medaljongin.

Vanha öljyvärimaalaus

Lehtimäen kirkon ensimmäiseksi alttaritauluksi on epäilty vanhaa öljyvärimaalausta, jonka aiheena on ristiinnaulittu Vapahtaja (**KUVA 24**). Signeerausta tai vuosilukua siinä ei ole, joten sen alkuperä on ollut hämärän peitossa. Kirkossa vuonna 1930 vierailut Muinaistieteellisen toimikunnan tutkija Oscar Nikula ajoitti teoksen 1700-luvulle.⁶

¹Pöykkö 1991, 17; Pettersson 1989a, 340; Wik 1972, 326.

²Pöykkö 1991, 18.

³Pöykkö 1991, 23; Pettersson 1989a, 340.

⁴Klemetti 1929, 230-231; Holma 1983, 750-752.

⁵Protocoll hållit vid Predikants installeringen 1.4.1827. Lehtimäki. E VI 93a. TMA; Nybergh siirtyi Lehtimäeltä Keuruulle, jossa hän toimi pitäjän apulaisena vuosina 1825-28. Colliander 1918, 247-248 ja 361; Voisi myös olettaa, että medaljonki olisi kirkon keskeneräisyyden vuoksi ollut ensin pappilassa, josta se vasta myöhemmin siirrettiin kirkon omaisuudeksi. On kuitenkin epätodennäköistä, että huolellisuudestaan tunnettu pappi Marcus Fagerdahl olisi unohtanut merkitä kallisarvoisen lahjan kalustoluetteloihin.

⁶Nikula 1930, 3. MVTOP.

Kirkon kalustoluettelot valaisevat taulun alkuperää tarkemmin. Teoksen lahjoitti kirkkoon vuonna 1852 lukkariksi Eric Salin. Alttaritauluksi sitä ei tarkoitettu, vaan se sijoitettiin saakariston oven yläpuolelle.¹ Samaisten lähteiden perusteella voidaan päätellä, ettei Salinin lahjoitus herättänyt suurta ihastusta.²

Maalaukseen on kuvattu orjantappurakruunua päässään kantava ristiinnaulittu, joka on vielä elossa. Ristiinnaulitulla on valkoinen, hulmuava lannevaate. Vapahtajan ruumis on melko suhteeton. Rintakehä on pullistunut ikään kuin viimeistä hengenvetoa varten. Kristuksen jalat on naulittu vierekkäin suurilla nauloilla. Jalkojen haavoista valuu verta ristille. Ristin juurella on myös neljä surevaa naista. Maalauksen taustalle on kuvattuna tummansininen taivas ja joi-tain pilvimuodostelmia.

Raamatun evankeliumitekstien mukaan Jeesuksen ristiinnaulitsemista olivat katsele-massa ja todistamassa Jeesusta Galileasta saakka seuranneet ihmiset³; heidän joukossaan sekä Ristiinnaulitun äiti Neitsyt Maria että Maria Salome⁴, Maria Kloopas⁵ ja Maria Magdaleena.⁶ Taiteessa esitettyinä näiden ristin juurella olevien 'Pyhien naisten' lukumäärä voi vaihdella, mutta yleensä heitä on kolme tai neljä. Neitsyt Mariaa lukuun ottamatta naisia on joskus hyvin vaikeata identifioida, koska heidän kuvaamistapaansa ei ole tarkemmin eritelty. Poikkeuksen tekee Maria Magdaleena, jonka esittämistapa vakiintui 1500-luvun uskonnollisessa taiteessa:

¹Kalustoluettelo 1847-1896. II Bb 1. LeKa; Eric Salin muutti puolisoineen Alavudelta Lehtimäelle vuonna 1834. KA MF UK 325. LeKa; Salin toimi lukkarina Lehtimäellä vuosina 1835-1878. Vallinmäki 1929, 52; Rantatupa 1983, 875; Ainoastaan Oscar Nikulan laatimassa inventaarioluettelossa maalaus mainitaan nimellä 'vanha alttaritaulu'. Nikula 1930, 3. MVTOP.

²Arvostuksesta kertoo se, että eräässä kalustoluettelossa on maalauksesta kertovan kohdan viereen kirjoitettu 'kludverk missprydnas', joka voidaan suomentaa 'hämmentävä töherryks'. Toisessa yhteydessä on maininta 'tafla högst misslyckad', joka suomentuu 'taulu pahoin epäonnistunut'. Kalustoluettelo 1847-1896. II Bb 1. LeKa; Kal [1891]. II Cg 1. LeKa.

³Katso tässä yhteydessä myös: Matt. 27:55-56; Mark. 15:40-41; Luuk. 23:49 ja Joh. 19:25. Raamattu 1983.

⁴Maria Salome; Sebedeuksen vaimo, Jaakob vanh. ja evankelista Johanneksen äiti. Hall 1974, 335; Lexikon der christlichen Ikonographie 4, 1972, 163-168; Apostolos-Cappadonia 1996, 245; Bernen 1973, 75 ja 253.

⁵Maria Kloopas; Alfeuksen vaimo, Jaakob nuor., Siimonin, Juudas Thaddeuksen ja Jooseen (Joosefin) äiti. Hall 1974, 335; Lexikon der christlichen Ikonographie 4, 1972, 163-168; Apostolos-Cappadonia 1996, 242; Bernen 1973, 75 ja 253.

⁶Kolme viimeksi mainittua Mariaa tunnetaan ikonografiassa myös nimellä 'Pyhät naiset'. 'Kolmella Marialla' tai 'Pyhällä Sukulaisuudella' (Holy Kindred, Heilige Sippe) tarkoitetaan puolestaan sitä, että legendan mukaan Neitsyt Marian äidillä Annalla oli kolmesta eri avioliitosta yhteensä kolme lasta, Neitsyt Maria, Maria Kloopas ja Maria Salome. Näin ollen nämä kolme Mariaa ovat keskenään sisarpuolia. Lexikon der christlichen Ikonographie 4, 1972, 163-164; Apostolos-Cappadonia 1996, 179.

tuolloin hänet kuvattiin yleensä muista naisista erotettuna, erillisenä figuurina omine attribuuteineen.¹

Maalauksen vasemmanpuolimaisin nainen, todennäköisesti Maria Kloopas, on kääntänyt katseensa pois päin. Hänellä on yllään sininen päällysvaippa, jossa on kullankeltainen kääntöpuoli. Maria Magdaleenalla (toinen vasemmalta) on yllään punainen, luonnottomasti polven päälle kietoutuva päällysvaippa ja sininen hame. Vaipan väri viittaa Magdaleenan aikaisempaan esitystraditioon, jolloin erotukseksi muista surevista Marioista Magdaleenan asu oli tavallisesti punainen.²

Lehtimäen maalauksessa Maria Magdaleena on kuvattu perinteiseen tapaan polvistuneena suruissaan ristin juurelle ja hänen katseensa on kohotettuna kohti Vapahtajaa. Hänen ikonografiaansa kuuluvat punertavat, runsaat hiukset ovat valtoimenaan. Hahmo on tuottanut maalarille ongelmia, sillä esimerkiksi korva on kuvattu luonnottomasti ohimolle. Kolmas Marioista, eli Maria Salome, on seisovassa asennossa ristin oikealla puolella. Hän on ristinyt kätensä. Yllään hänellä on sininen päällysvaippa ja valkoinen puku, jonka varjostukset ja laskokset on maalattu punaisiksi. Päässään Maria Salomella on vaalea huivi. Maalauksen oikeanpuolimaisin nainen, Neitsyt Maria, on polvistuneessa asennossa. Hän on maalauksen figuureista juhlavin.

Maalauksen alaosaan on kirjoitettu valkoisin, goottilaisin kirjaimin teksti:

*Yhdellä, uhrilla, on hän
lankaikkisesti, täytelliseksi, tehnyt, ne
jotka pyhitetä hepr 10 14*

Lauseen sanajärjestys on sama kuin jo ensimmäisen suomenkielisen Pyhän Raamatun vuonna 1642 ilmestyneessä painoksessa ja sitä myöhemmissä 1700-luvun painoksissa.³ Kirjoitusasun perusteella Lehtimäen taulun voi ajoittaa maalatuksi aikaisintaan 1770-luvulla.⁴ Toden

¹Hall 1974, 84.

²Hall 1974, 84; Värien symboliikasta, ks. Ferguson 1961, 151-153.

³Biblia, 1642; Biblia, 1758; Biblia 1776; Pyhän Raamatun vuoden 1938 painoksen mukaan sama hebrealaiskirjeen kohta kuuluu näin: "Sillä hän on yhdellä ainoalla uhrilla ainiaaksi tehnyt täydellisiksi ne, jotka pyhitetään." Raamattu 1983.

⁴Vuoden 1642 ja vuoden 1758 Raamatuissa k-kirjaimia kirjoitetaan vielä c-kirjaimin (esim. 'jotca'). K-kirjaimet esiintyvät ensimmäistä kertaa c-kirjainten paikalla vuoden 1776 Raamatun käännöksessä. Tällä (jatkuu...)

näköisesti se on tehty 1700-1800 -lukujen vaihteessa, koska joidenkin yksityiskohtien toteutus-tapa viittaa jo aiemmassa yhteydessä mainitun alajärveläisen maalari Matts Granbergin tuotan-toon.

Lehtimäen kirkon virsitaulusta kertovassa osuudessa todettiin Granbergin valmistaneen Alajärven kirkkoon Ristiinnaulittua ja Ehtoollista esittävät maalaukset. Hän koristeli kotipitä-jänsä kirkkoa useammillakin maalauksilla. Näistä voisi mainita Syntiinlankeemusta ja Helvettiä kuvanneet teokset, jotka nekin olivat ensiksi mainittujen tapaan maalattu paperille. Granbergin teoksien ohella Alajärven kirkon inventaarioluettelosta poistettiin vuonna 1838 myös taulu-maalauksia, joista yksi esitti Ristiinnaulittua. Koska Lehtimäen Ristiinnaulitussa on Granbergin maalaustavalle tyypillistä kömpelyyttä, olisi houkuttelevaa olettaa, että toisenkin Alajärven kirkosta poistetun Ristiinnaulitun maalasi Granberg, ja että tämä teos on nykyisin Lehtimäen kirkossa. Alajärven Ristiinnaulittu -teos poistettiin suhteellisen varhain Lehtimäen taulun lah-joitusaikaan nähden. Tauluja ei kuitenkaan heti myyty tai tuhottu, vaan ne siirrettiin roskava-jaan.¹ Lukkari Salin olisi siten voinut hankkia teoksen myöhemminkin. Kaksi Granbergin maa-laamaa ja vuonna 1838 poistettua taulua päätyi Kansallismuseon kokoelmiin vasta vuonna 1893.²

Ihmetystä Lehtimäen maalauksessa herättää se, että jotkut sen yksityiskohdat ovat taidokkaasti toteutettuja, kun taas joissakin kohdissa tekniikka on alkeellisempaa: aivan kuin toteutukseen olisi osallistunut yhtäaikaan kaksi eri henkilöä. Huolellisemmin tehdyistä yksityis-kohdista voisi mainita esimerkiksi Maria Klooppaan kasvojen toteutuksen. Myös Neitsyt Maria ja etenkin hänen kätensä ja kultakoristeinen viittansa laskoksineen on maalattu varsin ansiok-kaasti. Täydellisen vastakohdan näille muodostavat kuitenkin Vapahtajan ja Maria Magdalee-nan kasvot sekä heidän figuurinsa luonnottomine asentoineen.

Huomiota Lehtimäen maalauksessa herättää myös raamatunlauseen kirjoitusasu. Lähes joka sanan jälkeen merkitty pilkku, joita ei esiinny ainoissaakaan käännösversioissa. Pilkkujen

(..jatkuu)

tavoin kirjoitetaan sama hebrealaiskirjeen kohta vielä vuoden 1852 Raamatussa. Biblia, 1642; Biblia, 1758; Biblia 1776; Biblia, 1852a ja 1852b.

¹Alajärven kirkosta poistettujen esineiden luettelo ja selvitys 10.1.1838. E VI 93a. TMA.

²Taulut lahjoitti vanhojen esineiden kerääjä Salomon Wilskman. TaiKu; Soinin kirkosta poistettiin Ristiinnaulittua esittänyt taulu vuonna 1852. Kysymys oli ilmeisesti kuitenkin kuparipiirroksesta, johon oli kuvattu ristiinnaulitun lisäksi myös ryövärit. Ks. Kal 1830/Soini. E VI 93a. TMA; Kal 1852/Soini ja A.H.Ingmanin 24.5.1852 tekemä selvitys poistetusta esineistä. E VI 93b. TMA.

lisääminen sanojen väliin korostaa entisestään maalauksen vanhahtavaa ja kömpelöä luonnetta. Vaikuttaa jopa siltä, että maalaus olisi tietoisesti tehty vanhan näköiseksi. Todennäköisesti kyseessä on kuitenkin vain figuurien tekoon harjaantumattoman maalarin omaperäinen tulkinta. Nykyään maalaus on sijoitettu kirkon lounaisviisteeseen.

Onni Ojan 'Ristiinnaulittu'

Kirkonkokouksessa heinäkuussa 1933 ehdotettiin alttaritaulun hankintaa. Asiasta tehdyn myönteisen päätöksen johdosta se tilattiin taiteilija Onni Ojalta (s.1909).¹ Täytäntöönpano jätettiin kirkkoneuvostolle, joka saisi tarkoitusta varten käyttää enintään 4000 markkaa.²

Onni Oja lukeutuu Suomen 1900-luvun tunnetuimpien kuvataiteilijoiden joukkoon. Hän opiskeli Taideteollisuuskeskuskoulussa vuosina 1926-30 ja vuosina 1933-34 Helsingin yliopiston piirustussalissa. Tämän jälkeen hän siirtyi jatkamaan taideopintojaan Pariisiin vuonna 1935 ja myöhemmin Roomaan.³ Lukuisia palkintoja urallaan saavuttanut taitelija on tehnyt useita julkisia teoksia. Hänen kirkollisista taideteoksistaan voidaan mainita esimerkiksi Oulun tuomiokirkon (1977) ja Raahen Saloisten kirkon (1979) lasimaalaukset sekä Lapuan (1936) ja Someron (1955) hautakappeliin seinämaalaukset.⁴

Onni Ojan maalaaman Lehtimäen kirkon alttaritaulun (**KUVA 25**) on katsottu heijastaneen kansallisen taiteen ihanteeksi noussutta näkemystä suomalaiskansallisesta karuudesta ja kömpelyydestä.⁵ Voidaan olettaa, että jo vuosikausia yksinkertaisen, vaatimattoman puuristin edessä istunut seurakuntaväki yllättyi nähdessään tämän maalauksen. Kun vihdoinkin saatiin oikean taitelijan maalama alttaritaulu, niin millainen se olikaan! Maalaus paljastettiin 8. lokakuuta 1933. Sanomalehti Vaasa kuvaili teosta seuraavasti:

¹Kirkonkok.ptk. 16.7.1933, 151 § 5. II Ca 5. LeKa; Ojan valintaa lienee edesauttanut se, että hän oli Lehtimäen kirkkoherra Aarno Vihantolan tuttava. Vihantola toimi kirkkoherrana vuosina 1928-1934. Arola 1965, 87.

²Kirkonkok.ptk. 151 § 5. II Ca 5. LeKa.

³Taiteilija Ojan opinnot ulkomailla: *Académie de la Grande Chaumière*, Pariisi 1935, *Accademia Sindacato Fascista delle belle Arte*, Rooma 1937, *Académie section d'or*, Pariisi 1951 ja 1954. Kuvataiteilijat 1991, 343.

⁴Kuvataiteilijat 1991, 343; Onni Oja. Maalauksia...1986, 270.

⁵Vähäkangas 1996, 166.

“Uusi Alttaritaulu esittää Vapahtajan kuollutta ruumista ristillä. Taistelu on tyyntynyt. Sinertävänkämärä aamuyön hetki. Henkilöt ristin juurella eivät ole raamatun kertomuksen mukaisia. Ne esittävät vertauskuvallisesti ihmisiä ristin juurella l. kuoleman läheisyydessä eri ikäkausinaan. Vanhus tuijottaa hätääntyneenä, kokoonllystähätäneenä pimeyteen, nuori nainen, jolla elämä ja äitiys on edessäpäin, on vaipunut syviin mietteisiin. Lapsi kohottaa kädet kasvoilleen itkuun valmiina. Hänen katseensa on kääntynyt suoraan ulos taulusta. Viaton murhe kysyy: miksi tämä? Pääkallo kuvaa elämän voittoa kuoleman yli: kallon silmien lävitse on putkahtanut ulos lilja, joka sovituksen yönä on puhjennut kukkaan.”¹

Maalauksen kompositio näyttäisi aluksi viittaavan ristiinnaulittuun aiheeseen kolmifiguuriseen esitystraditioon, jossa ristiinnaulitun vasemmalle puolelle on kuvattu Neitsyt Maria ja oikealle evankelista Johannes. Mutta kuten jo edellä mainittu lehtiartikkeli paljastaa, henkilöt eivät kuitenkaan ole Raamatun kertomusten mukaisia. Esimerkiksi iäkäs mies ei voi olla vanhan tradition mukainen Johannes, sillä hän oli Jeesuksen opetuslapsista nuorin. Naishahmo ei sovi Neitsyt Mariaksi ikonografisesta traditiosta poikkeavan vaatetuksen johdosta. Ristiinnaulittu -esityksiin kuvattu kolmas henkilö on yleensä Maria Magdaleena, mutta Lehtimäen lapsihahmo poikkeaa Magdaleenan aikaisemmasta esityssperinteestä.

Maalauksen orjantappurakruunuinen Kristus on kuvattu ristille tradition mukaisesti. Ristiinnaulitun tyylytelty, kuolonkalpea ruumis on melko suhteeton. Käsissä ja jaloissa olevista naulanreijistä virtaa veri. Kylkihaava on kuvattu ylhäälle, oikeaan rintaan. Kristillisessä taiteessa kylkihaava kuvataankin yleensä oikealle puolelle, vaikka anatomisesti tarkasteltuna sen kuuluisi olla vasemmalla.²

Ristiinnaulitun jalat on naulattu vierekkäin ja hänen olemuksensa on rauhallinen. Pään yläpuolella oleva poikkihiha on naulattu kolmella naulalla. Ne muodostavat kolmion, joka on Pyhää Kolminaisuuden vertauskuva.³ Vanhaan esitystapaan liittyen on ristin juurelle kuvattu

¹Lehtimäen kirkon uusi alttaritaulu. Vaasa 7.10.1933; Ks. myös Vähäkangas 1996, 47.

²Kylkihaavan kuvaaminen oikealle johtuu siitä, että Jeesuksen oikea puoli on aina ‘hyvä’ puoli vasemman puolen edustaessa ‘paha’ tai ‘huono’. Esimerkiksi Jeesuksen kanssa samaan aikaan ristiinnaulittu, parannuksen tehnyt ryövärei kuvataan Jeesuksen oikealle puolelle, kun taas toinen ryöväreistä, joka ei osoittanut katumuksen merkkejä, on vasemmalla puolella. Hall 1974, 82-83. Katso tässä yhteydessä myös Luuk. 23:32-43. Raamattu 1983.

³Ferguson 1961, 153.

Aatamin pääkallo¹, josta kasvaa valkoinen, puhtautta symboloiva lilja.² Kasvaessaan syntiinlangenneen Aatamin kallosta se symboloi puhdistautumista perisyynnistä ja näin ollen myös elämän voittoa kuolemasta.

Maalauksen sanoma ei liene koskaan avautunut seurakuntalaisille, vaikka sitä selitettiin lehtikirjoituksissa. Eri ikäkausien saapuminen ristinjuurelle on sanomaltaan selkeä, mutta tavanomaisesta poikkeava. Yleisesti voidaan todeta, ettei Lehtimäellä pidetty Ojan maalauksesta. Myös taiteilija itse myönsi myöhemmin häpeävänsä maalausta.³

Taulu oli alttarilla vain kymmenisen vuotta. Jo 1940-luvun alussa peruskorjausta suunniteltaessa maalaus päätettiin poistaa alttarilta.⁴ Se siirrettiin sakaristoon vuonna 1946, jolloin tilalle asetettiin lehtimäkeläisen Kalle Isolehdon veistämä krusifiksi ja alttarikaappi.⁵

Taiteilija Ojan saatua tietää, että Ristiinnaulittu oli poistettu alttarilta, tarjoutui hän uusimaan tekemänsä työn ilmaiseksi. Vuonna 1953 hän lähetti seurakunnalle Hyvä Paimen -aiheisen vesiväriluonnoksen (Kuva 26), jonka perusteella taiteilija olisi maalannut uuden alttaritaulun vanhan teoksen taakse.⁶ Jeesusta luonnon keskellä yhdessä lampaiden kanssa esitettävä vesiväri työ on nykyisin esillä kirkkoherranvirastossa. Taiteilija Oja kertoi luonnoksesta seuraavaa:

'Olen tuuminut, että Lehtimäelle, kumpuiseen lammashoitopitäjään, sopisi pastoraalialihe, häikäisevän valoisa Hyvän Paimenen hahmo helteisessä vuorimaisemassa viittaamassa luoksensa eksynyttä lammasta. Aihetta on tietysti käsitelty satoja kertoja. Minua se kiinnostaa ennen kaikkea siksi, että mielessäni ovat jo kauan välkkyneet määrätynlaiset Kristuksen kasvot, tuskan sublimoimat jalon ihmisen kas-

¹Paikka, jossa Jeesus ristiinnaulittiin oli Golgata, joka tarkoittaa suomeksi 'Pääkallon paikkaa'. Pääkallo on viittaus Aatamiin, jonka haudan on kerrottu sijainneen samalla paikalla. Ferguson 1961, 50. Katso myös 1 Kor. 15:45. Raamattu 1983.

²Puhtautta kuvaava lilja tunnetaan myös Neitsyt Marian symbolina. Ferguson 1961, 32-33 ja 152.

³Onni Ojan kirjeet kirkkoherra Tauno Vartialle 21.2.1953 ja 27.3.1953. III Fd 1. LeKa.

⁴Muutospirros Lehtimäen kirkon alttaria varten 18.3.1942. III Ja 3. LeKa; Lehtimäen kirkon korjaustyöselitys, s. (1). III Fd 1. LeKa.

⁵Kalle Isolehdon veistoksista tarkemmin, katso kappale *Alttarikrusifiksi ja alttarikaappi*.

⁶Onni Ojan kirjeet kirkkoherra Tauno Vartialle 21.2.1953 ja 27.3.1953. III Fd 1. LeKa; Katso teksti luonnoksen takana. Lehtimäen kirkonvirasto.

*vot, jotka mielelläni haluaisin jossakin yhteydessä toteuttaa.*¹

Taiteilijan tarjousta ei otettu vastaan. Kirjeessään hän olikin korostanut, ettei loukkaantuisi tällaisen päätöksen johdosta. Hän arveli vielä joskus saavansa toisen tilaisuuden toteuttaa näkemyksensä Hyvän paimenen hahmosta.²

Ristiinnaulittu- ja Hyvä Paimen -aiheiden jälkeen Oja kokeili kolmannen uskonnollisen aihepiirin toimivuutta. Vuonna 1953 hän osallistui Kemin kirkon alttaritaulukilpailuun teoksellaan 'Vuorisaarna' saaden III palkinnon.³ Vuonna 1991 Ojan entinen alttaritaulu siirrettiin Lehtimäen kirkon eteläiseen ristisakaraan.

Alttarikrusifiksi ja alttarikaappi

Lehtimäkeläisen taiteilija Kalle Isolehdon veistämä krusifiksi ja neliovinen alttarikaappi asetettiin alttarille vuonna 1946.⁴ Suunnitelman näyttävään alttarikokonaisuuteen oli tehnyt Antti Salmenlinna kirkkoherra Tauno Vartian esityksestä.⁵

Salmenlinna hahmotteli uusimisehdotukseen krusifiksin ja kaapiston vain muutamilla viivoilla. Näin hän jätti tilaa Isolehdon taiteelliselle tulkinnalle. Salmenlinna kirjoitti Lehtimäen kirkkoherra Tauno Vartialle seuraavaa:

*“Lähetin eilen postissa piirustuksen alttarista, luulisin, että hahmottelemani krusifiksi suuruutensa puolesta olisi hyvä. Krusifiksin muodon ja asennonhan saa veistäjä itse sommitella. Alttarikaappien oviin olen ajatellut korkokuvaveistoksia, evankelistat. Kaappi asiaa tahtoisin vielä kuitenkin tuumailla.”*⁶

¹Onni Ojan kirje kirkkoherra Tauno Vartialle 21.2.1953. III Fd 1. LeKa.

²Onni Ojan kirje kirkkoherra Tauno Vartialle 27.3.1953. III Fd 1. LeKa.

³Onni Oja. Maalauksia...1986, 270.

⁴Krusifiksi ja kaapisto olivat valmistuneet jo vuonna 1943, jolloin ne ostettiin Isolehdolta. Kirkkoneuvoston ptk. 3.2.1943, 2 §. II Cb 1. LeKa; Kirkkovaltuuston ptk. 21.2. 1943, 5 §. II Cc 1. LeKa.

⁵Arkkitehti Antti Salmenlinnan kirje kirkkoherra Tauno Vartialle koskien kirkon uudistussuunnitelmia. III Fd 1. LeKa; Lehtimäen kirkon alttarin uusimisehdotus. III Ja 2. LeKa; Kirkkovaltuuston ptk. 21.2.1943, 5 §. II Cc 1. LeKa.

⁶Antti Salmenlinnan kirje kirkkoherra Tauno Vartialle 21.3.1942. III Fd 1. LeKa.

Kalle Isolehto (1905-1967) tunnettiin paikkakunnalla taitavana ja tuotteliaana veistäjänä. Hän ei tosin ollut päätoiminen taiteilija, vaan hän toimi poikien veistonohjaajana Lehtimäen kirkonkylän kansakoulussa vuosina 1928-1947 ja vielä vuosina 1947-1959 Lehtimäen Leppäsen kansakoulussa. Tarvittavan veistonohjaajan pätevyuden hän oli suorittanut Ilmajoen kansanopistossa vuonna 1928.¹ Muuta veistämiseen liittyvää koulutusta hänellä ei ollut.

Kalle Isolehto valmisti reliefejä, vapaasti seisovia patsaita ja siluetteja. Teokset kuvasivat ensisijaisesti humoristisia kansanelämäaiheita, vaikka myös äiti ja lapsi -teema oli hänelle läheinen. Isolehdon arvellaan valmistaneen veistoksia lähes 700 kappaletta.² Lehtimäen kirkon alttariveistokset olivat Isolehdon ensimmäiset uskonnollisaiheiset työt. Niiden myötävaikutuksesta syntyi kiinnostus aihepiiriä kohtaan, vaikka hän ei ole tehnyt muihin kirkkoihin alttari- taidetta.³

Lehtimäen kirkon krusifiksin Vapahtaja on kuvattu hyvin rauhallisena. (Ks. KUVA 18) Ristiinnaulitun pää on aavistuksen verran oikealle kallistuneena ja painunut hieman alas. Tuska on poissa, tilalle on tullut rauha ja hiljaisuus. Sileän pintakäsittelytekniikan ansiosta lihaksistoa on pystytty kuvaamaan tarkasti, mutta hillitysti.

Krusifiksin alapuolella on puinen, neliovinen alttarikaappi, jonka ovissa on esitetty kookuvien neljän evankelistan tunnuksia. (Ks. KUVA 18) Ensimmäisessä ovessa vasemmalta lukien on kuvattu hieman polvistuneessa asennossa Matteus. Hänet on kristillisen symboliikan mukaisesti esitetty siivekkäänä ihmishahmona. Toisessa ovessa on leijona Markuksen tunnus- kuvana. Siivekäs leijona on esitetty sivusuunnassa siten, että pää on oikealla puolella. Kolman- nassa ovessa on siivekäs härkä Luukkaan tunnus- kuvana. Härän pää on oven vasemmassa reu- nassa ja takaruumis oikealla. Luukkaan härkä ja edellä mainittu Markuksen leijona ovat ikään kuin toistensa peilikuvia. Niiden siivet, hännät ja jalat ovat kaikki samoissa asennoissa. Viimei-

¹Vallinmäki 1994, 152-153.

²Vallinmäki 1994, 153; Huolimatta teosten valtavasta lukumäärästä ei Isolehdolla ollut kuin yksi yksityisnäyttely Seinäjoella vuonna 1964. Jo ennen yksityisnäyttelyä Isolehto oli koonnut suppeat veistosryhmät sekä Lehtimäen ensimmäiseen maatalousnäyttelyyn 1930-luvun alussa, että Lehtimäen Ylämaan maatalousnäyttelyyn vuonna 1962. Vallinmäki 1994, 152-153.

³Aamulehdessä [*Näyttely Seinäjoella*] 29.11.1964 mainitaan Isolehdon valmistaneen teoksia moniin kirkkoihin. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa; Lehtimäen kirkossa olevien teosten ohella Isolehdon veistoksia on nähtävillä sekä Lehtimäen kunnantalolla että Lehtimäen kunnankirjastossa. Myös Lehtimäen vanhainkoti Wilhelmiinassa ja Jyväskylän Kristillisessä opistossa on esillä Isolehdon valmistamat pienois- krusifiksit. Muissa julkisissa tiloissa kuten Seinäjoen kaupungintalossa ja Rengin kunnanvaltuuston istuntosalissa Skånessa on Isolehdon töitä. Kotimaan ohella Isolehdon teoksia on yksityisomistuksessa muissa Pohjoismaissa, Itävallassa ja USA:ssa. Vallinmäki 1994, 152-153.

seen oveen on kuvattu kotka, joka on Johanneksen symboli. Siipensä levittänyt kotka katsoo vasemmalle, yli härän ja leijonan, kohdaten lopulta Matteuksen katseen.

Kun alttarikaappi on avoinna, löytyy Markuksen oven toiselta puolelta koriste-aihe: neljä maalattua tähkää. Ne on maalattu valkoisella punaiselle taustalle. Vastaavasti Luukkaan oven toiselle puolelle on maalattu viinipuu.¹ Tähdät ja viinipuu kuvaavat symbolisesti ehtoollista, eli leipää ja viiniä, Jeesuksen ruumista ja verta. Muiden ovien takana ei ole maalauksia. Sisäpuolelta itse kaappitila on vihreä, joka symboloi elämän voittoa kuolemasta.²

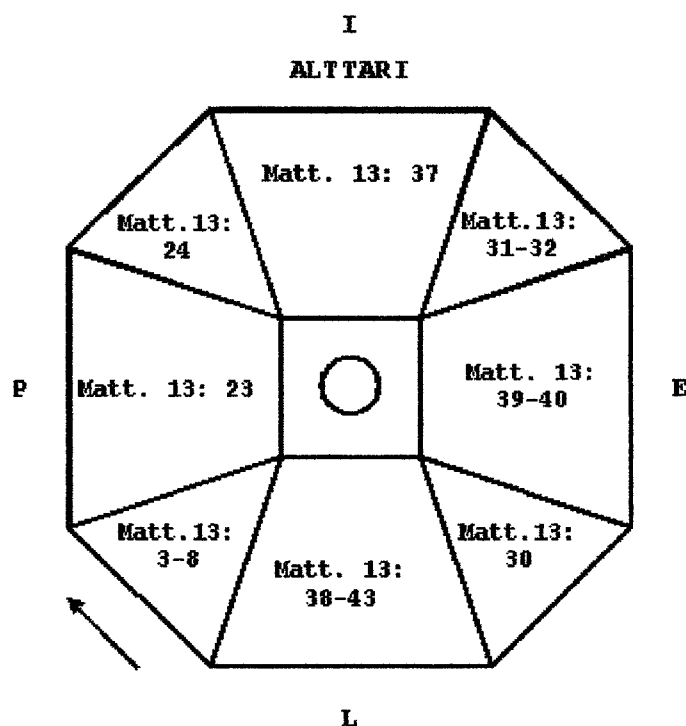
Alttarikaappi oli alunperin tarkoitettu ehtoollisvälineiden säilytyspaikaksi. Kaapisto poistettiin käytännöllisistä syistä vuonna 1988 alkaneen peruskorjauksen yhteydessä. Tällöin alttaripöytää korotettiin siten, ettei alttarikaappi enää mahtunut krusifiksin alapuolelle. Nykyään alttarikaappi on kirkon kuoriosan oikeanpuoleisella seinällä.

¹Ovatko kaapiston koristeaiheet Isolehdon vai Salmenlinnan maalaamia, ei ole tiedossa. Salmenlinnan urkulehterinkaiteeseen maalaamassa viinipuussa on kuitenkin yhteneväisyyksiä kaapistossa olevaan viinipuuhun.

²Värien symboliikasta: Ferguson 1961, 151-153.

Antti Salmenlinnan koristemaalaukset

Antti Salmenlinna laati kirkon keskikupoliin kahdeksanosaisen kuvaohjelman (**KUVA 27, KAAVIO 3**), jonka aiheet perustuvat Matteuksen evankeliumitekstiin (Matt. 13:3-43).

Evankeliumissa Jeesus kertoo vertauksia Taivaan valtakunnasta. Ensimmäinen vertaus kertoo kylväjästä, joka kylvää hyvään maahan.¹ Kuvaohjelma alkaa kyntäjää hevosineen esittävästä maalauksesta. Seuraavaksi on maalattu suuri enkeli, joka pitelee avointa kirjaa käsissään. Kirja sinänsä on viittaus Uuteen Testamenttiin ja sen sanomaan Kristuksesta. Samalla se viittaa Matteuksen evankeliumissa esitettyyn sanan kuulemiseen ja ymmärtämiseen: ‘Mutta mikä hyvään maahan kylvettiin on se, joka kuulee sanan ja myös ymmärtää sen ja myös tuottaa hedelmän ja tekee, mikä sata jyvää, mikä kuusikymmentä, mikä kolmekymmentä.’²

Kuvasarjan kolmannen maalauksen aiheena on vertaus Taivasten valtakunnasta, ‘jota

¹Matt. 13:3-8. Raamattu 1983.

²Matt. 13:23. Raamattu 1983.

on verrattava mieheen, joka kylvi hyvän siemenen peltoonsa¹. Kylväjän oikealle puolelle on Salmenlinna maalannut lisäksi Lehtimäen kirkon. Neljännessä maalauksessa on kuvattu enkeli, jolla on ehtoollismalja kädessään. Enkelin vasen käsi osoittaa alhaalle, kohti alttaria. Kristillisessä taiteessa ehtoollismalja (eli kalkki) viittaa yleensä ehtoolliseen ja Jeesuksen uhrautumiseen ristillä, mutta se on myös kristinuskon symboli.² Kuvasarjaan liittyen se todennäköisesti viittaaakin Ihmisen Poikaan, hyvän siemenen kylväjään.³

Viidennessä maalauksessa on esitetty vertaus Taivaan valtakunnasta, joka 'on sinapin siemenen kaltainen, jonka mies otti ja kylvi peltoonsa. Se on kaikista siemenistä pienin, mutta kun se on kasvanut, on se suurin vihanneskasveista ja tulee puuksi, niin että taivaan linnut tulevat ja tekevät pesänsä sen oksille.'⁴ Seuraavaan maalaukseen on kuvattu enkeli, jolla on toisessa kädessään miekka, ja toisessa tuli (**KUVA 28**). Aihe liittyy evankeliumissa esitettyyn elonkorjuuseen: 'Elonaika on maailman loppu, ja leikkuumiehet ovat enkelit. Niin kuin lusteet kootaan ja tulella poltetaan, niin on tapahtuva maailman lopussa.'⁵

Seitsemänten maalaukseen on Salmenlinna kuvannut miehen ja naisen leikkaamassa viljaa: 'Kootkaa ensin luste ja sitokaa se kimppuihin poltettavaksi, mutta nisu korjatkaa minun aittaani.'⁶ Kuvasarja päättyy enkeliin, jonka jalkojen juurella on lapsijoukko. Lapset symboloivat siemeniä, joista kasvoi hyvää viljaa: 'Hyvä siemen ovat valtakunnan lapset', ja 'vanhurskaat loistavat Isänsä valtakunnassa niin kuin aurinko.'⁷

Urkulehterin kaiteeseen Salmenlinna maalasi koristemaalauksia sekä raamatunlauseita yhteensä kahdeksaan kenttään (**Ks. KUVA 17**). Kuvasarjan ensimmäisellä raamatunlauseella **ÄLKÄÄ OUDOKSUKO SITÄ HELLETTÄ, JOSSA OLETTE** viitataan Pietarin ensimmäiseen kirjeeseen, jossa hän 'kehottaa kärsimään ilolla ja kiitoksella Kristuksen nimen tähden,

¹Matt. 13: 24. Raamattu 1983.

²Ferguson 1961, 163.

³Matt. 13:37. Raamattu 1983.

⁴Matt.13:31-32. Raamattu 1983.

⁵Matt. 13:39-40. Raamattu 1983.

⁶Matt. 13:30. Raamattu 1983.

⁷Matt. 13: 38 ja 43. Raamattu 1983.

että he kestäisivät siinä tuomiossa, joka alkaa Jumalan huoneesta.¹ Tätä raamatunkohtaa tuki-
en on Salmenlinna kuvannut seuraavaksi laivan, joka on perinteisesti kirkon ja kristillisyyden
symboli.² Yhtymäkohta laivan ja raamatunkohdan välillä muodostuu siten, että laiva esiintyy
myös Pietarin symbolina, koska hän perusti ensimmäisen kristillisen yhteisön.³

Raamatunlause AUTUAITA OVAT NE, JOTKA ISOAVAT JA JANOAVAT VAN-
HURSKAUTTA on ote Jeesuksen vuorisaarnasta.⁴ Ikään kuin jatkeeksi lauseelle on Salmen-
linna kuvannut peuran, joka juo vettä. 'Niin kuin peura halajaa vesipuroille, niin myös minun
sieluni halajaa sinua, Jumala. Minun sieluni janoo Jumalaa, elävää Jumalaa.'⁵

Kolmas kuvista, viinipuu, viittaa suoraan seuraavaksi esitettyyn raamatunlauseeseen
MINÄ OLEN VIINIPUU, TE OLETTE OKSAT.⁶ Tämän jälkeen on kuvattu pelikaani, joka
ruokkii poikasiaan sydänverellään. Kristillisen ikonografian mukaan tällä symboloidaan Jeesuk-
sen uhrautumista ristillä, mutta se esiintyy myös lähimmäisenrakkauden tunnuksena.⁷

Kristilliseen rakkauteen liittyy myös viimeisenä esitetty raamatunlause PALVELKAA
TOISIANNE KUKIN SILLÄ ARMOLAHJALLA, MINKÄ ON SAANUT. Se on jälleen ote
Pietarin ensimmäisestä kirjeestä, jossa hän kehottaa rakastamaan, olemaan vieraanvaraisia ja
hyviä Jumalan huoneenhaltijoita.⁸

Antti Salmenlinnan maalaamat katto- ja urkulehterimaalaukset ovat edelleenkin näky-
vissä. Maalauksissa niiden maanläheinen vaikutelma yhdistyy kristilliseen sanomaan. Keskus-
kupolin maalauksissa hän kuvasi evankeliumitekstiä vuorottelemalla maanpäällistä ja taivaallis-
ta elämää. Maanpäällisen elämän kuvauksissa hän käytti maaseutupitäjän seurakuntalaisille
tuttuja aiheita, kun taas urkulehterin maalaukset muistuttavat kristinuskon perusasioista, kir-
kosta, uskosta, ehtoollisesta ja lähimmäisen rakkaudesta.

¹I Pietar. 4:12-19. Raamattu 1983.

²Hall 1974, 281 ja 240; Ferguson 1961, 181.

³Laiva on tällöin lähinnä hänen ammattinsa symboli. Hall 1974, 240. Pietari tunnettiin myös yhdessä
veljensä kanssa 'ihmisten kalastajina'. Hall 1974, 239.

⁴Matt. 5:6. Raamattu 1983.

⁵Ps.42:2-3. Raamattu 1983.

⁶Joh. 15:5. Raamattu 1983.

⁷Hall 1974, 64 ja 238.

⁸I Pietar. 4:10 ja 4:7-11. Raamattu 1983.

LEHTIMÄKI KIRKKOHERRAKUNTANA

Ajatus Lehtimäen oman kirkkoherrakunnan muodostamisesta tuli esille ensimmäistä kertaa kirkonkokouksessa toukokuussa 1872.¹ Eroa Alajärven kirkkoherrakunnasta haluttiin sen vuoksi, etteivät lehtimäkeläiset enää tahtoneet maksaa palkkaa sekä kirkkoherralle että kappalaiselle. Kappalaisen palkka oli korotettu niin, että se käsitti yhteensä noin 60 tynnyriä jyviä, puoliksi rukiita ja ohraa ja sen enempää ei seurakunta kirkonkokouksen mukaan voisi maksaakaan. Kirkkoherran palkan maksamisesta ei taas katsottu olevan mitään hyötyä, koska kirkkoherra kävi saarnaamassa vain muutamia kertoja vuodessa. Lehtimäkeläiset olivatkin jo kauan kaivanneet omaa 'opettajaa', sillä jumalanpalvelusten pito ja papin tehtävistä huolehtiminen oli jäänyt Lappajärven, Alajärven ja Soinin papiston hoidettaviksi.² Näistä aiheutuvien palkkakustannuksien ohella oli Lehtimäen kappeli myös velvoitettu ylläpitämään Lappajärven kirkon ja kirkkoherran puustellin rakennuksia, mikä koettiin suureksi rasitukseksi pienelle seurakunnalle.³

Lehtimäkeläiset toivoivatkin, että Hänen Keisarillinen Majesteettinsa armollisesti suostuisi siihen anomukseen, että Lehtimäki tulisi omaksi kirkkoherrakunnakseen, jossa ainoastaan yksi pappi toimittaisi virkaa. Näin kaikki papinmaksut maksettaisiin vain sille papille, joka asuisi Lehtimäellä ja hoitaisi kaiken työn. Omalle kirkkoherralleen seurakunta voisi maksaa nykyisen kappalaisen ja kirkkoherran yhteenlasketun palkan, joka olisi vähintään 90 tynnyriä viljaa ja 200 markkaa (silloista rahaa) vuodessa. Lisäksi hän saisi mm. tavalliset kirkkoonottajais- ja testamenttirahat. Entisen kappalaisen puustellista saatuja tuloja papille ei haluttu myöntää, sillä

¹Kirkonkok.ptk. 26.5. 1872. II Ca 2. LeKa; Vuonna 1859 Alajärvestä tuli kirkkoherrakunta, jonka alaisuuteen liitettiin Lehtimäen ja Soinin kappelit. Papiston palkkausta koskeva lainsäädäntö esti alajärveläisiä saamasta omaa kirkkoherraa, joten kirkollisia tehtäviä hoiti kappalainen. Seurakuntaa koskevat uudet säädökset astuivat voimaan vasta Lappajärven rovasti Jacob Fellmanin kuoltua, koska virkaa tekevän emäseurakunnan kirkkoherran palkkaetuja ei saanut loukata. Koska tuomiokapituli ei voinut palkkaetujen koskemattomuuden vuoksi määrätä Lehtimäelle toista pappia, jäi pienempien kirkollisten toimitusten suorittaminen ylimääräisten saarnaajien vastuulle. Tästä syystä lehtimäkeläiset anoivat itselleen vakituista pappia vuonna 1860. Oman kirkkoherrakunnan muodostamisesta ei tuolloin kuitenkaan ollut kysymys. Holma 1983, 722-723; Ojanperä 1977, 63-64; Lampola 1937, 266-267; Kirkonkok.ptk. 23.3.1860. II Ca 1. LeKa; Lappajärven kirkkoherrakunnan alaisuuteen jääneiden pitäjien irtautumisesta, katso Holma 1983, 723-724.

²Lampola 1937, 267.

³Kirkonkok.ptk. 26.5. 1872. II Ca 2. LeKa; Ojanperä 1977, 64.

seurakunta tahtoi edelleen hyödyntää niitä omiin tarkoituksiinsa. Kun kaikki tämä maksettaisiin yhdelle papille, olivat seurakuntalaiset siinä toivossa, ettei heidän enää tarvitsisi olla ilman omaa opettajaa. Näiden esitettyjen syiden nojalla katsottiin tarpeelliseksi anoa Lehtimäen seurakunnan erottamista omaksi kirkkoherrakunnakseen. Seurakunnan puolesta asiaa valittiin ajamaan tuomiokapituliin talonisännät Juha Matinpöika Hintsa ja Heikki Heikinpöika Mattinen.¹

Lehtimäkeläisten tekemä anomus kuitenkin hylättiin tuomiokapitulissa, koska sitä ei oltu julistettu asianmukaisesti saarnatuolista, eikä myöskään päätökseen tyytymättömille oltu suotu valitusaikaa ja -paikkaa. Näin ollen helmikuussa 1873 pidetyssä kirkonkokouksessa lehtimäkeläiset uudistivat aikaisemman anomuksensa lisäten, että mahdollisen oman kirkkoherran palkkaa yritetään saada nousemaan siten, että se rahassa vastaisi noin 3000 markkaa.²

Lehtimäellä valmistauduttiin jo edeltä käsin Alajärven kirkossa 19. elokuuta 1873 pidettävään pitäjänkokoukseen, jossa seurakunnan erohanketta käsiteltäisiin. Muutamaa päivää aiemmin pidetyssä kirkonkokouksessa oltiin sovittu tarkemmin oman kirkkoherran palkkauksesta. Hänelle luvattiin nyt 126 tynnyriä jyviä, joista seurakunta lupasi maksaa 35 tynnyriä siihen saakka, kunnes papin puustelli saataisiin siihen kuntoon, että se antaa säästöä saman verran. Tämän lisäksi luvattiin vielä 300 naulaa voita. Näin ollen tulevan kirkkoherran palkka kaikkine muine lisukkeineen olisi 2909 markkaa. Seurakunnan etuja valvoviksi asiamiehiksi Alajärvellä pidettävään pitäjänkokoukseen valittiin kirkkoväärti Matts Sunell, lautamies Carl Gustaf Sunell, talolliset David Wuorela, Heikki Mattinen ja Juha Suokko.³

Koska tämäkin anomus lopulta hylättiin, ei erohankkeista vähään aikaan keskusteltu kirkonkokouksissa. Saattaa olla mahdollista, että Lehtimäen ja Alajärven väliset suhteet hieman viilenivät, koska alajärveläisten esittämään kysymykseen 'lähettäkö pitäjä yhteisesti pyynnön Keisarille saada kirkkoherrakseen Jonatan Johanssonin' lehtimäkeläiset vastasivat, että seurakunnan puolesta asialle ei ole estettä, mutta kun '*seurakunnalle on sangen vähän hyötyä kirkkoherrakunnasta, niin ei tahdo seurakunta ollenkaan ottaa osaa pyyntökirjeen kustannuksiin.*'⁴

¹Kirkonkok. ptk. 26.5. 1872. II Ca 2. LeKa.

²Kirkonkok. ptk. 16.2. 1873. II Ca 2. LeKa.

³Kirkonkok. ptk. 17.8. 1873. II Ca 2. LeKa.

⁴Kirkonkok. ptk. 2.4. 1876. II Ca 2. LeKa.

Seuraavan kerran irtautumista Alajärvestä yritettiin vuonna 1887. Tuolloin Soinin seurakunta oli esittänyt Lehtimäen seurakunnalle kysymyksen, *‘josko se yhdistyisi Soinin pyyntöön päästä eri kirkkoherrakunnaksi Alajärven seurakunnasta.’*¹ Tähän pyyntöön lehtimäkeläiset vastasivat yksimielisesti kieltävästi, koska heille tällaisesta ‘yhdistyksestä’ ei olisi mitään hyötyä. Sen sijaan he katsoivat soveliaammaksi anoa tuomiokapitulilta sitä, että Lehtimäki yksinään pääsisi omaksi kirkkoherrakunnakseen. Tätä pyyntöä Turun tuomiokapituliin valittiin tekemään kunnallislautakunnan esimies Matts Sunell sekä lukkari Wille Suokko.² Hieman myöhemmin päätti Lehtimäen seurakunta kuitenkin lähettää myös lukkari Suokon ja kiertokoulunopettaja Fredrik Ahosen Alajärvellä 7. joulukuuta 1887 pidettävään yhteiseen pitäjänkokoukseen, jossa käsiteltäisiin Soinin kappelin erohanketta Alajärvestä. Tietoisina pienten kappeliseurakuntien hankaluuksista päättivät lehtimäkeläiset puoltaa Soinin anomusta päästä itsenäiseksi seurakunnaksi.³

Lehtimäen ja Soinin anomuksia ei kuitenkaan hyväksytty ja haaveet pääsystä itsenäiseksi seurakunniksi siirtyivät vielä vuosiksi eteenpäin. Soinin erotessa omaksi kirkkoherrakunnakseen vuonna 1895 täytyi lehtimäkeläisten vielä odottaa vuoroaan. Välillä näytti erohanke olleen täysin unohduksissa, mutta aina silloin tällöin asia nousi esille. Näin kävi esimerkiksi kirkonkokouksessa 19. toukokuuta 1901, jolloin asiasta keskusteltiin jälleen. Tuolloin läsnä olleet äänivaltaiset seurakuntalaiset päättivät yksimielisesti pyytää hallitukselta Lehtimäen erottamista Alajärven kirkkoherrakunnasta. Kirkonkokous valitsi kappalainen Kaarle K. Turtolan pyytämään lisäksi tuomiokapitulin määräystä jäävittömän puheenjohtajan asettamiseksi mainittuun kokoukseen.⁴ Lehtimäkeläisten toive toteutui, sillä tuomiokapitulin määräämä puheenjohtaja olisi läsnä 26. tammikuuta 1902 pidetyssä kirkonkokouksessa. Tähän kokoukseen seurakuntalaiset valmistautuivat etukäteen sopimalla tulevan kirkkoherran palkasta. Ehdotettiin, että kirkkoherralle maksettaisiin ne palkat, jotka Keisarillinen Senaatti uuden palkkausjärjestelmän vahvistaessaan määräsi Lehtimäen seurakunnan maksamaan sekä Alajärven kirkkoherralle että Lehtimäen kappalaiselle. Nyt korotettaisiin vielä siinä määrätty henkilömaksu kahdeksi markaksi mieshenkilöltä, ja yhdeksi markaksi kultakin 16 vuotta täyttäneeltä naishenkilöltä. Näin

¹Kirkonkok.ptk. 24.4. 1887. II Ca 2. LeKa.

²Kirkonkok.ptk. 24.4. 1887. II Ca 2. LeKa.

³Kirkonkok.ptk. 27.11. 1887. II Ca 2. LeKa.

⁴Kirkonkok.ptk. 19.5. 1901. II Ca 3. LeKa.

yhdistettynä palkka tulisi nousemaan vähintään 4000 markkaan.¹

Lehtimäen seurakunnan Senaatille jättämää anomusta ei oltu käsitelty vielä tammikuussa vuonna 1904. Kun kaiken lisäksi tieto Alajärven kirkkoherra Jonatan Johanssonin kuolemasta saapui samana vuonna, päätti kirkonkokous suurella yksimielisyydellä lähettää erohankkeen käsittelyn jouduttamiseksi kunnallislautakunnan esimies Heikki Mattisen anomaan tuomiokapitulilta, että Alajärven kirkkoherranviran avoimeksi julistamista lykättäisiin siihen saakka, kunnes Keisarillinen Senaatti tekisi päätöksen Lehtimäen asiassa. Mattisen tulisi samalla myöskin anoa asian pikaista ratkaisua. Näistä päätöksistä kuitenkin luovuttiin, koska samana päivänä saatiin kuulla, että virka on jo ehditty julistaa avoimeksi.²

LIITE 3 Lehtimäestä tuli kirkkoherrakunta vuonna 1904, vaikka omaa kirkkoherraa se joutuikin tosin vielä odottamaan. Kaarlo Mattila, joka oli tullut Lehtimäelle jo vuonna 1914, vihittiin seurakunnan ensimmäiseksi kirkkoherraksi vasta vuonna 1918.³ Hän hoiti virkaa vuoteen 1923 saakka. Pisimpään kirkkoherrana on toiminut Tauno Vartia, joka oli virassaan vuosina 1938-56. Nykyisin Lehtimäen kirkkoherrana toimii Pertti Kriikku.

YHTEENVETO

Lehtimäkeläisten ensimmäinen yritys kirkon saamiseksi käynnistyi vuonna 1776. Se oli kolmen pitäjän yhteishanke, johon osallistui Lehtimäen, Soinin ja Ähtärin tilallisia. Yhteinen kirkko oli päätetty rakentaa Lehtimäen Kirkonmäelle, lähelle Laukkosen tilaa. Kirkon perustuksia alettiin tehdä luvatta kevätkesällä 1781. Varsinaista rakennusvaihetta ei ehditty aloittaa, sillä kirkon pystyttämistä varten hankittu puumateriaali tuhoutui metsäpalon seurauksena vielä saman kesän aikana. Aiottu kirkko olisi luultavasti ollut yksinkertainen, pienehkö ristikirkko. Hanke sai hylkäävän päätöksen vuonna 1782. Ennusmerkit yhteisen linjan horjumisesta olivat olleet ilmoilla jo ennen tätä.

Erimielisyyksiä oli aiheuttanut kiista tulevan kirkon sijaintipaikasta. Kirkko päätettiin lopulta rakentaa Soiniin, minkä johdosta muutamat Lehtimäen tilalliset peruivat osallistumisensa. Soinilaisten nimissä edennyt hanke johti Soinin kirkon rakentamiseen, jonka pystyttäminen

¹Kirkonkok.ptk. 19.1. 1902. II Ca 3. LeKa.

²Kirkonkok.ptk. 24.1. 1904. II Ca 3. LeKa.

³Arola 1965, 86; Rantatupa 1983, 875.

aloitettiin luvatta vuonna 1783. Virallinen lupa rukoushuoneen rakentamiseen myönnettiin vuonna 1784, jolloin kirkko oli jo valmistunut.

Lehtimäkeläisten toinen yritys oman kirkon saamiseksi käynnistyi vuonna 1795. Kirkkoa varten laaditut piirustukset ja rakennusmestari Rijfin kanssa solmittu työsopimus toimitettiin suoraan Tukholman yli-intendentinvirastoon. Virkatien ohittamisen johdosta piirustuksista jäi puuttumaan maaherran lausunto, joten ne jäivät virallista hyväksyntää vaille. Piirustuksiin - joita voi pitää Jacob Rijfin laatimina ja jotka olivat lähes identtiset Korttesjärven piirustuksien kanssa - ei olisi kuitenkaan ollut mitään huomautettavaa. Perustamisanomus sai lopulta kielteisen päätöksen, sillä anojien keskuudessa havaittiin olevan ristiriitoja. Erimielisyyksiä oli aiheuttanut esim. tulevan papin palkkakustannusten jakautuminen eri tilojen kesken.

Virallinen lupa kirkon rakentamiseen ja papin palkkaamiseen myönnettiin vuonna 1799. Rakentaminen oli kuitenkin käynnistynyt jo hieman aiemmin. Kirkko rakennettiin pääsääntöisesti vuosina 1798-1800 rakennusmestari Carl Rijfin johdolla. Pystyttäminen tapahtui Jacob Rijfin vuonna 1795 laatimien ja vahvistamattomaksi jääneiden piirustusten mukaisesti. Kirkko valmistui kesällä 1800, mutta oli tuolloin vielä sisätiloiltaan pahasti keskeneräinen. Ilmeisesti myös kirkon ulkokatto oli jäänyt viimeistelemättä.

Kirkon sisätiloja rakennettiin, ja puutteelliseksi jäänyttä sisustusta täydennettiin vähitellen. Saarnatuoli ja sen katoksessa kiinnitettyinä olleet enkeliveistokset sekä kirkkosalia koristanut virsitaulu hankittiin viimeistään vuonna 1804. Rakennusmestari Aabraham Hernesmaa lahjoitti vuonna 1829 puusta valmistetun ja rikkaasti koristellun alttaritaulun, joka ei valitettavasti ole säilynyt jälkipolville. Sen sijaan hänen vuosina 1834-36 rakentamansa kolminivelinen kellotapuli kohoaa yhä alkuperäisellä paikallaan kirkon länsipäädystä. Tapuli ja kirkko yhdistettiin vuonna 1895 solarakennuksen avulla toisiinsa.

Lehtimäen kirkon ulkoarkkitehtuurin kannalta merkittävin muutos tapahtui vuosina 1845-1846 suoritetun peruskorjauksen yhteydessä. Rakennusmestari Jaakko Kuorikosken tekemän suunnitelman mukaisesti toteutettu korjaushanke keskittyi koko kirkon ulko- ja sisäkaton täydelliseen uusimiseen ja uudelleen rakentamiseen. Tässä yhteydessä kirkkoon rakennettiin kahdeksankulmainen, ikkunallinen attikaosa torneineen, jota aiempi tutkimus on pitänyt Jacob Rijfin suunnittelemana. Attikaratkaisun siirtyminen Jacob Rijfiltä Jaakko Kuorikosken nimiin tarkoittaa laajemmasta näkökulmasta katsoen sitä, että Lehtimäen kirkon mahdollinen osuus ns. Engel-kirkkojen syntyprosessissa vähenee merkittävästi. Samalla korostuu YIV:n vuonna 1796 laatima Kruunupyyn kirkkosuunnitelma, jonka edellyttämään ikkunalliseen attika-

osaan liitettiin rakennusvaiheessa kahdeksankulmainen keskustorni. Kruunupyyn (rak. 1822) ja myös Luopioisten (rak. 1813) kirkkojen attikaratkaisut ovat siten huomattavasti aikaisempia kuin Lehtimäellä (1845), jonka peruskorjausta edeltänyt asu oli kaiketi yhteneväinen Jacob ja Carl Rijfin rakentaman Korttesjärven kirkon kanssa.

Kirkon sisätilat saivat uudistuneen ilmeen vuosina 1947-48 suoritetun peruskorjaus- ja entisöintihankkeen yhteydessä. Korjaustyöt toteutettiin koristetaiteilija Antti Salmenlinnan suunnitelmien mukaisesti. 1890-luvun puolivälissä tehty sisälaudoitus poistettiin ja paljaat hirsipinnat tuotiin näkyviin. Kirkon länsipäätyyn rakennettiin urkulehteri ja sisäkatto koristeltiin kuvamaalausten avulla. Alttaritauluna vuodesta 1933 ollut taiteilija Onni Ojan teos 'Ristiinnaulittu' korvattiin paikkakuntalaisen taiteilijan Kalle Isolehdon veistämällä alttari-krusifiksilla. Kirkko vihittiin käyttöön ensimmäistä kertaa vuonna 1948. Nykyisen asunsa kirkko sai vuosina 1988-89 tehdyssä peruskorjauksessa.

Lehtimäen yli 200 vuotta vanhalla kirkolla on takanaan värikäs ja tapahtumarikas historia. Kirkkorakennus yhdessä taideteostensa kanssa on ollut varsin haastava ja mielenkiintoinen tutkimuskohde. Tutkimustyön edetessä paljastui paljon sellaista, jota ei ennalta olisi voinut edes arvailla: kahden oman aikakautensa merkittävimmän kirkonrakentajan aikaansaannokset olivat sulautuneet toisiinsa tavalla, joka säilytti salaisuutensa yli 150 vuoden ajan.

KUVALUETTELO

- KAAVIO 1** Järviseudun seurakunnallinen tilanne 1637 Pietarsaaren emäseurakunnan alaisuudessa.
Kaavio: Paula Mäkelä 2000.
- KAAVIO 2** Järviseudun seurakunnallinen tilanne 1760.
Kaavio: Paula Mäkelä 2000.
- KUVA 1** Karttakuva Soinin, Lehtimäen, Ruoveden ja Keuruun seudusta vuodelta 1787. Kuvasta ilmenee Soinin vuonna 1784 valmistuneen rukoushuoneen (eli kirkon) pohjakaava.
Kuvalähde: Maaherra Tandefelt KM:lle 15.4.1791. Liitteinen. RA MF FR 69. JyMa.
- KUVA 2** Lehtimäen kirkon arkistossa säilynyt signeeraamaton ja päiväämätön julkisivupiirros, joka vastaa pääosin kirkon nykyasua.
Kuvalähde: Kirkon työpiirroksia 1947. III Ja 3. LeKa. Valok. Heikki Hanka 2000. TaiKu.
- KUVA 3** Lehtimäen kirkko ja kellotapuli. Kuva noin vuodelta 1989.
Kuvalähde: Lehtimäen kirkon arkiston kuvakokoelma. LeKa.
- KUVA 4** Lehtimäen kirkon saarnatuoli, tekijä tuntematon. Valmistettu mahdollisesti 1800-luvun alussa.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 5** Lehtimäen kirkon vanhoja enkeliveistoksia vuodelta 1804, tekijä tuntematon. Enkeliveistosten korkeus n. 20 cm. Alkuperäinen sijaintipaikka saarnatuolin katos, nykyisin kirkkosalissa.
Kuvalähde: Heikki Hanka 2000. TaiKu.
- KUVA 6** Lehtimäen kirkon kellotapuli, rakentanut Aabraham Hernesmaa vuosina 1834-36. Kuva vuodelta 1951. **Kuvalähde: V.S. Salokangas 1951. Vedos 11/I-52. MVKA.**
- KUVA 7** Lehtimäen kirkon kellotapulिन ovet, tehnyt Aabraham Hernesmaa n. 1834-36.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 8** Lehtimäen kellotapulिन länsioven päällä sijainnut enkeliveistos n. vuodelta 1841. Tekijä tuntematon. Korkeus n. 53 cm. Nykyisin kirkkosalissa.
Kuvalähde: Heikki Hanka 2000. TaiKu.
- KUVA 9** Lehtimäen kirkon vaivaispoika. Valmistettu vuosien 1834-35 välisenä aikana. Mahdollisesti tapulinrakentaja Aabraham Hernesmaan veistämä. Korkeus 153 cm.

Kuvalähde: Heikki Hanka 2000. TaiKu.

- KUVA 10** Lehtimäen kirkon sisätila vuonna 1926. Alttarilaite tehtiin vuosien 1845-46 peruskorjauksen yhteydessä. Koristeellisista yksityiskohdista päätellen Jaakko Kuorikosken suunnittelema.
Kuvalähde: Valok. Pohjola. Neg. 583. MVKA.
- KUVA 11** Korttesjärven kirkko, rakentanut Jacob ja Carl Rijf n. vuonna 1792. Keskustorni uudistettiin Juho Jaakko Kuorikosken johdolla vuonna 1883.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 12** Jaakko Kuorikosken laatima ehdotus Korttesjärven tapuliksi, n. vuodelta 1854.
Kuvalähde: Klemetti 1936, 192 (kuva 351).
- KUVA 13** Jacob Rijfin vuosina 1785-86 rakentama Luodon kirkko.
Kuvalähde: Suomen kirkot ja kirkkotaide 2, s. 195.
- KUVA 14** Rakennusmestari Carl T. Rijfin vuonna 1798 laatima suunnitelma Karstulan kirkoksi. Suunnitelmaa ei koskaan toteutettu.
Kuvalähde: Lukkarinen 1987a, 114 (kuva 10).
- KUVA 15** Lehtimäen kirkko 1920-luvulla. Ulkolaudoitus on vuodelta 1895.
Kuvalähde: Neg. 23487. MVKA.
- KUVA 16** Lehtimäen kirkon sisätilaa vuosina 1947-48 suoritetun peruskorjauksen jälkeen. Kuva vuodelta 1951.
Kuvalähde: Valok. V.S. Salokangas 1951. Vedos 11/I-52. MVKA.
- KUVA 17** Lehtimäen kirkon urkulehteri. Kuvassa näkyvät urut (B.A. Thulé / Parkanon kirkko 1894) hankittiin Lehtimäelle vuonna 1949. Urut uusittiin 18 äänikertaisiksi vuonna 1967.
Kuvalähde: Valok. V.S.Salokangas 1951. Vedos 11/I-52. MVKA.
- KUVA 18** Lehtimäen kirkon alttari Antti Salmenlinnan uudistamana. Alttarikrusifiksin ja alttarikaapin valmisti lehtimäkeläinen Kalle Isolehto vuosina 1943-46. Kuva vuodelta 1951.
Kuvalähde: Valok. V.S. Salokangas 1951. Vedos: 11/I-52. MVKA.
- KUVA 19** Lehtimäen kirkon sisätilaa nykyisin. Alkuperäinen 1840-luvulla valmistettu alttarikaide ja kuorikaide palautettiin vuoden 1988 peruskorjauksen yhteydessä.
Kuvalähde: Lehtimäen kirkon arkiston kuvakokoelma. LeKa.
- KUVA 20** Lehtimäen kirkon virsitalu, valmistettu viimeistään vuonna 1804. Veistotyön tekijä tuntematon. 113 x 54 cm.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 21** Granberg, Matts?, *Naisprofeetta Mirjam*, 1804. Lehtimäen kirkossa olevan

virsitaulun taka-osa. Liimaväri ja öljy puulle.

Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.

- KUVA 22** Lehtimäen kunnallislautakunnan esimies Kaarlo Kustaa Sunellin vuonna 1882 lahjoittama seitsenhaarainen kynttelikkö. Pronssia? Korkeus 93 cm.
Kuvalähde: Heikki Hanka 2000. TaiKu.
- KUVA 23** Eric Cainberg, 1799, *Kirkonrakentaja Jakob Riff*. Heikki Klemetin vuonna 1929 löytämä kipsimedaljonki. Teos löytyi rikkoutuneena Lehtimäen kirkon kellotapulista. Nykyisin kansallismuseossa sijaitsevan alkuperäisen medaljongin mukaan tehty kopio on Lehtimäen kirkon sakaristossa. ø 65 cm.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 24** Tuntematon / Granberg, Matts?, *Ristiinnaulittu*, 1800-luvun alku? Öljy kankaalle. 119 x 75 cm. Maalauksen lahjoitti Lehtimäen kirkkoon lukkari Eric Salin 1852.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 25** Onni Oja, *Ristiinnaulittu*. 1933. Öljy kankaalle. 270 x 143,5 cm. Lehtimäen kirkon entinen alttaritaulu.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 26** Onni Oja, *Hyvä Paimen*. 1953. Vesiväriluonnos Lehtimäen kirkon uudeksi alttaritauluksi. 27 x 15,5 cm. Esillä Lehtimäen kirkkoherranvirastossa.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.
- KUVA 27** Antti Salmenlinnan vuosina 1947-48 toteuttamat Matteuksen evankeliumiin perustuvat kattomaalaukset.
Kuvalähde: Heikki Hanka 1996. TaiKu.
- KUVA 28** Antti Salmenlinna, *Enkeli, miekka ja tuli*. Yksityiskohta vuosina 1947-48 toteutetun kattomaalauksen kuvaohjelmasta.
Kuvalähde: Paula Mäkelä 2000. PMA.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Lyhenteet

KA = Kansallisarkisto, Helsinki.

MF = mikrofilmi

Painamattomat lähteet

AlaKa = Alajärven kirkonarkisto.

Tarkastuspöytäkirjat 1751-1836. KA MF UK 85.

HiKa = Himangan kirkon arkisto.

Kalustoluettelo 1852, 1854-1937. KA MF UK 547.

HyKa = Hyrynsalmen kirkonarkisto.

Kalustoluettelo 1843-1894. KA MF IK 179.

JyMa = Jyväskylän maakunta-arkisto, Jyväskylä.

KarKa = Karstulan kirkon arkisto.

Pitäjänskokousten pöytäkirjat 1794-1810. II Ca 0.

LauKa = Laukaan kirkon arkisto.

Pöytäkirjat 1736-1842. II Ca 1.

Tilikirja 1730-1860. III Gla 1.

RA FR = Ruotsin arkistoista kopioituja mikrofilmejä.

Landshövdingarnas skrivelser i Finland. (Maaherran kirjeet KM:lle)

Österbottens län 1780-1785, 1786-1789, 1790-1793. RA FR 69.

Österbottens län 1794-1795. RA FR 70.

Österbottens län 1798-1799. RA FR 71.

Senaatin talousosaston kirjediaarit.

AA 36/1844-AA 38/1846. MF 18.

Valtiosihteerin virasto ja sen alaiset viranomaiset. Yleisluettelo II.

VSV:n aktihakemisto 1841-50. MK 70.

KA = Kansallisarkisto, Helsinki.

Kenraalikuvernöörin kanslia (KKK).

Akti 86/1845. Lehtimäki.

Senaatin talousosasto (STO).

Aktikarttakokoelma. Nro 241/28 KD 1845.

Valtiosihteerinviraston (VSV) arkisto.

Akti 152/1845. Fa 389. Lehtimäki.

KorKa = Korttesjärven kirkon arkisto, Korttesjärvi.

Pitäjänskokouspöytäkirjat 1842-1868. KA MF UK 137.

Mittauspiirustukset 1949. Pohjakaava ja läpileikkaus.

Tilikirjat 1793-1895. KA MF UK 137.

KuuKa = Kuusamon kirkon arkisto.

Pitäjänskokouspöytäkirjat 1730-1828. KA MF IK 234.

Tarkastuspöytäkirjat 1826-1858. KA MF IK 234.

LeKa = Lehtimäen kirkonarkisto, Lehtimäki.

Eri hallintoelinten ja toimikuntien pöytäkirjoja ja niiden liitteitä 1800-1961. II Ck 4.

Kalustoluettelo 1847-1896. II Bb 1.

Kalustoluettelo 1897-1935. II Bb 2.
 Kartta Fagerkullan tiluksista 1827. III Jc 1.
 Kertomukset synodali- ja kirkolliskokousta sekä piispantarkastusta varten 1922-1965.
 II Dd 2.
 Kirkkoa, seurakuntaa ja pappilaa koskevia asiakirjoja. 1793-1847. II G 1.
 Kirkkoneuvoston pöytäkirjat 1879-1945. II Cb 1.
 Kirkkovaltuuston pöytäkirjat 1935-1943. II Cc 1.
 Kirkon hyväksytyt muutospäätökset 1943. III Ja 2.
 Kirkonkassan tilikirja 1804-1834. III Gl 1.
 Kirkonkassan tilikirja 1834-1860. III Gl 2.
 Kirkonkassan tilikirja 1860-1925. III Gl 3.
 Kirkonkassan tilikirja 1897-1925. III Gl 4.
 Kirkkokokousten pöytäkirjat 1833-1866. II Ca 1.
 Kirkkokokousten pöytäkirjat 1866-1888. II Ca 2.
 Kirkkokokousten pöytäkirjat 1889-1907. II Ca 3.
 Kirkkokokousten pöytäkirjat 1927-1958. II Ca 5.
 Kirkon rakentamista ja kunnossapitoa koskevia asiakirjoja 1904-1984. III Fd 1.
 Kirkon työpiirustuksia 1942-48. III Ja 2.
 Kirkon työpiirustuksia 1947. III Ja 3.
 Muuttaneidenluettelo 1800-1842. KA MF UK 325.
 Taloudellisten katselmusten pöytäkirjat 1898-1968. II Cg 1.
 Kalustoluettelo 1800.
 Kalustoluettelo 1827.
 Kalustoluettelo 1833.
 Kalustoluettelo 1836.
 Kalustoluettelo [1891].

LuoKa = Luodon kirkon arkisto.

Muut asiakirjat 1787-1825. KA MF UK 612.

MV = Museovirasto, Helsinki.

MVKA = Kulttuurihistorian kuva-arkisto.

MVRAK = Rakennushistorian osasto.

Mittauspiirustukset 1948. Lehtimäki.

MVTOP = Kulttuurihistorian osaston topografinen arkisto.

Lehtimäki:

Nikula, Oscar. Inventointiluettelo Lehtimäen kirkosta 10.6. 1930.

Opetusministeriön kirje Muinaistieteelliselle toimikunnalle. 26.6. 1943.

Puhtaaksikirjoitetut kalustoluettelot Lehtimäen kirkosta

Kalustoluettelot 1816, 1833, 1833 ja 1847 sekä pöytäkirja 1843.

Tauno Vartian kirje Muinaistieteelliselle toimikunnalle. 16.7. 1947.

OraKa = Oravaisten kirkon arkisto.

Pitäjänsynodipöytäkirjat 1807-1857. KA MF UK 298.

PMA = Paula Mäkelän arkisto, Jyväskylä.

Lehtimäen kirkkoa koskeva tutkimusaineisto 2000-2001.

RA = Riksarkivet, Tukholma.

Allmänna verk. M. FL. Skrivelser till K Maj:t.

Handlingar ur kammarkollegium till Kungl. Majt. 1782. Rörande byggandet av

Lehtimäki kyrka. Jan- feb. Vol 32.

Överintendentsämbetets huvudarkiv.

Kyrkliga byggnadet i Finland. F II b:1.

Kyrkliga byggnader i Finland. F II b:2.

SoKa = Soinin kirkonarkisto, Soini.

Muut asiakirjat 1791-1859. KA MF UK 328.

Tilikirja 1793-1858. KA MF UK 327.

Tilikirja 1839-1925. No 11.

TaiKu = Jyväskylän yliopiston taiteen ja kulttuurintutkimuksen laitos. Jyväskylä.

Kirkkomaalausten kuva-arkisto.

Paikkakunnittain järjestetty kirkkotutkimusaineisto.

TMA = Turun maakunta-arkisto, Turku.

Turun tuomiokapitulin arkisto.

Bref bok för 1796. BI 63.

Bref bok för år 1798. BI 65.

Bref bok för år 1799. BI 66.

Emäseurakunnittain järjestettyjä asiakirjoja.

Kortesjärvi 1876-1905. E VI 80.

Kuusamo 1827-1848. E VI 88.

Lappajärven emäseurakunta. Kortesjärvi, Alajärvi, Evijärvi, Vimpeli, Soini, Lehtimäki. 1825, 1827-1849. E VI 93a.

Lappajärven emäseurakunta. Kortesjärvi (v:een 1876), Alajärvi (v:een 1876), Evijärvi (v:een 1878), Vimpeli (v:een 1880), Soini (v:een 1876), Lehtimäki (v:een 1876). 1850-1908. E VI 93b.

Kongl. bref 1743-1800. EI 13.

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1787, 1789. KA MF JK 2182.

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1790-1792. KA MF JK 2183.

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1796. KA MF JK 2184.

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1799-1800. KA MF JK 2185.

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1845. KA MF JK 2208.

Tuomiokapitulin pöytäkirjat 1846. KA MF JK 2209.

VMA = Vaasan maakunta-arkisto, Vaasa.

Pietarsaaren rovastikunnan arkisto.

Kirkollisten viranomaisten kirjeet ja päätökset.

Muiden kirkollisten viranomaisten kirjeitä vv. 1801-1913. II Ea 8.

Tuomiokapitulin kirjeet vv. 1779-1811. II Ea 4.

Tuomiokapitulin kirjeet vv. 1806-1837. II Ea 5.

Valtion viranomaisten kirjeet ja päätökset.

Jäljennöksiä kuninkaan ja keisarin kirjeistä tuomiokapitulille vv. 1788-1806. II Eb 1.

Suullisia tietoja antaneet

Hanka, Heikki, professori, Jyväskylän yliopiston taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos.

Junnila, Heikki, tutkija, Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitos.

Känsälä, Risto, maakunta-amanuessi, Seinäjoki.

Rantatupa, Heikki, dosentti, Jyväskylän yliopiston Suomen historian laitos.

Painetut lähteet

- Apostolos-Cappadona, Diane, 1996. *Encyclopedia of Women in Religious Art*. New York.
- Arola, Herman, 1965. *Lehtimäen asukkaita*. Vaasa.
- Bergholm, Axel, 1901. *Sukukirja. Suomen aatelittomia sukuja*. I osa. Suomen muinaismuistoyhdistys. Kuopio.
- Berndtson, Nils, 1986. *Kirkko ja henkinen kulttuuri*. Laukaan historia II: 1776-1868. Laukaa.
- Bernen, Satia & Robert, 1973. *Myth & Religion in European Painting 1270-1700*. London.
- Biblia 1642. *Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi*. Stockholm.
- Biblia, 1758. *Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi*. Turku.
- Biblia, 1776. *Biblia, Se on: Koko Pyhä Raamattu Suomexi*. Turku.
- Biblia, 1852a. *Biblia, Se on: Koko Pyhä Raamattu Suomexi*. Helsinki.
- Biblia, 1852b. *Biblia, se on Pyhä Raamattu, Wanha ja Uusi Testamenti*. Stockholm.
- Bruschi, Arnaldo, 1977. *Bramante*. Translated from the Italian by Peter Murray. London.
- Cleve, Nils, 1968. *Suomen rokokoon ja uusklassismin taidearteita*. Toim. Istvan Rác. Helsinki.
- Colliander, O.I., 1918. *Suomen kirkon paimenmuistio*. Helsinki.
- Edling, Barbro, 1993. *Överintendentsämbetet och kyrkorna i Finland 1760-1809*. Kyrkobyggnader 1760-1860. Del 3. Övre Norrland, Finland 1760-1809. Borås.
- Ervasti, Seppo, 1981. *Kuusamon seurakunnan kolme vuosisataa*. Kuusamon seurakunnan historia. Kuusamo.
- Ferguson, George, 1961. *Signs & Symbols in Christian Art*. New York.
- Flodin, Barbro, 1993. *Överintendentsämbetet och församlingarna. Öskemål, förslag föreskrifter och förverkligande*. Kyrkobyggnader 1760-1860. Del 3. Övre Norrland, Finland 1760-1809. Borås.
- Hall, James, 1974. *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*. Reprinted 1975. London.
- Holma, Elisa, 1983. *Kirkko ja seurakuntalaiset*. Järviseudun historia II. Kunnallishallinnon toteuttamisesta 1970-luvulle. Toim. Toivo Nygård. Vaasa.
- Junnila, Heikki, 1983. *Eräkaudesta isonvihan loppuun*. Järviseudun historia I. Esihistoriasta 1850-luvulle. Toim. Heikki Junnilla ja Heikki Rantatupa. Vaasa.
- Keränen, Jorma, 1988. *Asutus keskiajan lopulta 1720-luvulle sekä hallinto ja kulttuuri vuoteen 1918*. Hyrynsalmen historia. Jyväskylä.
- Klemetti, Heikki, 1927. *Suomalaisia kirkonrakentajia 1600-1700-luvuilla*. Porvoo.
- Klemetti, Heikki, 1932. *Kuortaneen vaiheita sanoin ja kuvin*. Porvoo.
- Klemetti, Heikki, 1936. *Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla*. Porvoo.
- Knapas, Marja Terttu, 1986. *Ylikiimingin kirkkojen vaiheet*. Ylikiimingin kirkko 200 vuotta. Kuusamo.
- Kostof, Spiro, 1985. *A History of Architecture. Settings and Rituals*. New York.
- Kriikku, Pertti, 1992. *Kirkko ja hengellinen elämä*. Lehtimäki kotiseutuni. Kotiseututietoa omasta pitäjästä. Toim. Jouko Kari ja Pentti Kurunmäki.
- Kuvataiteilijat, 1972. *Suomen kuvataiteilijoiden henkilöhakemisto 1972*. Porvoo.
- Kuvataiteilijat, 1991. *Taiteilijahakemisto 1991*. Jyväskylä.
- Kydén, Tarja, 1998. *Suomen intendentinkonttorin kirkkoarkkitehtuuri 1810-1824*. Kustavilainen perinne ja suuriruhtinaskunnan uusi rakennushallinto. Jyväskylä.
- Känsälä, Risto, 1993. *Kälviän ja Ullavan kirkot ja tapulit*. Kälviän ja Ullavan kirja. JYY:n kotiseutusarja N:o 31. Jyväskylä.
- Känsälä, Risto, 1998. *Maankuulut Kuorikosket - kirkonrakentajien suku ja toiminta*. Kuori-

- kosket puukirkkojen mestarit. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja KIJ 49. Kokkola.
- Lampola, Viljo, 1937. Lappajärven seurakunta 1637-1937. Helsinki.
- Laukkonen, Ilmari, 1966. Korttesjärven historia. Seinäjoki.
- Laukkonen, Ilmari, 1989. Töysän historia. Vaasa.
- Lehtimäen kirkko vihittiin*. Järviseu tu 22.12.1948. No. 51.
- Lehtimäen kirkon uusi alttaritaulu*. Vaasa 7.10.1933.
- Lexikon der christlichen Ikonographie 4, 1972. Herausgegeben von Engelbrekt Kirschbaum. Freiburg im Breisgau.
- Lilius, Henrik ja Sinisalo, Antero, 1970. Kauneimmat kirkkomme. Suomalaista kirkkoarkkitehtuuria keskiajalta nykypäivään. Toim. Lilius-Sinisalo. Jyväskylä.
- Lindberg, Carolus, 1934. Suomet kirkot. Helsinki.
- Lukkarinen, Ville, 1982. Kuorikosken kirkonrakentajasuku. Näyttelymoniste. Kaustisen kulttuurilautakunta. Alajärvi.
- Lukkarinen, Ville, 1987a. Jacob Rijfs försvunna plan till en kyrka i Lillkyro. Finskt Museum 1987. Helsingfors.
- Lukkarinen, Ville, 1987b. Niinsanottujen Engel-kirkkojen probleema. Suomen museo 1987. 94. vuosikerta. Helsinki.
- Lukkarinen, Ville, 1989. *Kirkkoarkkitehtuuri 1809 - 1865*. ARS Suomen taide 3. Keuruu.
- Lukkarinen, Ville, 1998. *Kuorikoskien kirkot ja eurooppalainen rakennustaide*. Kuorikosket puukirkkojen mestarit. Kansanmusiikki-instituutin julkaisuja KIJ 49. Kokkola.
- Luostarinen, Laura, 1980. Suomen kirkot ja kirkkotaide 2. Toim. Markku Haapio. Lieto. *Näyttely Seinäjoella*. Aamulehti 29.11.1964.
- Ojanperä, Martti, 1977. *Alajärven seurakunnan perustaminen*. Alajärven seurakunnan vaiheita. Satavuotisjuhla julkaisu. Toim. Toivo Kivipelto. Seinäjoki.
- Omni Oja. Maalauksia-Målningar-Paintings 1927-1986*, 1986. Teksti: Jaakko Puokka. Helsinki.
- Pettersson, Lars, 1959. *Kirkot ja kirkkotaide*. Oma maa 6. Porvoo.
- Pettersson, Lars, 1976. Joutsan kirkko. Joutsan kirja. JYY:n kotiseutusarja N:o 12. Jyväskylä.
- Pettersson, Lars, 1977. Kirkonrakentajasuku Rijf. Rijf kyrkobyggarläkten. Suomen rakennustaiteen museo - Finlands arkitekturmuseum 28.8.1977. Kuvaluettelo. Helsinki.
- Pettersson, Lars, 1979. Kaksikymmentänjäkulmaisen ristikirkon syntyongelmia. On Finnish Cruciformed Timber-Churches with Twenty-Four Corners. Problems concerning their origin. Espoo.
- Pettersson, Lars, 1985. Kyrkor och klockstaplar i svenska Österbotten. Svenska Österbottens historia V. Vasa.
- Pettersson, Lars, 1989a. *Kirkkojen rakentaminen 1800-luvun alkuvuosikymmenille*. ARS Suomen taide 4. Keuruu.
- Pettersson, Lars, 1989b. *Ristikirkot*. ARS Suomen taide 3. Keuruu.
- Pettersson, Lars, 1992. Suomalainen puukirkko. Wooden church architecture in Finland. *Suomalainen puukirkko. Finnish wooden church*. Suomen rakennustaiteen museo. Helsinki.
- Pyhä Raamattu, 1983. Vanha testamentti: XI yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1933 käyttöönottona suomennos. Uusi testamentti: XII yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1938 käyttöönottona suomennos. Helsinki.
- Pöykkö, Kaarina, 1991. Erik Cainberg ja hänen reliefisarjansa Turun vanhassa akatemiatalossa. Jyväskylä Studies in the Arts 36.
- Rantatupa, Heikki, 1977. *Kirkolliset olot ennen vuotta 1859*. Alajärven seurakunnan vaiheita.

- Satavuotisjuhlajulkaisu. Toim. Toivo Kivipelto. Seinäjoki.
- Rantatupa, Heikki, 1983. *Järviseu tu isostavihasta 1800-luvun puoliväliin*. Järviseu dun historia I. Esihistoriasta 1850-luvulle. Toim. Heikki Junnila ja Heikki Rantatupa. Vaasa.
- Rinne, Juhani, 1912. *Regeringens vård om Finlands allmänna byggnader före 1809*. Finskt museum 1912. Helsingfors.
- Suomen kirkot ja kirkkotaide 2. Toim. Markku Haapio. Lieto 1980.
- Tuomaala, Väinö, 1948. *Soinilaisia karhun nostajia ja karhun kaatajia*. Kytösavut IV. Vaasa.
- Tuomaala, Väinö, 1963. *Runo Soinin kirkosta. Runoa ja tarinaa seurakunnan syntyajoilta*. Eripainos Ilkasta 15.12.1962. Järviseu dun museon julkaisuja N:o 2. Seinäjoki.
- Tuorila, Teuvo, 1998. *Himangan seurakunnan itsenäistyminen. Yli 200-vuotiaan ehostukset*. Himangan seurakunta 100 vuotta. Himangan seurakunta. Kannus.
- Valkonen, Markku, 1987. *Modernin taiteen murros kirkkotaiteessa*. Ars sacra fennica. Aikamme taide kirkossa. Näyttelyjulkaisu. Helsinki.
- Vallinmäki, Aaro, 1929. *Hiilipiirtoja Lehtimäen seurakunnasta ja kunnasta*. Lahti.
- V[allinmä]ki, A[hti], 1994. *Kalle Isolehto*. Eteläpohjalaisia elämäkertoja III. Täydennysosa A-Ö. Toim. Ilmari Laukkonen. Vaasa.
- Vähäkangas, Pekka, 1996. *Taide alttarilla. Alttaritaulutraditio Suomessa 1918 - 1945*. Jyväskylä Studies in the Arts 52. Saarijärvi.
- Wik, William, 1972. *Bidrag till studiet av släkten Rijfs kyrkobyggarverksamhet*. Jakobstad.
- Österbladh, Kaarlo, 1949. *Henkinen elämä vuosina 1700-1809*. Etelä-Pohjanmaan historia IV, 2. Toim. Aulis J. Alanen. Vaasa.

LIITE 1

KIRKONRAKENTAJASUKU RIJF

Pietarsaaren pitäjämästä kotoisin olleen Rijfin kirkonrakentajasuvun katsotaan alkavan **Thomas Rijfistä** (1726-1803). Hän oli ensisijaiselta ammatiltaan muurari, mutta omasta tustaan huolimatta myös rakennusmestarintaidot sekä piirustusten laadinnan. Thomas Rijfin on katsottu saaneen virikkeitä ammattitaitoonsa vaasalaiselta muurarimestarilta David Olanderilta (1735-1809) ja kokkolalaiselta kirkonrakentajalta Matti Hongalta (1713-1777). Kolmikko osallistui yhdessä vuosina 1770-73 Närpiön kivikirkon laajennukseen. Pietarsaaren maaseurakunnan kellotapuli valmistui Matti Hongan ja Thomas Rijfin johdolla 1769-1775.¹

Thomas Rijfin pojat **Jacob** (1753-1808) ja **Carl** (1756-1801) osallistuivat usein isänsä rakennushankkeisiin. He suunnittelivat ja rakensivat kirkkoja ja tapuleita pääasiallisesti Vaasan ja Oulun lääneissä. Rijfin kirkonrakentajiin kuului myös Jacobin poika **Carl** (1783-1808), joka toimi isänsä avustajana. Isä ja poika kuolivat kuumetautiin vuonna 1808 Tukholman Kungsholman kirkon tornityön alkuvaiheessa. Aiemmin on epäilty, että he olisivat kuolleet vihamiesten myrkyttäminä, mutta tämä käsitys ei nykytutkimuksen valossa pidä paikkaansa.²

Jacob Rijf oli kirkonrakentajasuvun tunnetuin jäsen. Hän opiskeli vuosina 1783-84 ensimmäisenä suomalaisena siviiliarkkitehtuuria Tukholman Kuninkaallisessa maalaus- ja kuvanveistoakatemiassa. Hänen opettajinaan toimivat Carl Fredrik Adelcrantz (1716-1796) ja Italiasta opintomatkaltaan palannut arkkitehti Olof Tempelman (1745-1816). Todistuksessa ahkeraksi mainittu Rijf menestyi opinnoissaan hyvin. Adelcrantz laati jopa erillisen todistuksen, jossa hän kehui Rijfin osaamista sekä erityisesti hänen kykyään huomioida lujuuden, kestävyuden ja kauneuden vaatimukset. Vuonna 1784 hänet nimitettiin Ruotsin Länsipohjan lääninrakennusmestariksi. Toimenkuvaan kuului, että Rijf yleisluontoisesti tarkastaisi Norlanin keskiaikaiset kirkot ja ehdottaisi mitä niille pitäisi tehdä. Muutoinkin koulutuksen suoma etu mahdollisti useita eri työtehtäviä, ja Jacob Rijfistä tuli johtava kirkonrakentaja.³

Rijfin rakennustoiminta oli vilkkainta 1790-luvulla, jolloin kohteina olivat esimerkiksi Alatornion (1794-97) ja Pietarsaaren maaseurakunnan (1787-1795) keskiaikaisten kirkkojen

¹Pettersson 1985, 259 ja 328; Pettersson 1989a, 340.

²Pettersson 1989a, 340; Ks. tässä yhteydessä Wik 1972, 336-337.

³Pettersson 1985, 329; Wik 1972, 291; Pettersson 1989a, 340.

uudelleenrakentaminen. Muusta 1790-luvun Rijf- tuotannosta mainittakoon Korteesjärven (1792 Jacob ja Carl T. Rijf), Himangan (1793-95 Carl T. ja Jacob Rijf), Oravaisten (1795-97 Carl T. Rijf) kirkot. Vimpelin 12-kulmainen pyörökirkko kellotapuleineen valmistui vuonna 1806 (Jacob Rijf).

Rijfien edustama kustavilainen uusklassismi vaikutti Suomessa 1700-luvun lopulla. Kirkkoarkkitehtuurissa pyrittiin tavoittamaan kiviarkkitehtuurin muotokieli kirkon sisä- ja ulkoarkkitehtuurissa, vaikka rakennusmateriaalina oli puu. Ulkoarkkitehtuurissa keskustorni, joka ilmensi juhlallisuutta ja monumentaalisuutta, sai määräävän aseman. Uusklassismin myötä klassiset temppelinpäätyaiheet ilmestyivät yhä enenevässä määrin suomalaiseen kirkkoarkkitehtuuriin, ja yleisesti ottaen kirkkojen väriasteikko vaaleni niin sisä- kuin ulkotiloissakin.¹

Rijfien kirkkorakennusten lähtökohtana olivat YIV:ssa laadittujen kirkkoprojektien ohella usein myös heidän omat piirustuksensa, jotka vain ajanmukaistettiin YIV:ssa. Tosin varsinaisessa rakennusvaiheessa piirustukset saatiin jälleen muuttaa puuteknisesti vanhanai- kaisempaan ja tyyliään vähemmän oikeaoppiseen suuntaan.²

Jacob Rijfin omiin piirustuksiin nojautuvien puukirkkojen pohjakaavana oli yleensä tasavartinen risti, jonka sisäkulmat olivat viistetyt kaksinkertaisin hirsiseinin. Sisäseinien nurkkaliitoksena oli tavallisesti ns. lohenpyrstö³, jota on käytetty myös Lehtimäellä. Sakaristo oli itäisen ristivarren päässä ja alttari tavallisesti kaakkoisviisteessä. Kirkon sisäseinät jäseneltiin usein pystysuorien pilastereiden ja vaakasuoran palkiston avulla, kun taas kirkon ulkoseinien ristivarret jäseneltiin liseeni-, pilasteri tai pylväsjärjestelmillä. Suunnitelmissaan Rijf korosti erityisesti keskustornia, joka oli yleensä tarkoitettu kellojen ripustamiseen. Jacob Rijfille tämä idea lienee periytynyt opettajansa C.F. Adelcrantzin suunnittelema Tukholman Aadolf Fredrikin kirkosta (1768-1783), jonka hallitsevana elementtinä on komea, soittokellolla varustettu keskustorni.⁴

Keskustornin koko ja muoto määräytyivät kellojen lukumäärän ja painon perusteella.

¹Lilius 1970, 22; Cleve 1968, 17-19.

²Pettersson 1985, 293; Pettersson 1989a, 340-341; Pettersson 1992, 20.

³Lohenpyrstösälvos = hirren salvoskohta eli kaulaosaa on muotoiltu tyvestä ohuemmaksi kuin hirren varsinainen pää. Menetelmä oli välttämätön, sillä hirsien pelkkä tasapaksu kaula ei olisi pystynyt pitämään suurelle rasitukselle altistuvia nurkkia koossa. Lohenpyrstösälvoksen tyveen voitiin tarvittaessa vielä veistää pieni kohoke, joka lukitsi salvoksen tukevasti paikoilleen ja esti hirsien liukumisen.

⁴Aadolf Fredrikin kirkonrakennustyöt alkoivat vuonna 1768. Kirkko vihittiin käyttöön vuonna 1774, mutta keskustorni valmistui vasta vuodeksi 1783. Pettersson 1989a, 341.

Joillakin paikkakunnilla vieroksuttiin kellojen asettamista keskustorniin, sillä erillinen kellotapuli koettiin turvallisemmaksi ja käytännöllisemmäksi.¹ Toisaalta kellollinen keskustorni lienee ollut jossakin määrin houkutteleva, sillä siten välttyttiin erillisen kellotapulien rakentamisesta aiheutuville lisäkustannuksilta.

¹Pettersson 1989a, 341.

LIITE 2

KUORIKOSKIEN KIRKONRAKENTAJASUKU

Kaustiselta kotoisin ollut Kuorikoskien kirkonrakentajasuku on laajin tunnettu rakentajasuku Suomessa. Sukuun kuului kymmenen kirkonrakentajaa ja viisi rakennusmestaria, joista tässä yhteydessä luetellaan muutamia.

Suvun ensimmäinen kirkonrakentaja oli **Matti Kuorikoski** (1741-1800). Hänen rakentamiaan ovat Kaustisen (1777) ja Perhon (1780-82) ristikirkot ja niiden tapulit. Hänen oletetaan saaneen virikkeitä kokkolalaiselta kirkonrakentaja Matti Hongalta.¹

Kirkonrakentaja **Heikki Matinpoika Kuorikoski** (1772-1847) aloitti toimintansa johtamalla Jacob Rijfin suunnitteleman Kälviän tapulin pystytystä vuosina 1803-04. Hän rakensi uransa aikana parikymmentä kirkkoa ja kellotapulia. Lisäksi hän vastasi useiden kirkkojen ja tapuleiden korjauksista. Rakennustöidensä ohella Heikki Kuorikoski laati kirkkojen ja tapuleiden piirustuksia. Ehkä merkittävin näistä oli vuonna 1823 laadittu Alajärven kirkkosuunnitelma, jonka myötä intendentinkonttori sai virikkeen ns. Engel-kirkkojen piirtämiseen.² On oletettu, että Alajärven suunnitelman syntyyn on saattanut vaikuttaa jokin Jacob Rijfin kadoksissa oleva piirustus.³

Kysymys Jacob Rijfin ja Heikki Kuorikosken mahdollisesta opettaja-oppilas on jäänyt arvailujen varaan. Varsinaisia todisteita asialle ei ole. Arvatenkin jonkinlainen yhteys on saattanut olla olemassa, sillä muutoin eräiden Kuorikoskien laatimien suunnitelmien ratkaisuja olisi perin vaikea selittää.⁴ Yhteys saattaa osin selittyä sillä, että Kuorikosket -joko korjatessaan tai rakentaessaan kirkkoja ja tapuleita niillä paikkakunnilla joissa myös Rijfit olivat vaikuttaneet tutustuivat ja ehkä jopa jäljensivät Rijfien laatimia piirustuksia hyödyntäen niitä myöhemmin omissa suunnittelutoiminnassaan. Jaakko Kuorikosken vuonna 1841 laatimaa Karstulan kirkon

¹Känsälä 1998, 8; 14-15.

²Känsälä 1998, 16, 20.

³Pettersson 1985, 425-426; Lukkarinen 1998, 78; Kyseessä saattaisi olla Alajärven kirkkoa varten vuonna 1806 mahdollisesti laadittu suunnitelma kustannusarvoineen. Kirjelmän mukaan suunnitelman tuli olla jonkin taitavan rakennusmestarin laatima. Piirustus olisi lähetettävä tuomiokapituliin, josta se toimitettaisiin eteenpäin kuninkaan hyväksyttäväksi. Taitavaksi rakennusmestariksi saatettaisiin mieltää Jacob Rijf, joka itse asiassa samana vuonna oli rakentamassa Alajärven naapuripitäjä Vimpelin pyörökirkkoa. Alajärveläiset olisivat tuolloin voineet lähestyä häntä piirustuksiin liittyvässä asiassa. Tuomiokapitulin kirje rovasti Eric Brunniukselle 23.4.1806. II Ea 5. VMA.

⁴Lukkarinen 1998, 72-73, 78-79.

suunnitelmaa on tätä näkökulmaa noudattaen varsin vaikeata tulkita, ellei hän sitten vuonna 1835 Laukaan kirkkoa rakentaessaan olisi tutustunut Jacob Rijfin laatimaan kirkkosuunnitelmaan, joka olisikin käsittänyt seurakuntalaisten alkuperäisen toivomuksen mukaan ns. kaksoisristikirkon suunnitelman.¹

Kirkonrakentaja **Jaakko Kuorikoski** (1807-1880) rakensi ensimmäisen tapulinsa (Kivijärvi 1824) vasta 16-vuotiaana nuorukaisena. Seuraavana vuonna hän johti Halsuan kirkon pystyttämistä. Jaakko Kuorikosken ura kesti liki 55 vuotta. Hän rakensi ja korjasi yli 30 kirkkoa ja tapulia ja laati lukuisia piirustuksia, joista tosin vain muutama toteutettiin.² Jaakko Kuorikosken pojat **Lauri Heikki** (1830-1906), **Juho Jaakko** (1841-1918) ja **Erkki Kustaa** (1844-) Kuorikoski seurasivat kaikki isänsä ammattia.³

Kirkonrakentaja **Erkki Kuorikoski** (1813-1889) erosi muista suvun kirkonrakentajista sikäli, että hän puurakentamisensa ohella pystytti huomattavia kivi- ja tiilirakennuksia. Hänen laatimistaan kirkkopiiirustuksistaan mainittakoon Vetelin (1832), Kurikan (1847 ja Toholamin (1845) suunnitelmat.⁴ Kaiken kaikkiaan Kuorikoskien kirkonrakentajasuvun arvellaan pystyttäneen yli 40 kirkkoa ja yli 20 kellotapulia. Lisäksi he suorittivat lukuisia korjaustöitä useissa kirkoissa ja tapuleissa. Laadittuja rakennuspiirustuksia arvellaan olevan yli puolensataa.⁵

¹Ptk 6.6.1786 § 2. LauKa. JyMa; Berndtson 1986, 454 ja 460; Sisäviisteiseen ristikirkkoon oltaisiin voitu päätyä tekemällä viisteet joko tasavartisen ristikirkon tai kaksoisristikirkon pohjakaavaan. Ks. ptk 4.12.1787. JyMa. LauKa; Laukaan kirkko, samoin kuin myös torni, rakennettiin Jacob Rijfin laatimien piirustusten mukaisesti. Käsitykseni mukaan Laukaan vuonna 1831 palanut kirkko on muistuttanut Luodon kirkon sijaan ennemminkin Oravaisten kirkkoa. Mikäli keskustornia rakennettaessa olisi noudatettu Rijfin vuonna 1792 laatimaa Oravaisten suunnitelmaa, olisi keskustorni kellotauluineen ja lyhtyneen toistunut lähes tulkoon samanlaisena Laukaan vuonna 1823 rakennetussa kellotapulissa. Tapulin rakensi Heikki Kuorikoski. Ptk 17.4.1793, 15.5.1794, 31.7.1796 ja. LauKa. JyMa.

²Känsälä 1998, 21, 26.

³Känsälä 1998, 8, 31-41.

⁴Känsälä 1998, 26-29.

⁵Känsälä 1998, 54.

LIITE 3**LEHTIMÄEN KIRKON SAARNAAJAT, KAPPALAISET JA KIRKKOHERRAT¹**

Lehtimäki: Saarnahuonekuntaoikeus 1799
Alajärven alaiseksi kappeliksi 1859
Itsenäinen kirkkoherrakunta 1904

Saarnaajat:

Marcus Fagerdahl 1800-1817
Juho N. Nybergh 1818-1825
Kustaa Hornborg (ylim.) 1826-1827
Erik Hildén 1828-1833
Peter Kranck 1833-1841
Henrik Wahlstein (ylim.) 1841-1843
Peter Lindegren 1843-1851
Kustaa Svingert (ylim.) 1851
Kaarlo Staudinger 1851-1860
Herman Ingberg (ylim.) 1860-1862
Kustaa Vilenius (ylim.) 1862
Josef Kjellberg 1862-1863
Kaarlo Grönberg 1863-1868
Gustaf von Essen (ylim.) 1871-1872
Joel Heikel (ylim.) 1874-1878
J.J. Judén (ylim.) 1878-1883
Johan Hollmén 1883
Karl Simalin (ylim.) 1883
Juhana F. Olin 1886-1894
Kaarlo Petrell (ylim.) 1894-1895

Kappalaiset:

Herman Mauritz Inberg 1870
Gustaf von Essen 1871-1874

Joel Heikel 1874-1878

Kaarle Kustaa Turtola 1895-1910

Kaarlo J. Korpitie 1910-1913

Kaarlo Mattila 1914-1917

Kirkkoherrat:

Kaarlo Mattila 1918-1923

vt. V.J. Mattila 1923-1926

Juho Stefanus Järvi 1926-1928

Aarno Johannes Vihantola 1928-1934

Frithiof Johannes Pennanen 1935-1937

Tauno Kaarlo Vartia 1938-1956

Kaleva Ihamäki 1959-1965

Vilho O. Hakala 1965-1968

Jorma L. Arstu 1970-1971

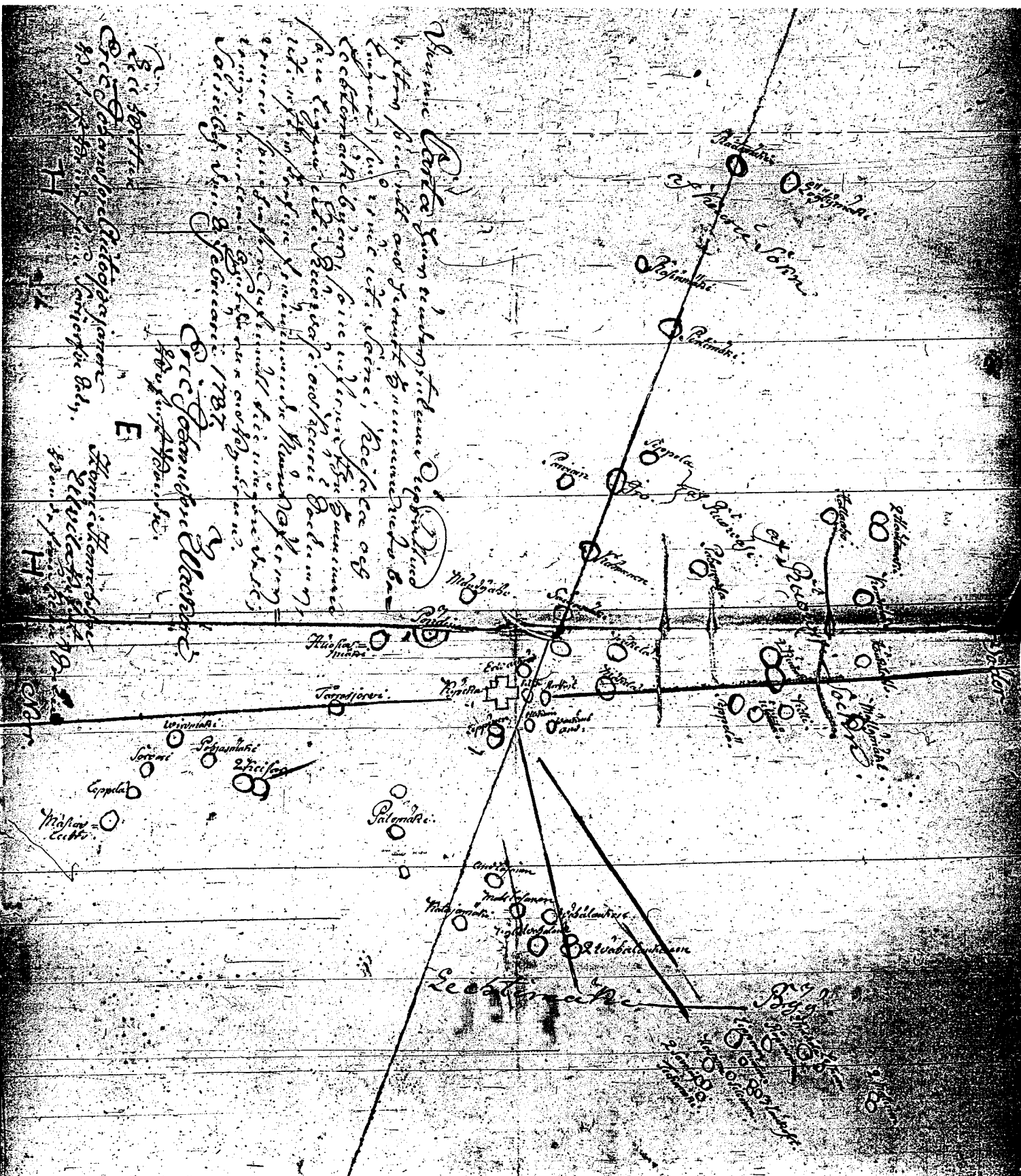
Raimo Mäki 1971-1974

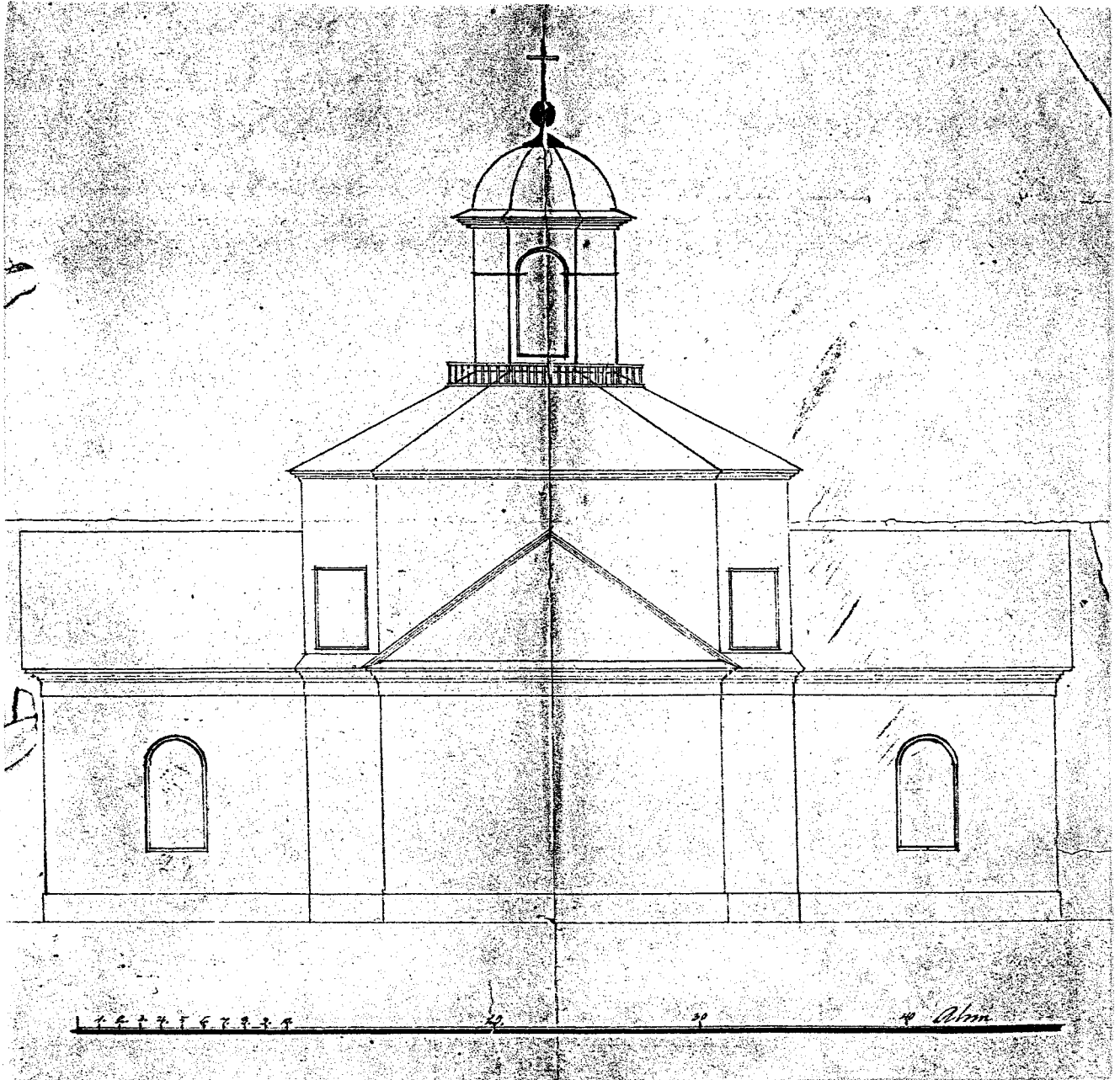
Timo V. Mäkinen 1974-1977

Pertti Haapanen 1979-1984

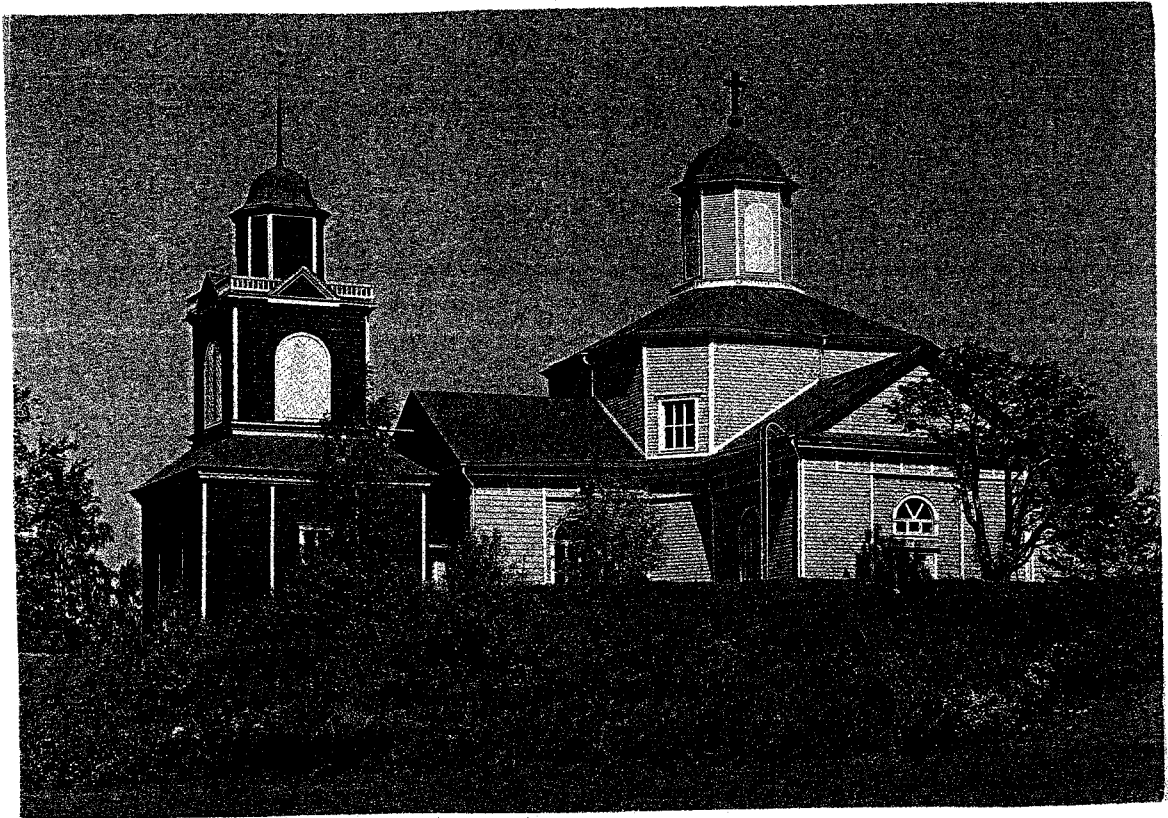
Pertti Kriikku 1985-

¹Lähteenä on käytetty Rantatuvan ja Holman laatimia viranhaltijaluetteloita. Rantatupa 1983, 875; Holma 1983, 783.

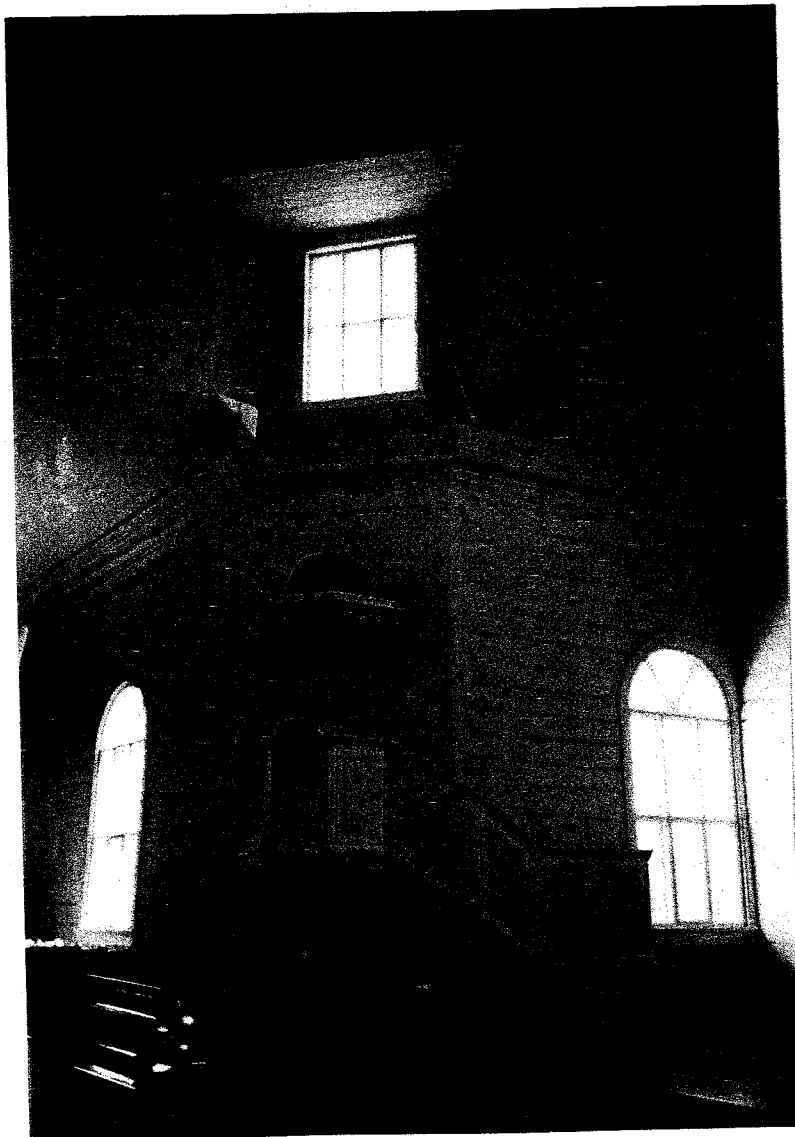

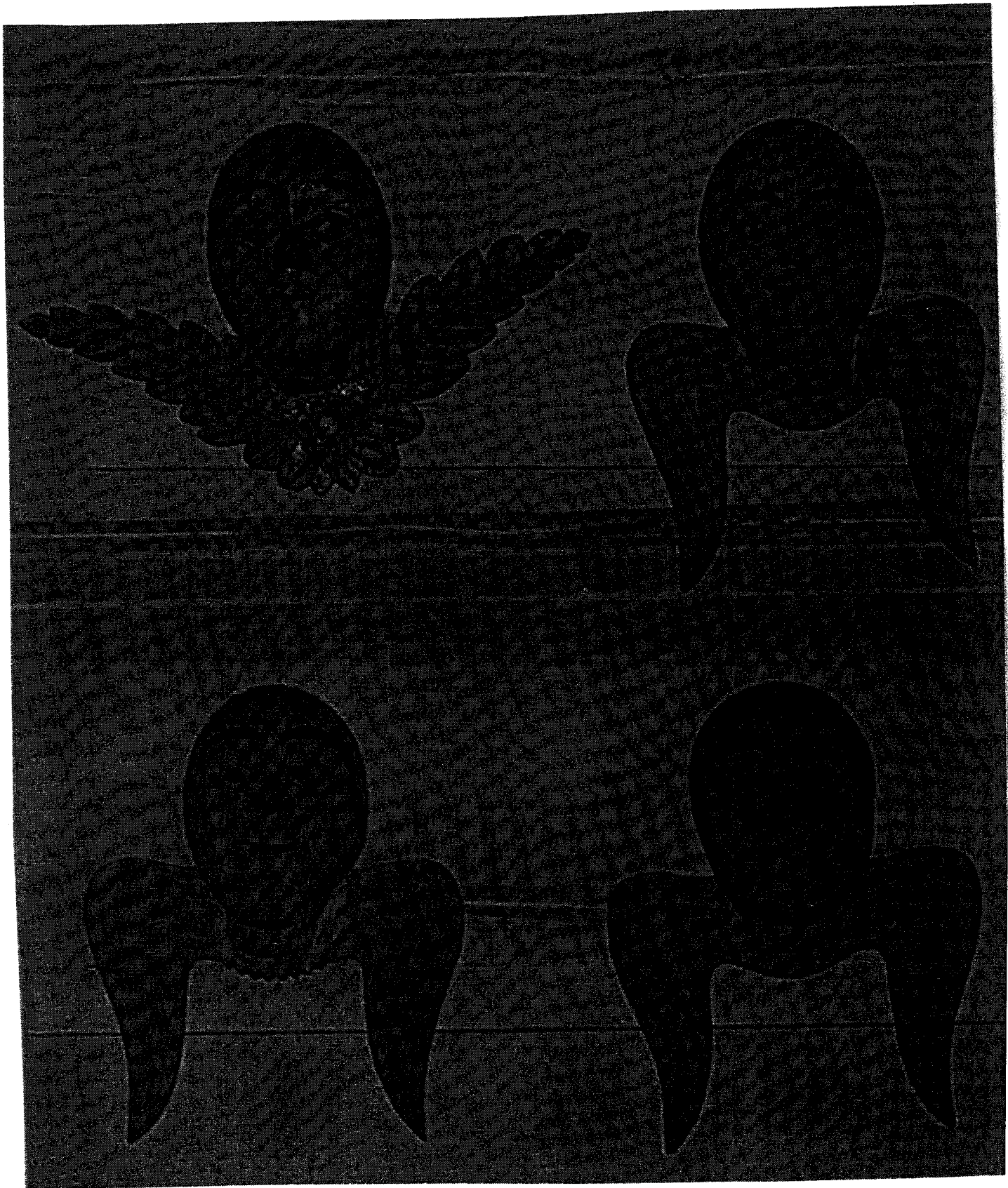
KUVA 2

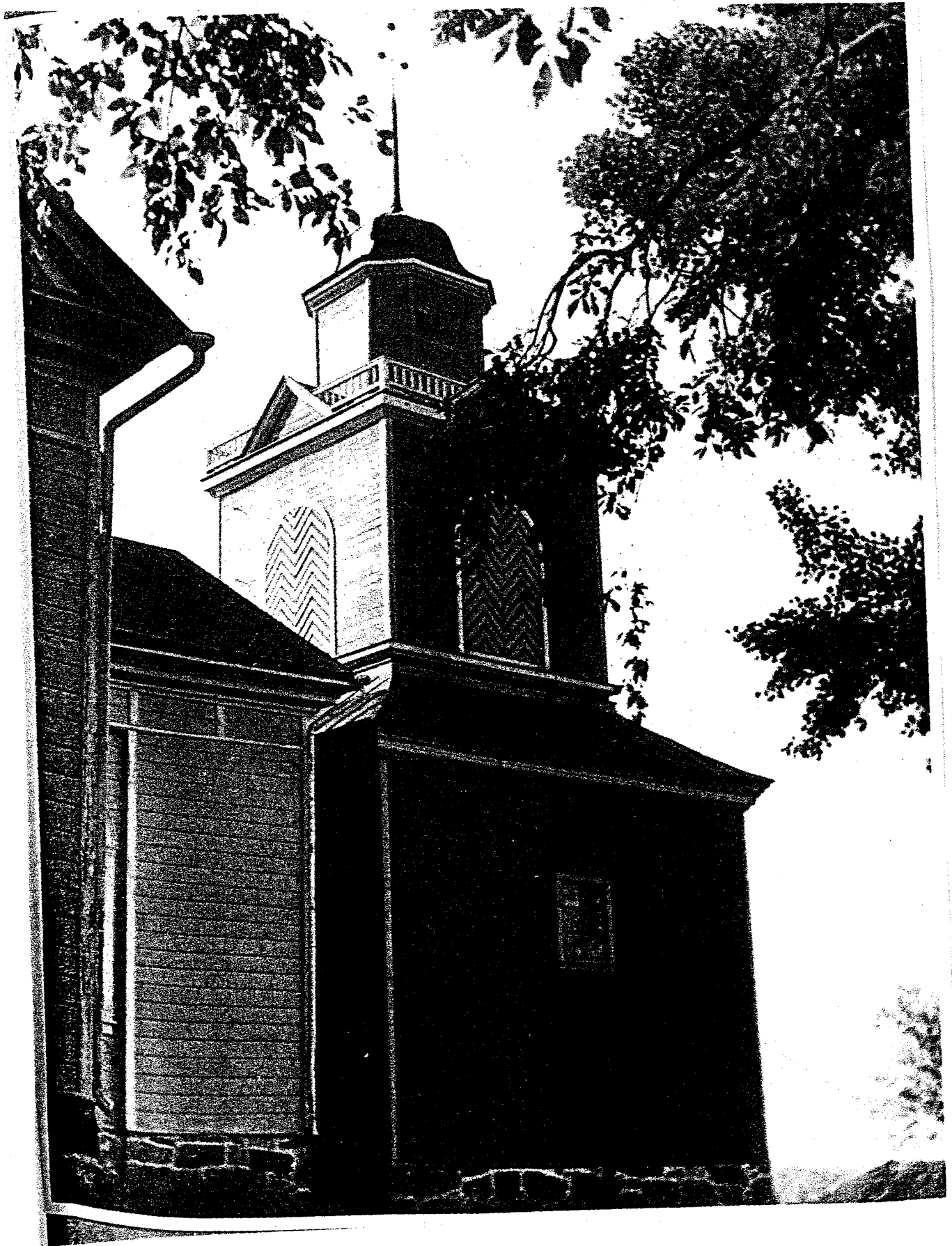
KUVA 3

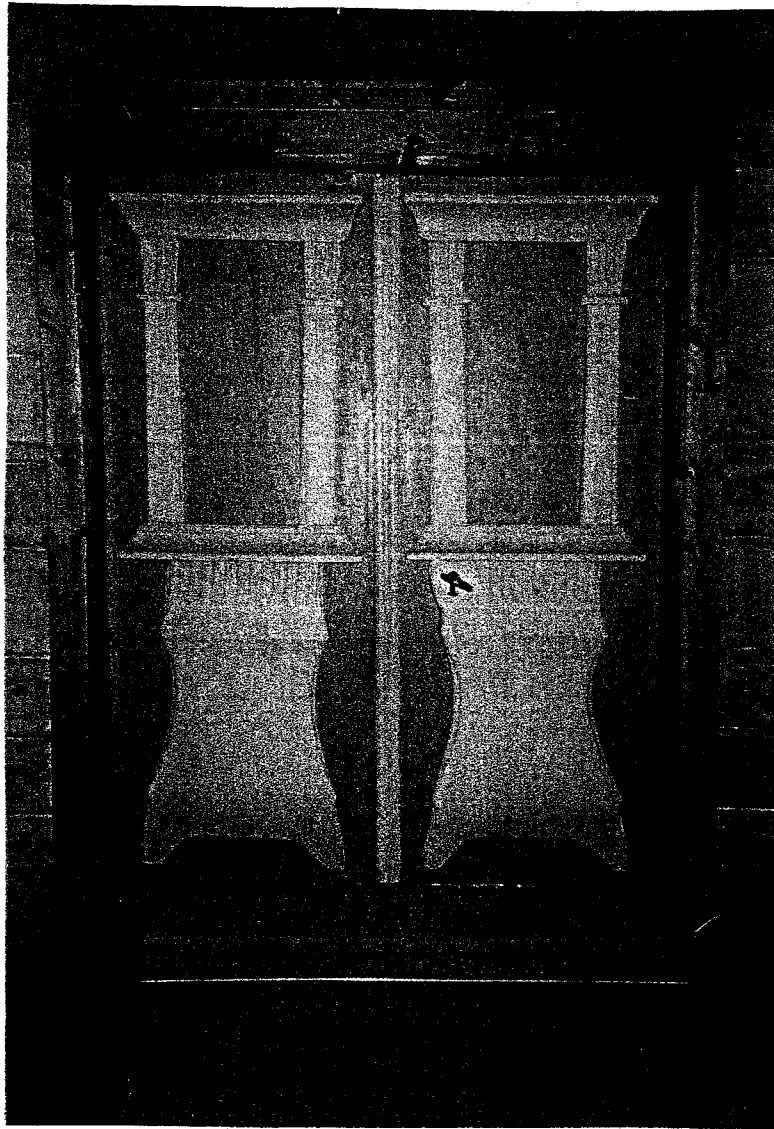
KUVA 4

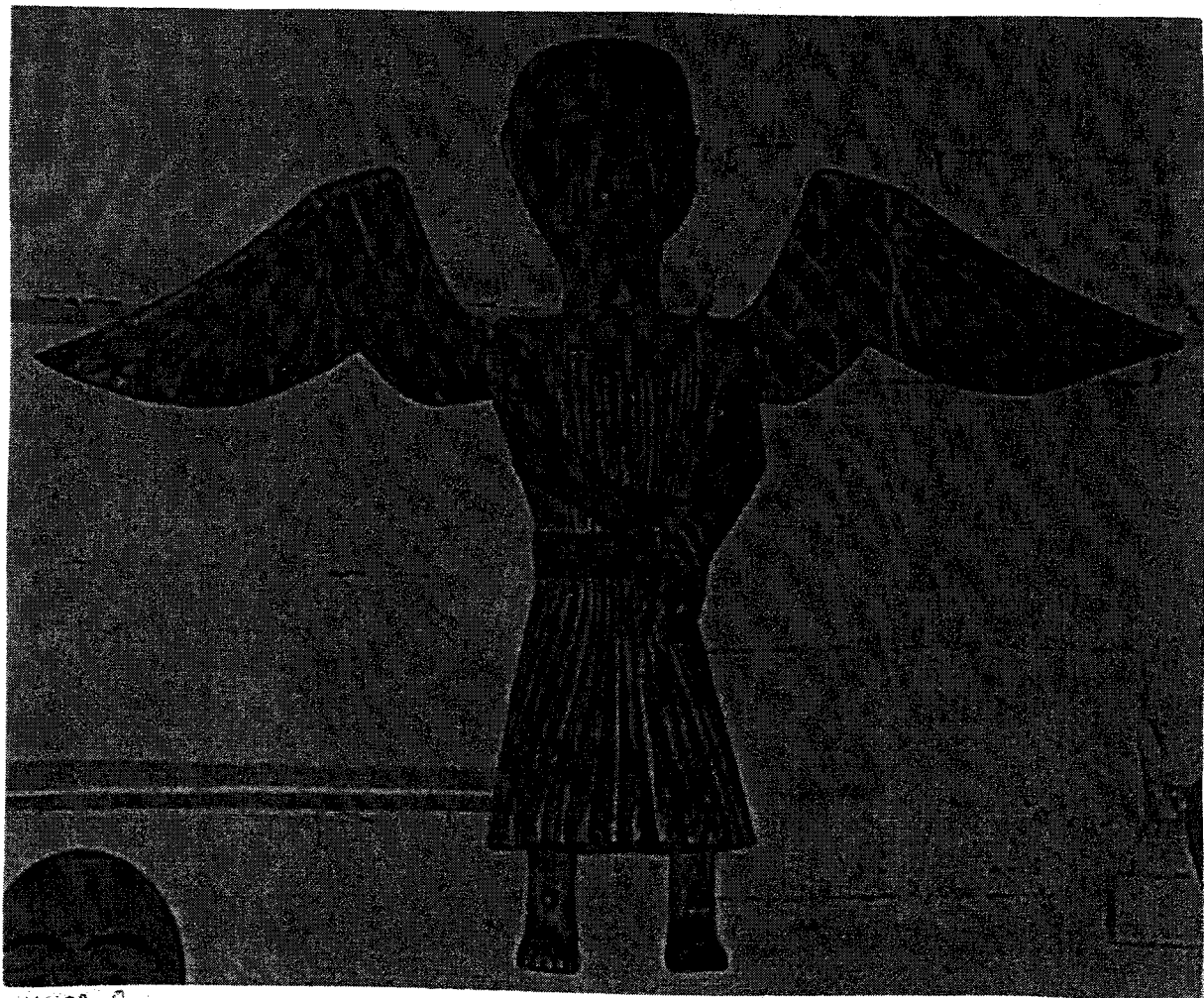
KUYA 5

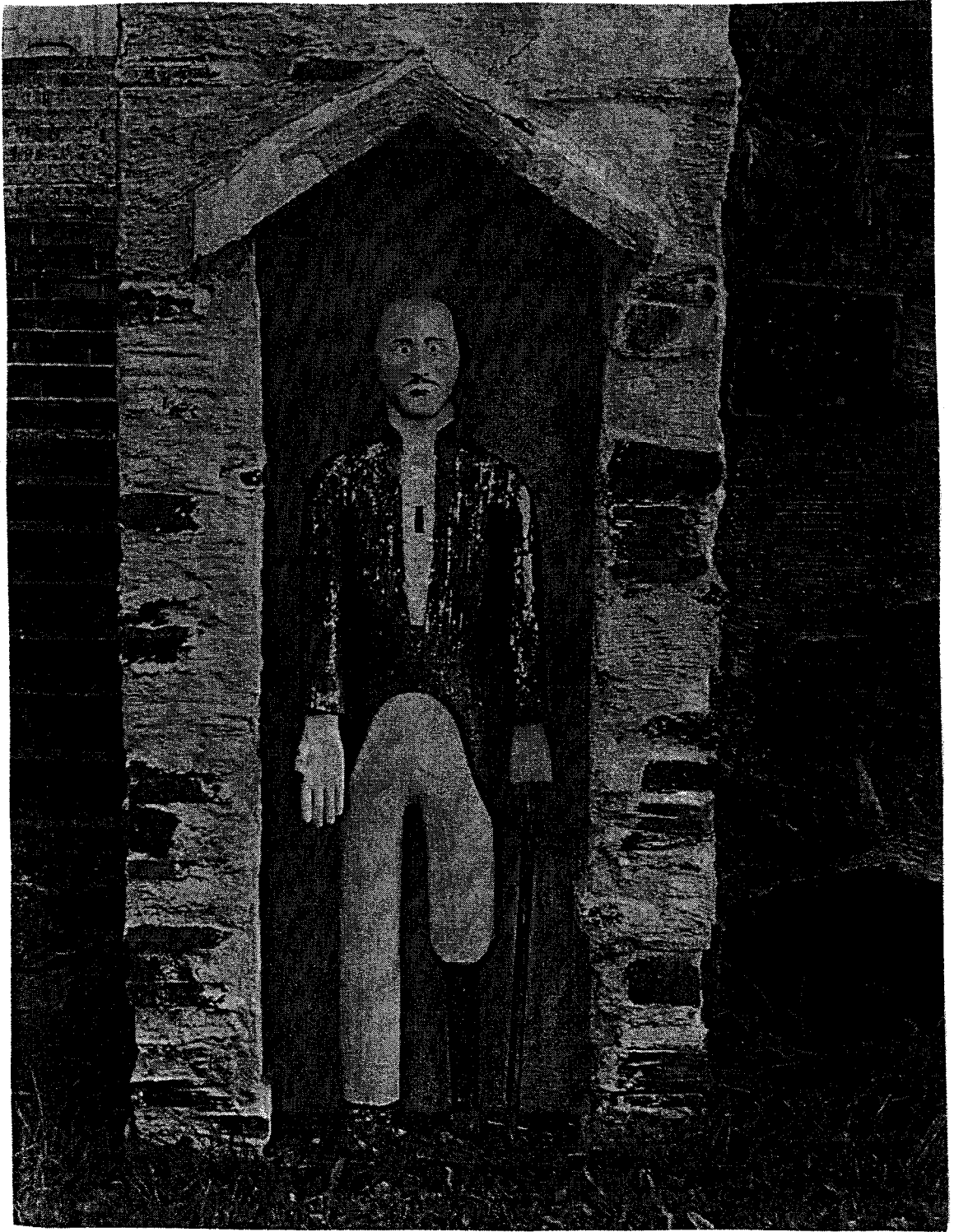
KUVA 6

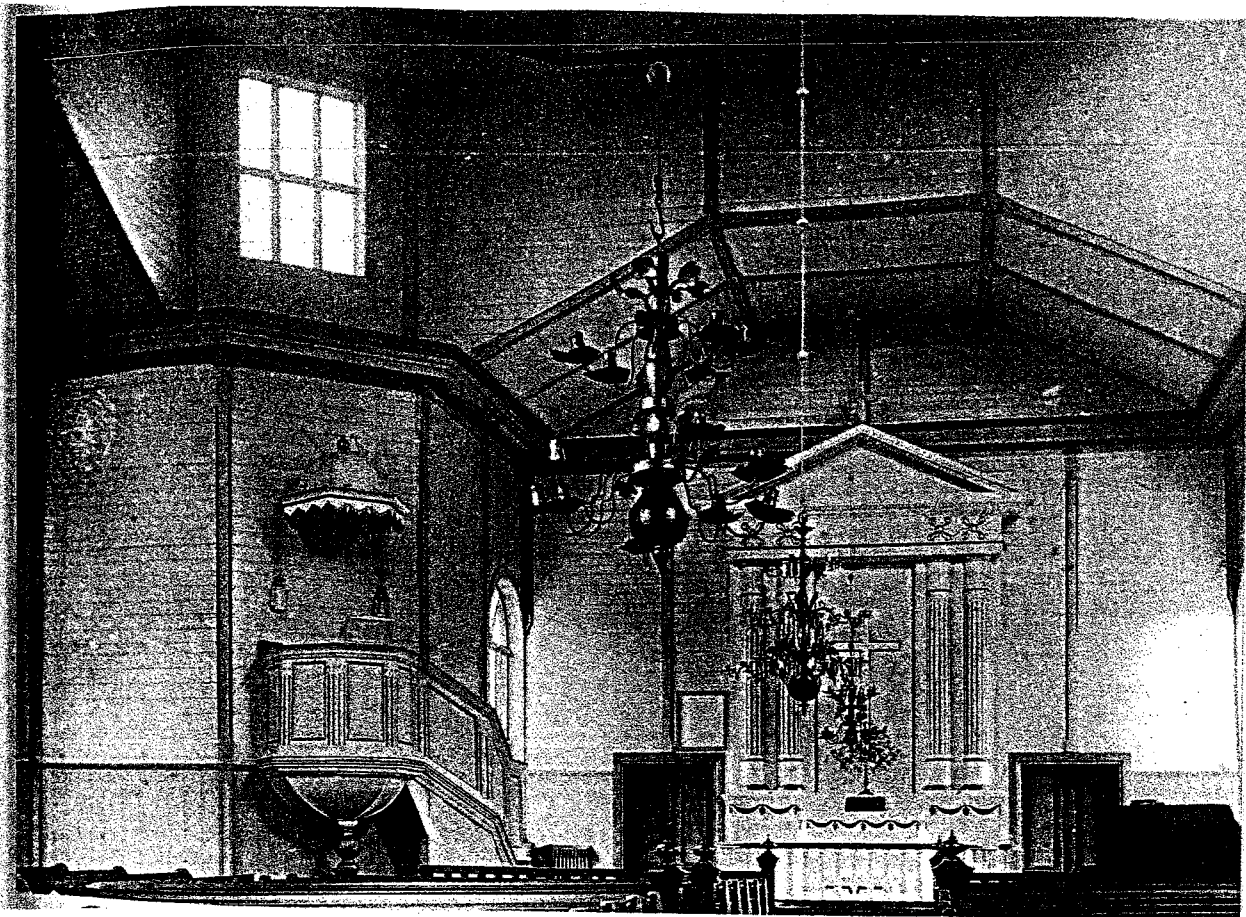
KUVA 7

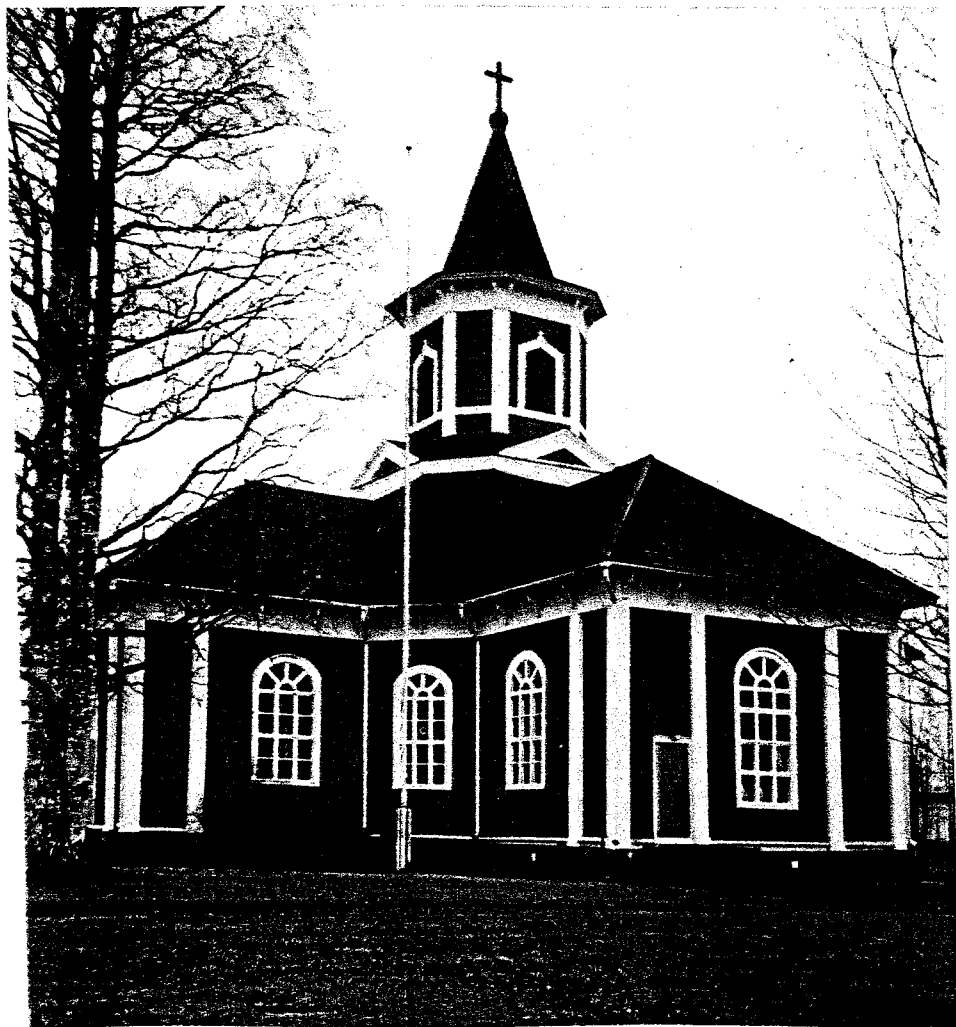
KUVA 8

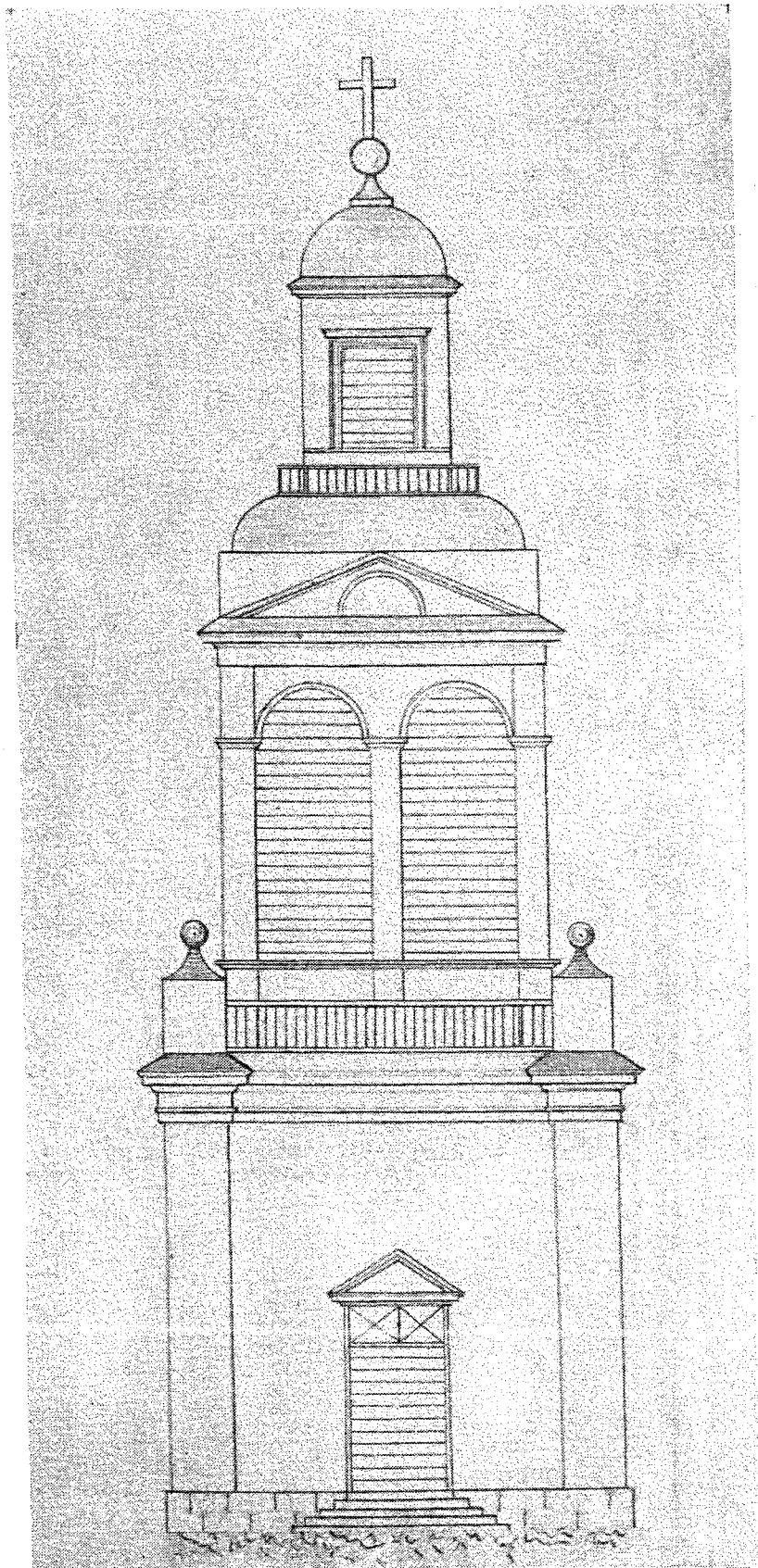
KUVA 9

KUVA 10

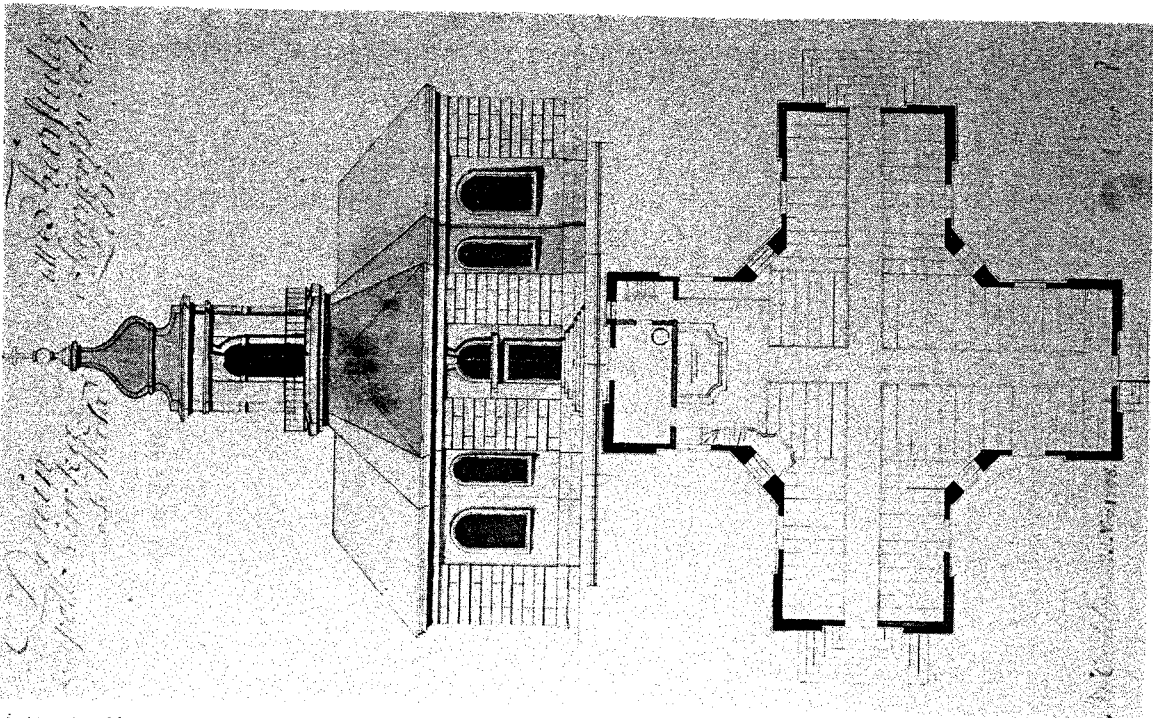
KUVA 11

KUVA 12

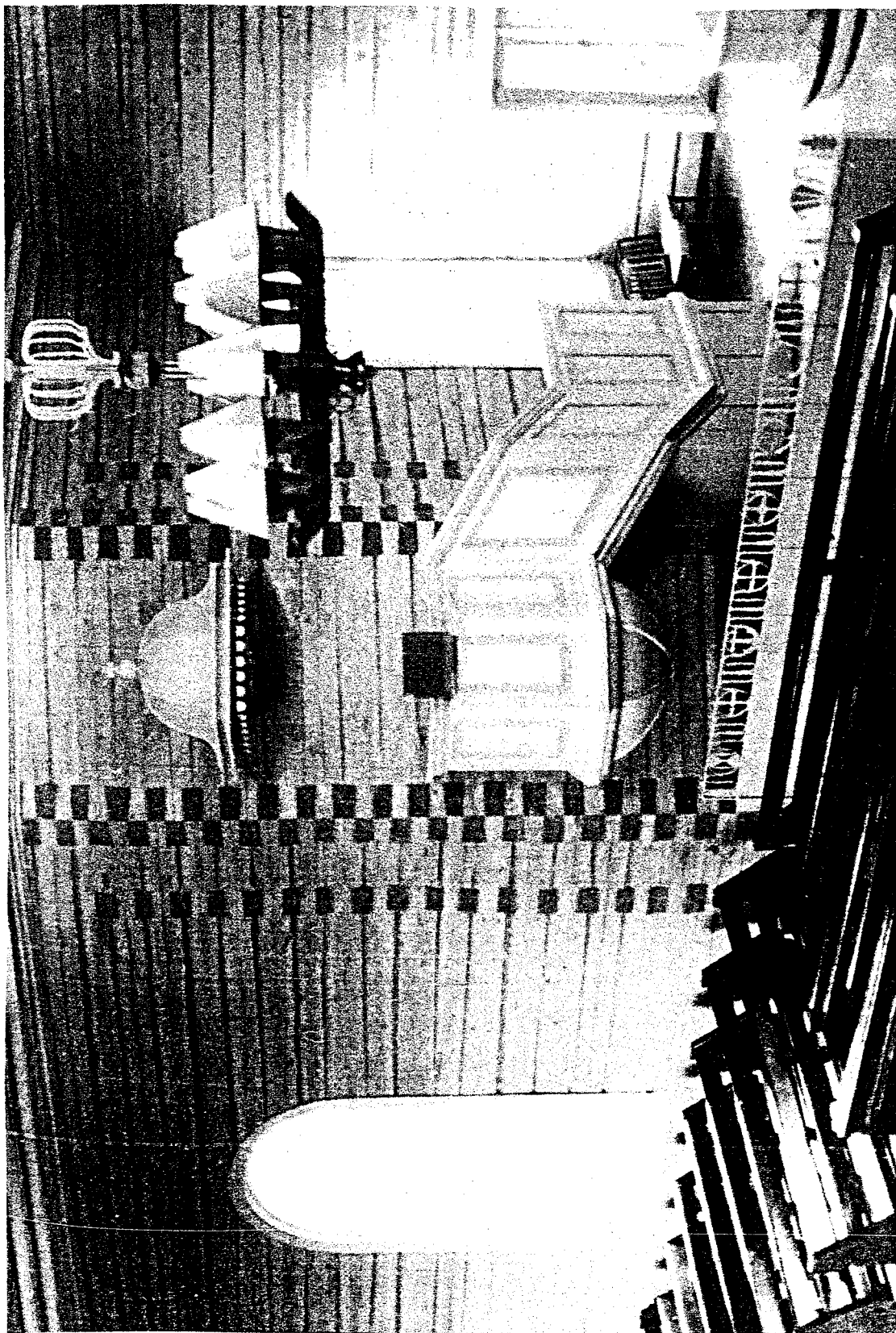
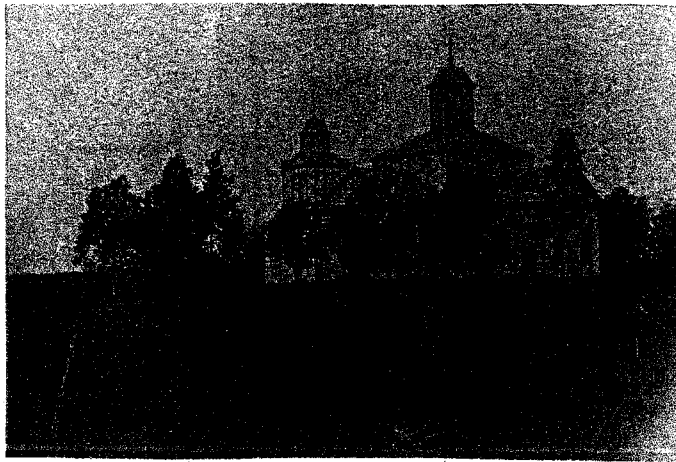

KUVA 13

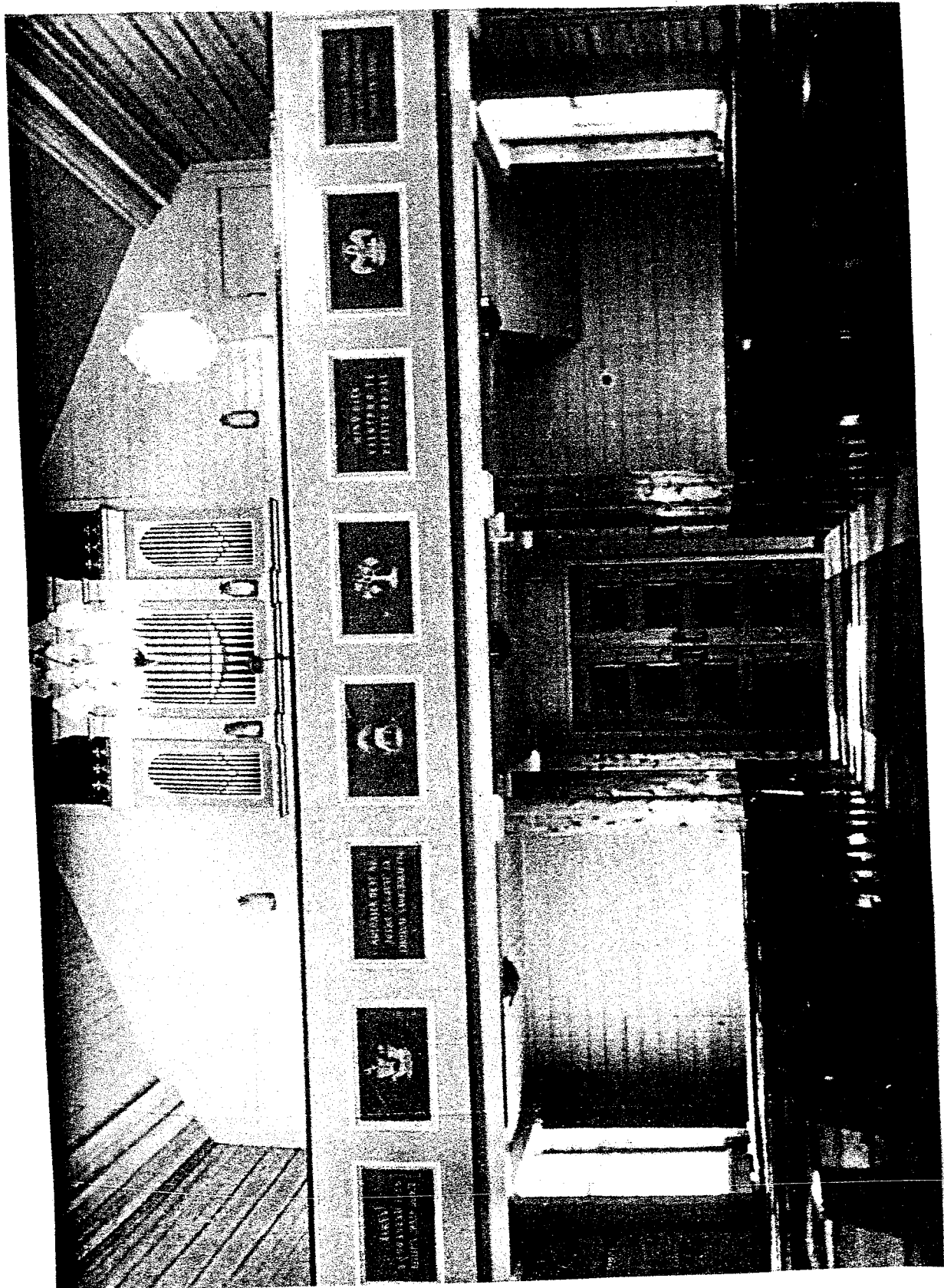

KUVA 14

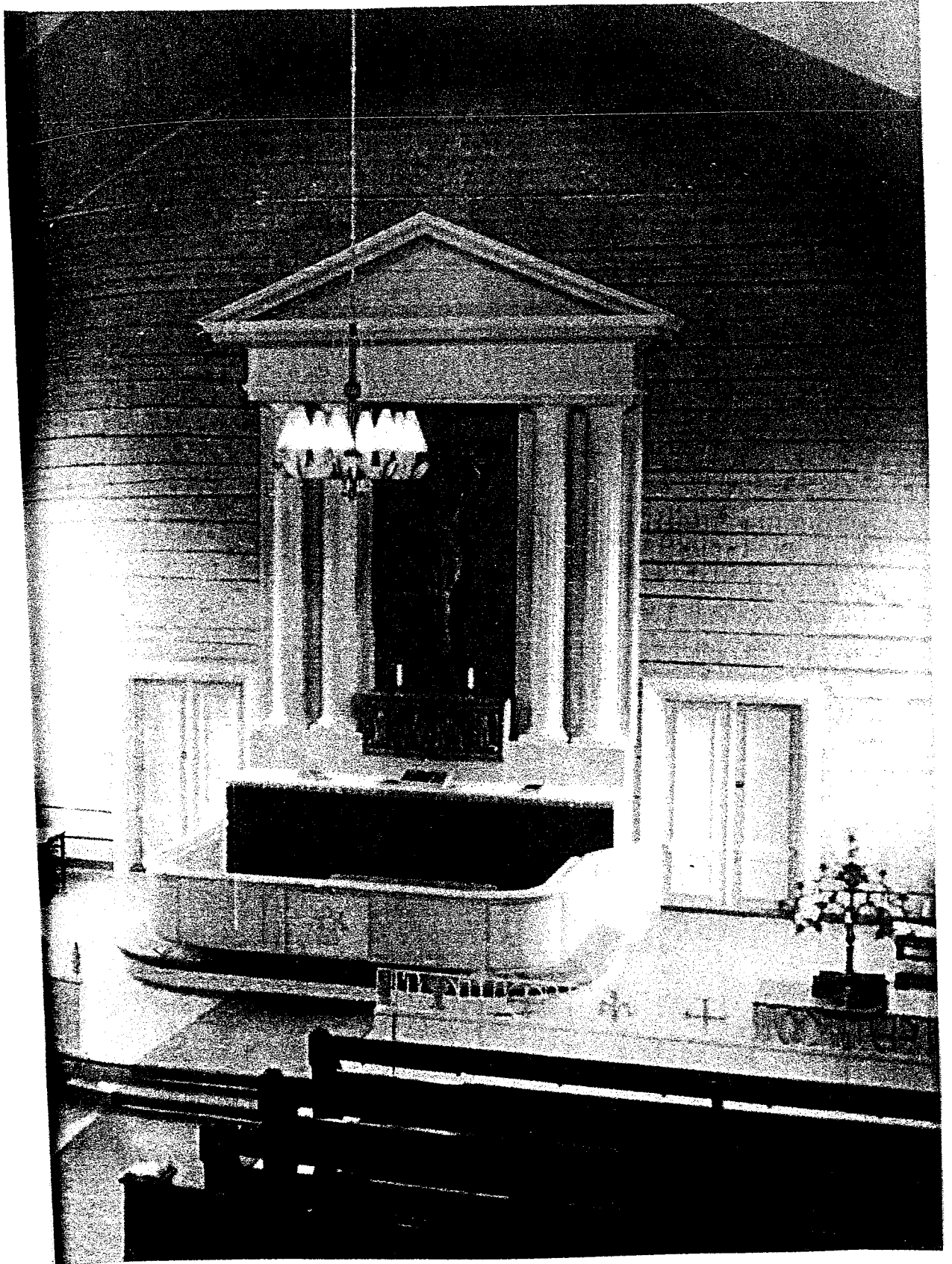
KOVA 15

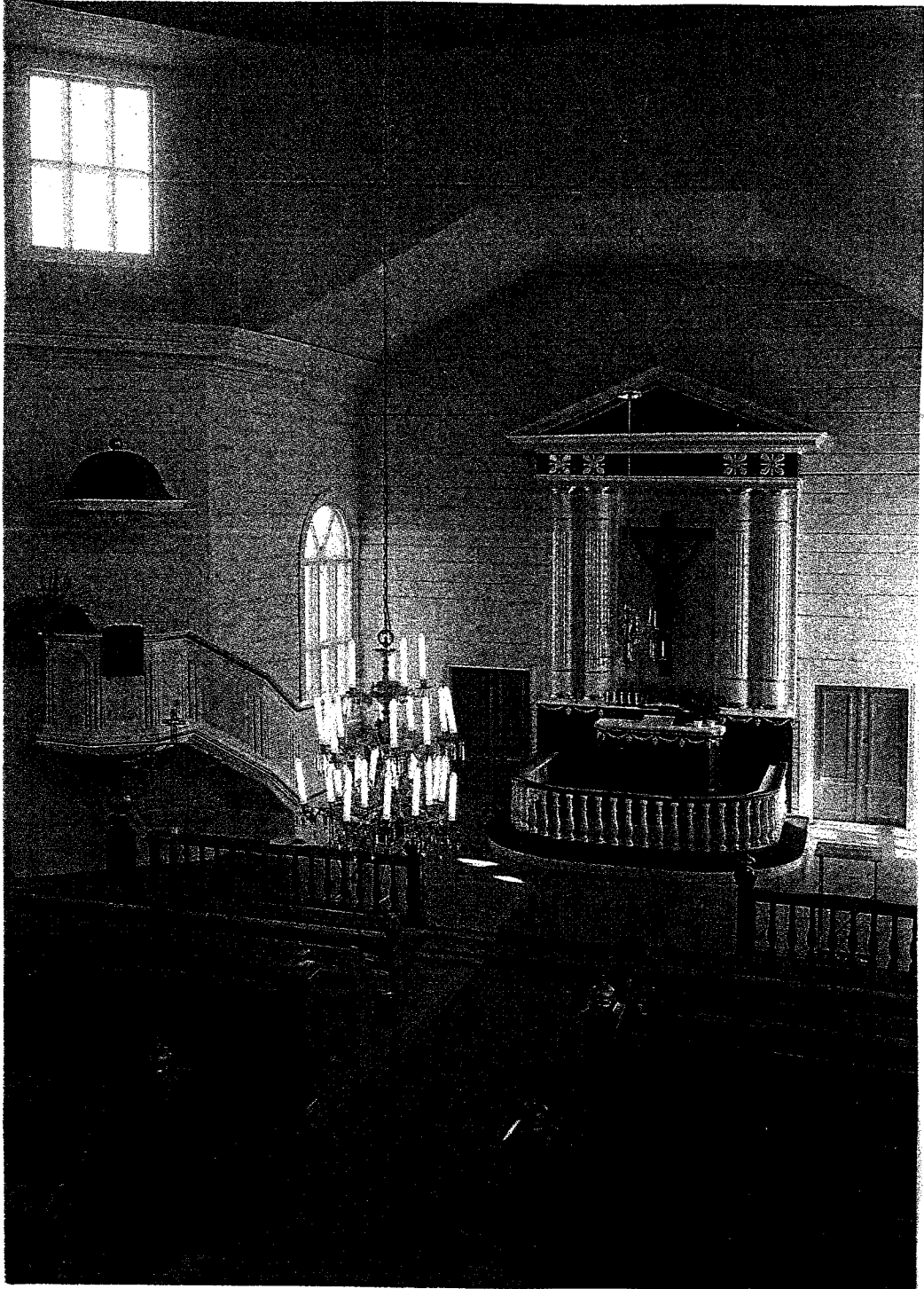
KOVA 16

KUVA 17

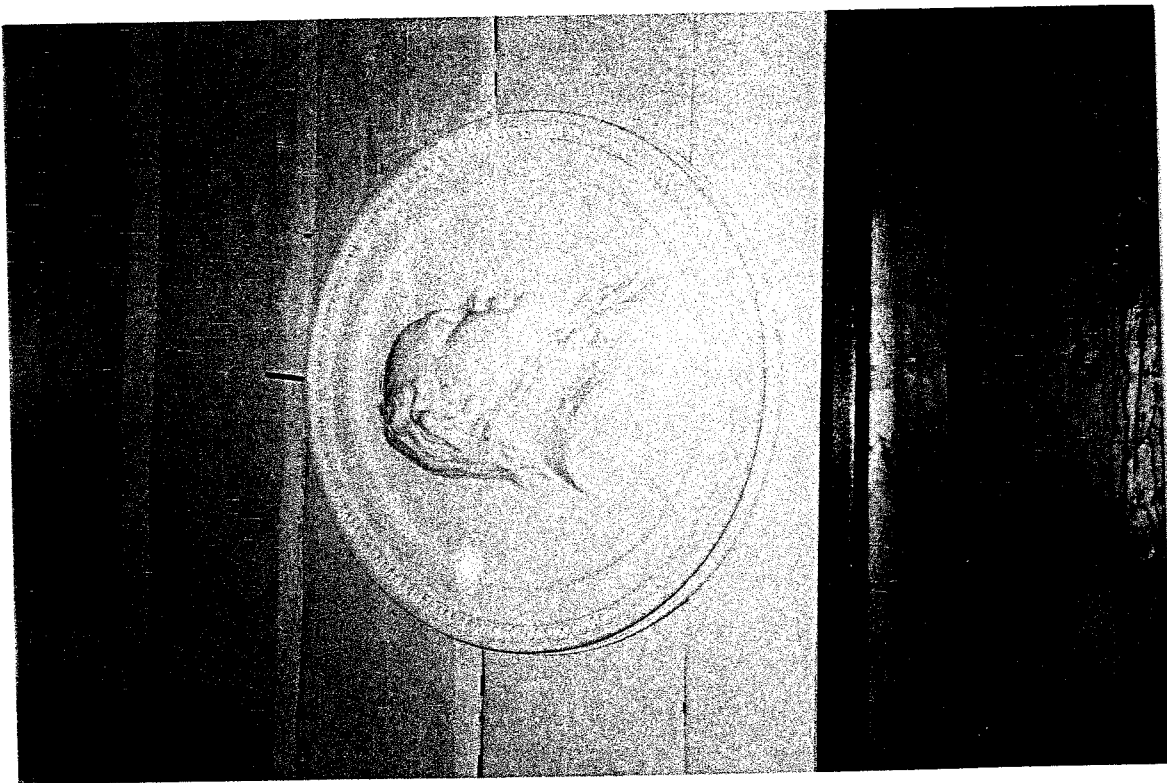
KUVA 18

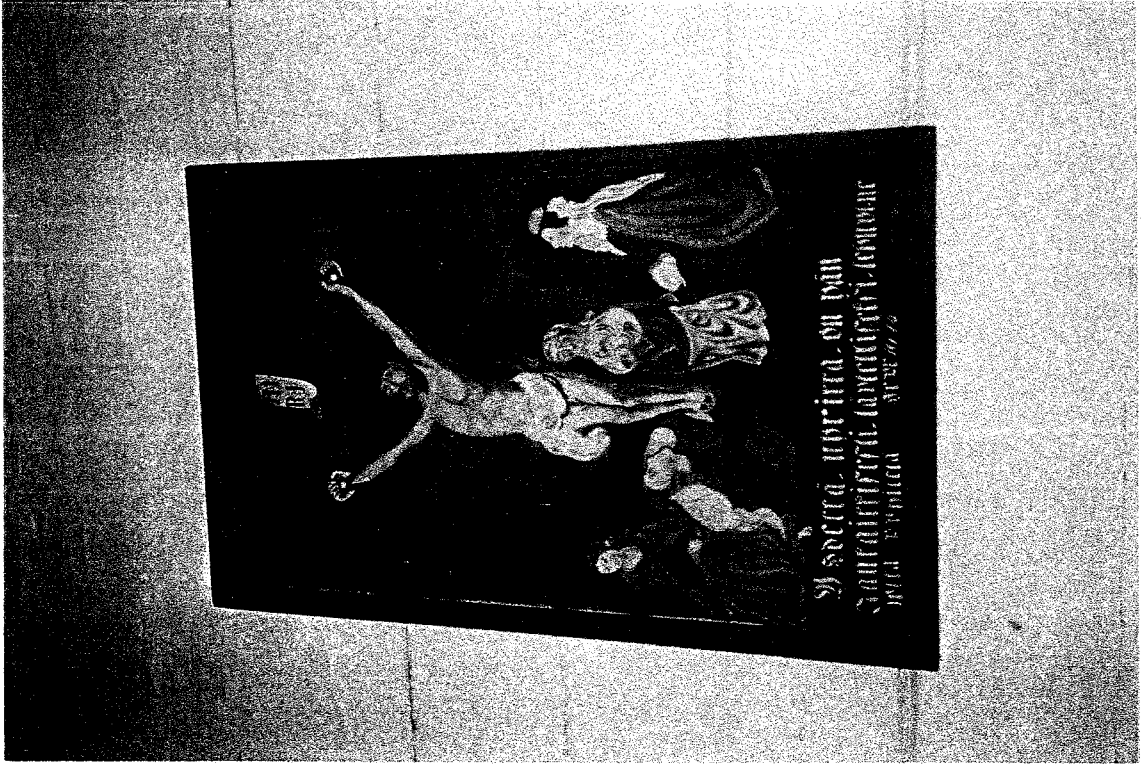
KUVA 19

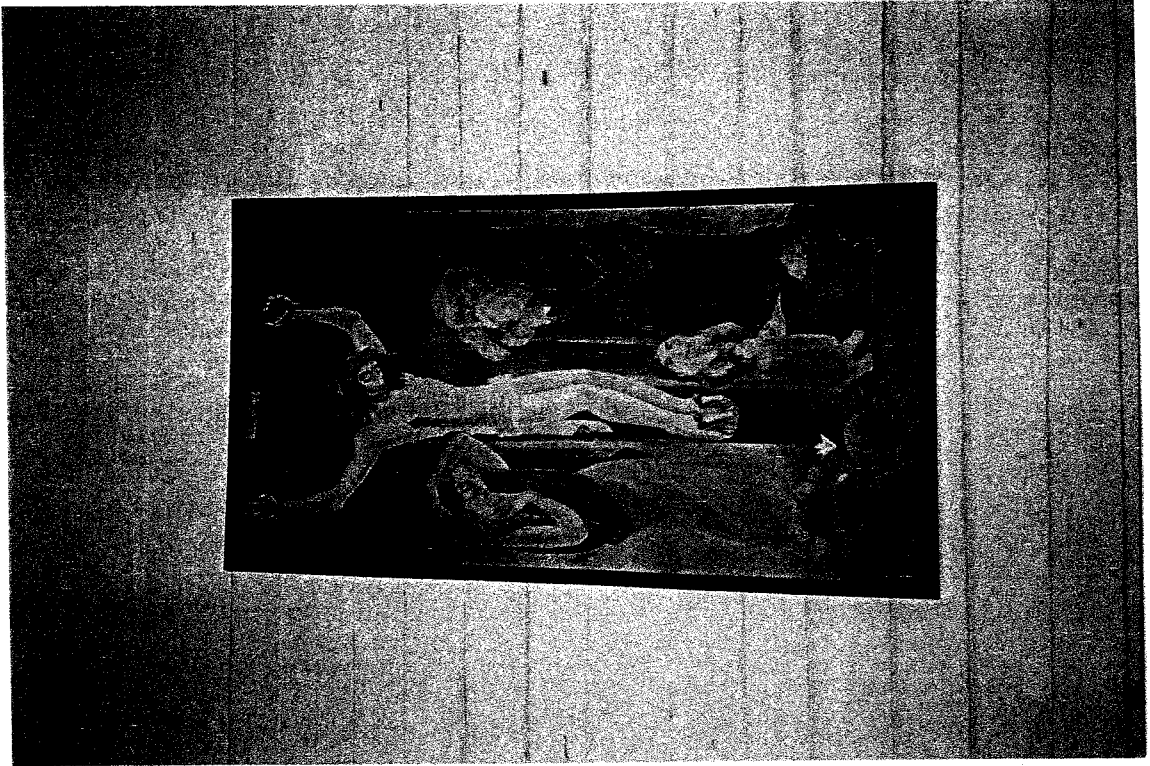
KUVA 22

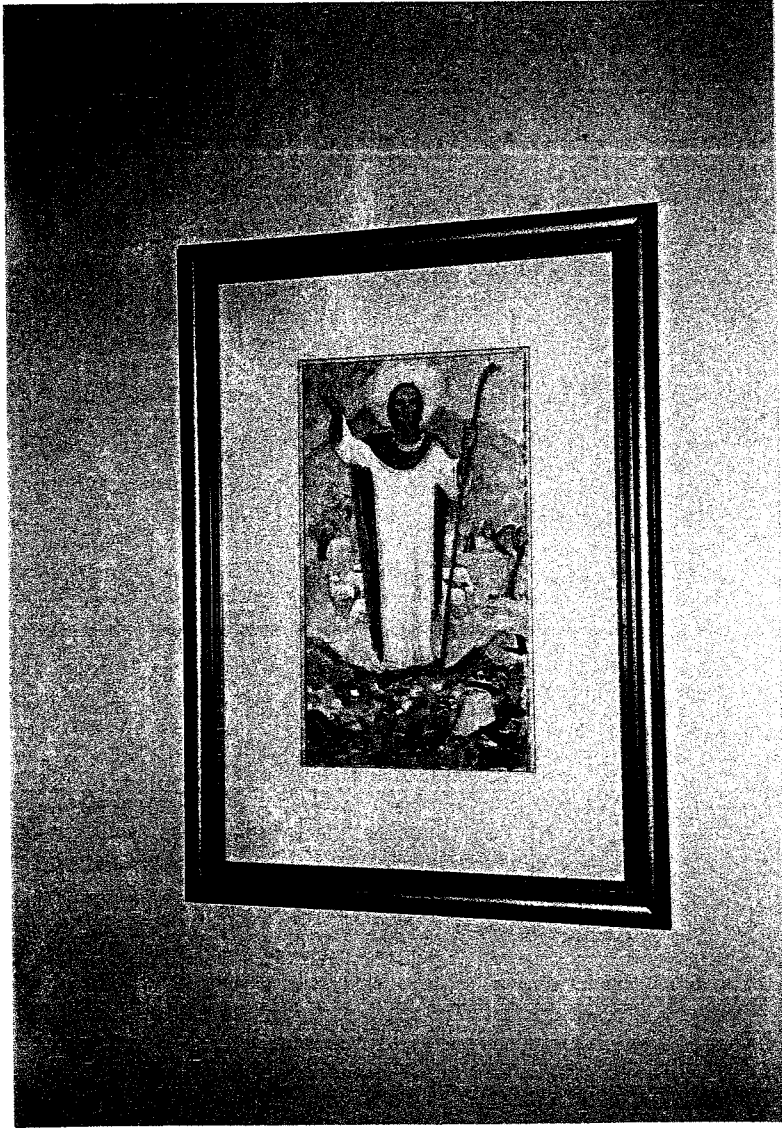
KUVA 23

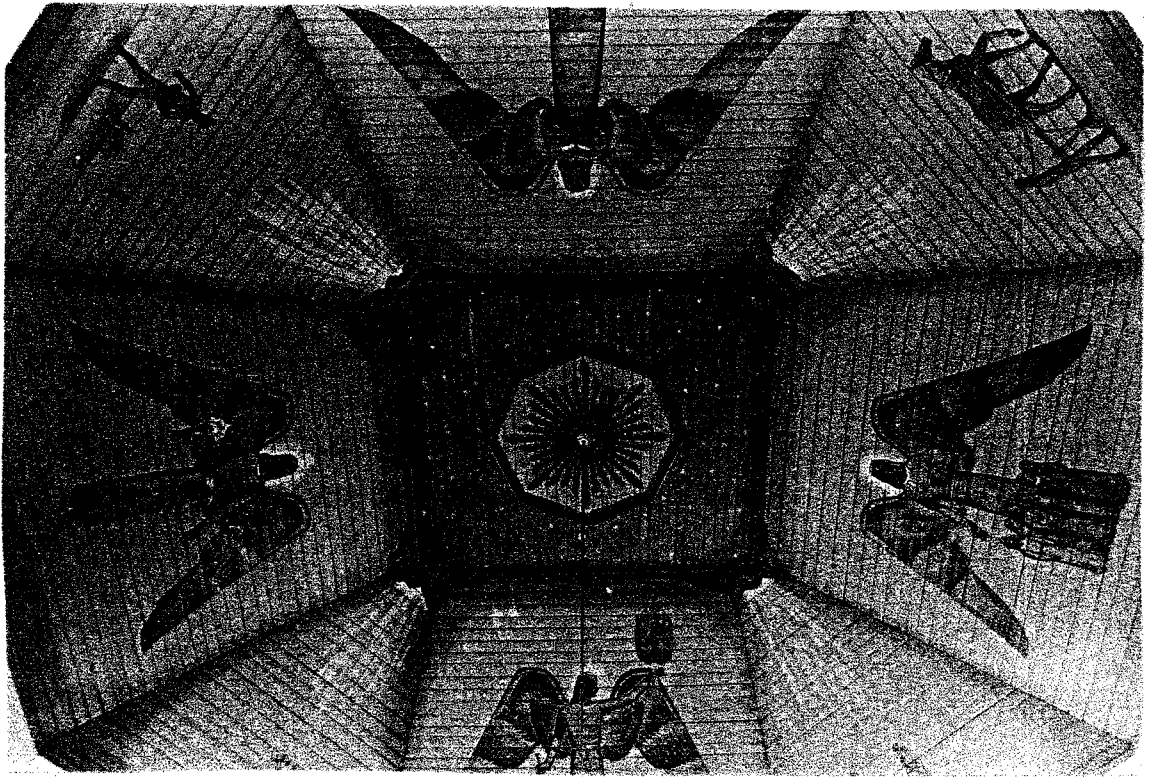
KUVA 24

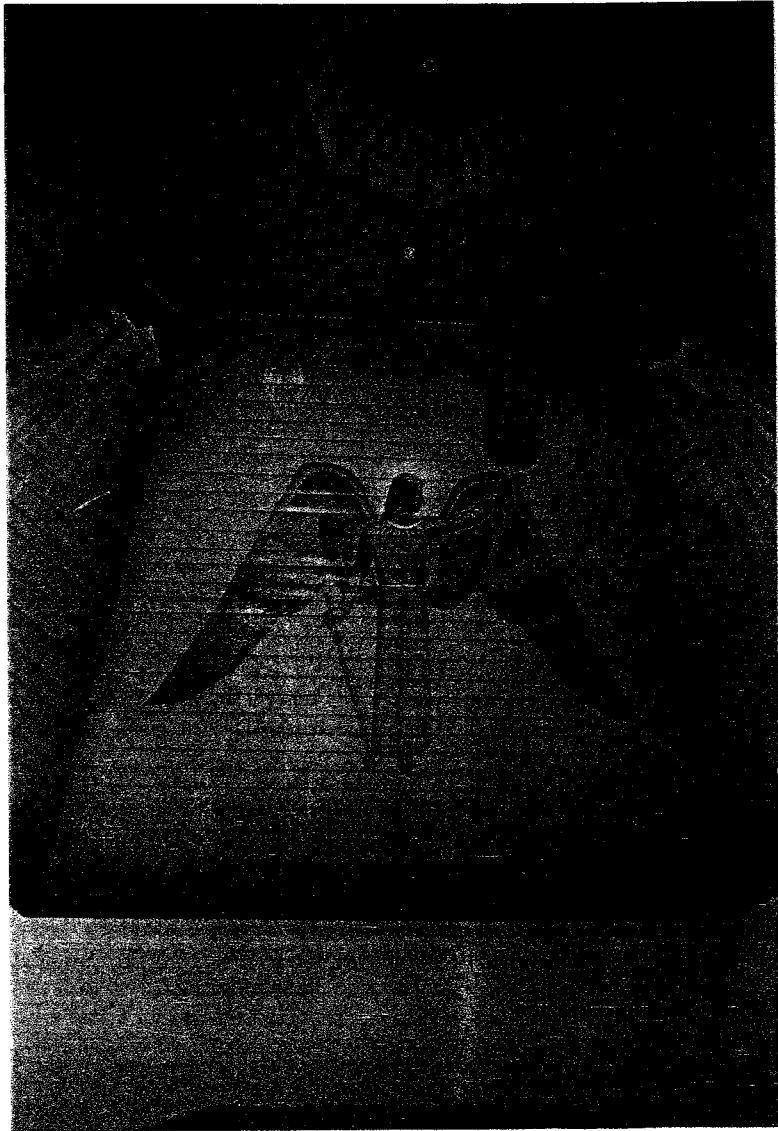
KUVA 25

KUVA 26

KUVA 27

KUVA 28